

PRAVA DETETA

EVOLUCIJA, REALIZACIJA I ZAŠTITA

Ana Čović

Institut za uporedno pravo

Beograd, 2017.

INSTITUT ZA UPOREDNO PRAVO U BEOGRADU

**PRAVA DETETA –
EVOLUCIJA, REALIZACIJA I ZAŠTITA**

Dr ANA ČOVIĆ

**PRAVA DETETA –
EVOLUCIJA, REALIZACIJA I ZAŠTITA**

Dr Ana Čović

Copyright ©Institut za uporedno pravo

Izdavač
INSTITUT ZA UPOREDNO PRAVO
Terazije 41, Beograd

Za izdavača
Prof. dr Vladimir Čolović

Recenzenti
Prof. dr Gordana Gasmi
Prof. dr Nebojša Šarkić
Prof. dr Milan Počuća

Dizajn korica
Mirjana Lolić

Prelom
Ana Ranković

Štampa
Dosije studio

Tiraž
300

Beograd, 2017.

ISBN 978-86-80186-29-0

*“Tvoja deca nisu tvoja deca.
Ona su sinovi i čerke Života koji žudi samom sebi.
Ona su došla kroz tebe, ali ne i od tebe.
I iako su sa tobom ne pripadaju ti.
Možeš im dati svoju ljubav, ali ne i svoje misli,
Jer ona imaju svoje misli.
Možeš udomiti njihova tela, ali ne i njihove duše,
Jer njihove duše obitavaju u kući sutrašnjice koju ne možeš posetići,
čak ni u tvojim snovima.
Možeš nastojati da budeš kao ona, ali ne pokušavaj da ih učiniš da
ona budu kao ti.
Jer život ne ide unazad niti se zadržava u jučerašnjici.
Ti si luk iz kojeg su tvoja deca kao žive strele otisnuta.”*

Halil Džubran

SADRŽAJ

PREDGOVOR AUTORA	7
1. UVOD	9
1.1.Pojam prava deteta i pravne zaštite deteta.....	9
1.2. Pojam i značaj planiranja porodice.....	11
1.3. Pojam nasilja u porodici.....	12
2. KONVENCIJA UN O PRAVIMA DETETA.....	14
2.1. Predmet Konvencije o pravima deteta.....	14
2.2. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima.....	19
2.3. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji.....	20
2.4. Cilj i značaj Konvencije o pravima deteta.....	20
3. USTAVNOPRAVNA I ZAKONSKA REGULATIVA U OBLASTI ZAŠTITE DECE U REPUBLICI SRBIJI.....	22
3.1. Ustav Republike Srbije	22
3.2. Zakonska regulativa.....	23
4. SLOBODNO ODLUČIVANJE O RAĐANJU I PRAVO NA PLANIRANJE PORODICE SA ASPEKTA ZAŠTITE PRAVA FETUSA NA ŽIVOT	25
4.1. Međunarodne konvencije i unutrašnje pravo.....	25
4.2. Abortus kao sredstvo planiranja porodice.....	27
4.3. Praksa Evropskog suda za ljudska prava u oblasti zaštite prava fetusa (obim primene prava na život iz člana 2 EK)	30
5. NASILJE NAD DECOM.....	34
5.1. Značaj prepoznavanja problema i nužnost intervencije države u cilju zaštite dece od nasilja.....	34
5.2. Pojavni oblici nasilja nad decom.....	35
5.3. Okruženja u kojima se događa nasilje nad decom	36
5.4. Značajne međunarodne konvencije.....	43
5.5. Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima	48
5.6. Odnos naše države prema nasilju nad decom	50
6. ZLOUPOTREBA DECE PUTEM INTERNETA	52
6.1 Izazovi koje sa sobom nosi virtualni svet	52

6.2. Relevantne međunarodne konvencije	53
6.3. Unutrašnja pravna regulativna	55
6.4. Pojam eksploatacije dece putem interneta i načini izvršenja krivičnih dela	57
6.5. Profil učinioca krivičnog dela	59
6.6. Rasprostranjenost upotrebe interneta i procenjeni bezbednosni rizici	60
7. PRAVO DETETA NA IZDRŽAVANJE	65
7.1. Pojam prava na izdržavanje	65
7.2. Pravni okvir	67
7.3. Haška konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava na izdržavanje deteta i drugim oblicima izdržavanja porodice	71
7.4. Šteta usled neispunjerenja obaveze izdržavanja i postupci koje može pokrenuti poverilac izdržavanja	74
7.5. Izazovi u oblasti izdržavanja dece i neophodni koraci u cilju njihovog prevazilaženja	77
8. PRAVO DETETA NA ODRASTANJE U PORODIČNOM OKRUŽENJU	79
8.1. Zaštita dece bez roditeljskog staranja	
8.2. Konvencija o usvojenju dece i Revidirana Evropska konvencija o usvojenju dece	82
8.3. Usvojenje dece od strane istopolnih parova	88
8.4. Razlika između zatvorenih i otvorenih usvojenja	96
8.5. Usvojenja sa inostranim elementom – izazovi i uočene zloupotrebe	103
8.6. Zaštita dece sa posebnim potrebama	111
9. PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA U OBLASTI ZAŠTITE PRAVA DECE	117
9.1. Značaj presuda Evropskog suda za ljudska prava	117
9.2. Usvojenje	118
9.3. Pravo na poštovanje porodičnog života	121
9.4. Poveravanje dece na staranje i najbolji interesи dece (spajanje porodice i odnosi sa drugim roditeljem)	123
9.5. Proceduralni zahtevi koji se tiču brige, staranja i pristupa deci	124
9.6. Poštovanje identiteta – pristup informacijama koje se tiču vlastitog porekla	126
9.7. Fizičko kažnjavanje	127
9.8. Zabранa diskriminacije vanbračne dece	128
9.9. Pravo deteta na obrazovanje	128
10. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	129

LITERATURA.....	132
PRILOG 1	
ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE UN O	
PRAVIMA DETETA	147
PRILOG 2	
ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE SAVETA EVROPE O	
SPREČAVANJU I BORBI PROTIV NASILJA NAD ŽENAMA I	
NASILJA U PORODICI	162
PRILOG 3	
ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE SAVETA EVROPE O	
SAJBER KRIMINALU	166
PRILOG 4	
ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE SAVETA EVROPE O	
ZAŠTITI DECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA I	
SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA	168

PREDGOVOR AUTORA

Prava deteta kao ljudska prava, njihova evolucija, istorijski kontekst i zaštita putem međunarodnih i unutrašnjih pravnih dokumenata, sa nezbežnim osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava u ovoj oblasti, tema su knjige koja je pred vama. Želela sam da pišem o ovoj temi iz nekoliko razloga.

Danas, iako se čini da je svaki i najmanji segment naših života pravno regulisan, ostaje utisak da se u oblasti ljudskih prava, mnoga od njih, iako pravnim propisima zagarantovana, ne realizuju i kao takva ostaju samo prazno slovo na papiru. Kao najmlađi članovi društvene zajednice, deca su posebno osetljiva, budući da ne mogu samostalno da se staraju o realizaciji i zaštiti sopstvenih prava. Ove obaveze su slovom zakona dodeljene njihovim najbližim srodnicima, koji se često nalaze u ulozi subjekata kršenja dečijih prava. Rad državnih organa i službi nadležnih za postupanje u ovoj oblasti, ukazuje da je kadar u njima nedovoljno obučen, bez dovoljno budžetskih sredstava neophodnih za adekvatno pružanje zaštite najmlađima u situacijama kada im je ona uskraćena u porodičnom okruženju. Dužina trajanja postupaka, a nekad i propisana procedura otežavaju blagovremeno i svrsishodno postupanje, čineći da se period u kome traje protivpravno postupanje i kršenje prava produžava, a zaštita odlaže. Kao i uvek, u takvim situacijama, posledice uvek i jedino oseća i snosi žrtva – u ovom slučaju dete.

Deca dolaze na planetu da rastu i uče da bi svojim radom i znanjem, kasnije kao zrele ličnosti, mogli da doprinose zajednici i ljudima u njoj. Osnovna i bitna prepostavka formiranja zrele, stabilne i zadovoljne individue, sposobne da razvije svoje talente koje će nesebično deliti sa drugima, uz mogućnost da pruži i primi ljubav je toplo i harmonično okruženje tokom rasta i razvoja u detinjstvu i periodu adolsencije. Deca ne biraju porodicu i državu rođenja. Porodica i država su ti koji imaju primarnu obavezu da preduzmu sve što je neophodno kako bi se deci obezbedili odgovarajući uslovi za psihofizički razvoj. Ne postoji druga obaveza koja bi mogla biti važnija i preča, nijedan razlog koji bi mogao da opravlja zapostavljanje ove dužnosti koju svi zajedno imamo, jer deca jesu naša

budućnost. Budućnost nekog novog, boljeg, humanijeg sveta koji će sami graditi ako se potrudimo i budemo dovoljno odgovorni i savesni da im to dopustimo, obezbeđujući im humane uslove za život dostojan malog ljudskog bića. Ne sme se zaboraviti, nijednog trena, da su deca najmanja i osnovna ćelija svakog društva i da se njegova zrelost i kvalitet najbolje mogu oceniti uzimajući kao parametar sreću najmlađih članova koji u njemu žive, kao i onih koji nisu u mogućnosti da se samostalno staraju o zaštiti svojih prava usled starosti ili invalidnosti.

Gde se trenutno nalazimo kao društvo, na osnovu ovog parametra, i čime i na koji način možemo da doprinesemo njegovom kvalitetu, pitanja su na koja će ova knjiga, duboko verujem, dati određene odgovore.

Mojoj čerki i svoj deci sveta...

U Beogradu, decembra 2017.

1. UVOD

1.1. Pojam prava deteta i pravne zaštite deteta

Shvatanje detinjstva je tokom istorije zavisilo od kulture, tradicije i društvene strukture, a sa razvojem društva i formiranjem moderne države javljaju se i prvi pokušaji države da se dete zaštiti. Zakonska rešenja se zasnivaju na analizi psihologa koji proučavaju koja je to starosona granica kada neko postaje odrasla osoba i prelazi u zrelo doba. Prava deteta su ljudska prava deteta, osobe do navršenih 18 godina života. Ljudska prava važe za dete u skladu sa uzrastom, bez bilo kakve diskriminacije. Ona su univerzalna, pripadaju svakom detetu kao ljudskom biću, bez obzira na pol, rasu, nacionalno i socijalno poreklo, imovinu ili drugi status. Takođe, ona su i nedeljiva, što znači da su od jednakog značaja, međusobno zavisna, i neotuđiva, jer se pojedinac ne može odreći niti lišiti tih prava. Do skoro su prava deteta postojala u sferi morala, a podrazumevala su ljubav, pažnju, brigu i usmeravanje.

Decu je posebno važno zaštитiti, jer su tokom istorije često bila zlostavlјana i predmet eksploracije. Od sredine prošlog veka više pažnje se posvećuje pravima deteta i tada se javlja ideja o kodifikovanju ovih prava, a još 1919. godine nevladine organizacije za prava žena počinju se baviti pravima dece u Velikoj Britaniji. Godine 1924. usvojena je Ženevska deklaracija o pravima deteta, a 1948. godine Opšta deklaracija o ljudskim pravima, u kojoj član 25 stav 2. govori o ravnopravnosti bračne i vanbračne dece u uživanju socijalne zaštite. O deci se govori kao o ljudima za koje važe sva ljudska prava. Povelja o pravima deteta doneta je 20.11.1959. godine i od tada je taj dan Dan prava deteta. Godine 1979. podnesen je predlog da se ova Povelja proširi tako da bude međunarodno-pravno obavezujuća. Konvencija o pravima deteta usvojena je 1989. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija sa 54 članom, a do sada su Konvenciju potpisale 196 države.¹ Po tome je ova konvencija najbliža univerzalnom važenju jednog međunarodnog ugovora. Konvencijom o pravima deteta deci se obezbeđuje šira zaštita potrebna zbog činjenice da su deca često izložena teškim situacijama i životnim sudbinama u svetu gde se i odrasli teško snalaze, a mnoga od njih nedužna ostaju bez mogućnosti da bezbrižno prožive svoje detinjstvo. Svaka trauma iz detinjstva ostavlja velike posledice na kasniji život pojedinca i njegov

¹ Konvencija o pravima deteta, UN, 1989. godine („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/1990 и „Sl. List SRJ“, br. 4/96 i 2/97).

kvalitet, te je sigurno da nema dobre i prosperitetne zajednice tamo gde njeni najmlađi članovi nisu srećni i zaštićeni. Podaci o položaju dece u svetu pokazuju da na hiljade dece postaju žrtve mučenja, prostitucije, krijumčarenja i prisilnog regrutovanja u ratnim područjima.

U skoro svim savremenim državama ljudska prava se utvrđuju i jemče u ustavu. Takođe, zakoni su važan izvor unutrašnjeg prava o ljudskim pravima, s obzirom na to da ustavi često upućuju na zakone kojima se konkretnizuju uopštene ustavne odredbe. Član 16. Ustava Republike Srbije utvrđuje da opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori predstavljaju sastavni deo pravnog poretku Republike Srbije i neposredno se primenjuju, a potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom. Ratifikacijom, odnosno njihovim usvajanjem od strane parlamenta države, oni postaju obavezni kao i svaki drugi zakon.

Zaštita ljudskih prava i prava dece ostvaruje se u različitim oblicima i pred različitim organima:

- Zaštita pred organima uprave;
- Zaštita pred sudovima (redovnim ili upravnim sudom, tzv. sudska kontrola uprave ili upravni spor);
- Zaštita pred ustavnim sudom (opšta kontrola ustavnosti i zakonitosti je oblik posredne zaštite ljudskih prava; neposredna zaštita ljudskih prava, putem instituta ustavne žalbe);
- Zaštita pred posebnim organima (ombudsman ili zaštitnik građana);
- Međunarodno-pravna zaštita ljudskih prava:
  - različita tela ostvaruju nadzor nad stanjem ljudskih prava (npr. Komitet za ljudska prava OUN, komisije Saveta Evrope, Komitet za prava deteta);
  - sudska zaštita (Evropski sud za ljudska prava u Strazburu).

Države i međunarodne organizacije normiraju, štite i unapređuju ta prava. Nevladine organizacije i pojedinci takođe učestvuju u njihovoj zaštiti i unapređenju. Države su najodgovornije za ostvarivanje prava deteta, a težnju ka njihovom potpunom ostvarivanju iskazuju kroz poštovanje međunarodnih standarda, preuzimanje obaveza, donošenje relevantnih zakona i primenu istih u praksi. Konvencija o pravima deteta je prvi međunarodni ugovor o ljudskim pravima koji priznaje i ulogu nevladinih i ostalih organizacija građanskog društva u postupku ostvarivanja ovih prava. Obraćajući se individualnim predstavkama međunarodnim telima, pojedinac učestvuje u zaštiti prava, a posredno i na stvaranje prava, s obzirom na to da presude

koje donosi Evropski sud za ljudska prava, na osnovu individualnih predstavki, predstavljaju presedane koji obavezuju države.

Evropska konvencija o ljudskim pravima propisuje uslove pod kojima se ovlašćeni subjekti mogu obratiti ovom sudu i zahtevati pokretanje postupka za zaštitu ljudskih prava. „Sud može uzeti predmet u postupak tek kada se iscrpe svi unutrašnji pravni lekovi, u skladu sa opštepriznatim načelima međunarodnog prava, i u roku od šest meseci od dana kada je povodom njega doneta presuda” (član 35). Predstavka ne može biti suštinski ista sa predstavkom koju je sud već razmatrao, potrebno je da je država protiv koje se podnosi predstavka ratifikovala Konvenciju, a povreda treba da je nastupila nakon ratifikacije i na teritoriji države potpisnice.

1.2. Pojam i značaj planiranja porodice

Planiranje porodice je svesna delatnost individue i parova u reproduktivnom dobu života. Cilj planiranja porodice je planiranje broja dece, ali i vremenskog rasporeda rađanja ili usvajanja dece, a obuhvata biološke, zdravstvene, demografske, sociološke, ekonomski i psihološke aspekte. Porodica je najvažniji stub društva, a srećna porodica temelj za očuvanje psihičkog i fizičkog zdravlja svakog pojedinca. Realizacija porodice treba da bude rezultat zajedničke odluke partnera, a ne nešto što se događa slučajno i neočekivano. Stvaranje porodice i njen planiranje je pravo garantovano Ustavom, ali i obaveza prema generacijama koje tek dolaze.

Kada govorimo o pravu na slobodno odlučivanje o rađanju u okviru prava na planiranje porodice, zanimljivo je i izazovno dati odgovor na pitanje da li se i na koji način ono suprotstavlja pravu fetusa na život. Presude Evropskog suda za ljudska prava u ovoj oblasti su od bitnog značaja prilikom pokušaja da se zauzme određeni stav o ovom pitanju, o čemu će biti reči u posebnom poglavljju.

Jedan od načina da se realizuje planirana porodica i najpoželjniji oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja jeste usvojenje, jer deci obezbeđuje trajnu zaštitu i odrastanje u porodičnoj sredini. S tim u vezi, postoji dilema da li se pravo na planiranje porodice podjednako garantuje svima ili su homoseksualci diskriminisani zakonskom regulativom, praksom države i njenih organa? Analizom naše zakonske regulative i pojedinih uporednopravnih rešenja, pokušaću da odgovorim i na pitanje, da li je usvojenje deteta od strane istopolnog para u skladu sa njegovim najboljim interesom, što je standard koji se zakonom izričito propisuje kao uslov za zasnivanje usvojenja.

1.3. Pojam nasilja u porodici

Porodični zakon je pored opšte definicije nasilja u porodici odredio prioritetne zaštićene vrednosti: telesni integritet, duševni integritet i zaštitu zdravlja. Zakon je definisao karakteristične oblike nasilja i to: nanošenje telesnih povreda; pokušaj nanošenja telesnih povreda; prisiljavanje na seksualni odnos; navođenje na seksualni odnos lica koje nije navršilo 14 godina života ili nemoćnog lica; ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje; svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.²

Cilj mera porodičnopravne zaštite je, prevashodno, da se žrtva nasilja u porodici zaštiti od fizičkog i psihičkog maltretiranja i ugrožavanja integriteta, zdravlja i lične bezbednosti, ali i da se obezbedi sprečavanje ponovnog izvršenja nasilja u porodici i eliminišu uzroci i okolnosti koji dovode do mogućeg ponavljanja nasilja. Zakonodavac je taksativno propisao vrste mera i to: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice; zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.³ Mere porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici u pogledu vremena trajanja određuje sud sa maksimalnim trajanjem od godinu dana. Mere se mogu produžavati neograničen broj puta, sve dok ne prestanu razlozi za određivanje istih. Sud može istovremeno odrediti više mera. Određivanje ovih mera zavisi od vrste i oblika ispoljavanja nasilja, kao i od okolnosti pod kojima je nasilje izvršeno. Takođe, od značaja je i subjektivni odnos nasilnika prema izvršenom nasilju (kajanje, davanje obećanja...itd.). Sud posebno vrši procenu opasnosti od ponavljanja nasilja, što predstavlja odlučujući faktor za određivanje vrste zaštitnih mera i određivanje više vrsta mera.

Za sve oblike nasilja u porodici predviđene Krivičnim zakonikom Republike Srbije određeno je gonjenje po službenoj dužnosti. I kada je u pitanju psihičko zlostavljanje (ugrožavanje ili povređivanje duševnog integriteta), krivični postupak pokreće i vodi državni tužilac. Preuzimajući gonjenje, država jasno pokazuje da nasilje u porodici tretira kao ozbiljno, društveno štetno ponašanje. Takođe, šalje se jasna poruka nasilnicima da se nasilje u porodici neće tolerisati, odnosno da će se prema njima

² Član 197 Porodičnog zakona ("Sl. glasnik RS", broj 18/2005, 72/2011-dr. zakon i 6/2015).

³ Član 198 Porodičnog zakona

preduzeti sve mere krivičnog represivnog aparata, kao i da će se javnim gonjenjem žrtve ohrabriti da izađu iz nasilnog odnosa, oslanjajući se na nedvosmislenu pomoć i podršku državnih institucija.

Krivično delo nasilja u porodici predviđeno je članom 194 KZ. Za osnovni oblik propisana je kazna zatvora od tri meseca do tri godine. Kada je pri izvršenju dela korišćeno oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina. Ako je usled dela iz stava 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina. Ako je usled dela iz stav 1. i 2. ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do petnaest godina. Ko prekrši mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, kazniće se kaznom zatvora od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom.⁴

Krivične sankcije koje mogu biti izrečene za nasilje u porodici, pored predviđene novčane i zatvorske kazne jesu i izricanje uslovne osude, a kada je u pitanju samo novčana kazna, tada je moguće izricanje samo sudske opomene. Ako je sud konstatovao neuračunljivost može biti izrečena i mera bezbednosti obaveznog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Kada je izrečena zatvorska kazna ili uslovna osuda, sud može izreći, i bez predloga tužioca, meru bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana.

S obzirom na značaj nasilja u porodici, kao sve prisutnijeg fenomena poslednjih godina, smatram neophodnim da posebno poglavlje posvetim nasilju nad deci, njegovim pojavnim oblicima, okruženju u kome se ono događa i mogućim merama zaštite. Nasilje u bilo kom obliku ima višestruke negativne posledice na žrtvu, a njihov intenzitet i dalekosežnost u slučaju kada se u ulozi žrtve nalaze deca, nemerljive su s obzirom na njihov uzrast.

Treba imati na umu da se nasilje često izjednačava samo sa nasiljem u porodici, što je pogrešno, budući da se na taj način zanemaruje kompleksnost ove pojave i različiti oblici putem kojih se ona može manifestovati, o čemu će takođe biti reči u nastavku knjige. Posebnu pažnju posvetiću različitim oblicima zloupotrebe dece putem interneta, uskraćivanju izdržavanja kao ekonomskom vidu nasilja nad decom, obavezi da se svakom detetu obezbedi odrastanje u porodičnom okruženju i zaštiti prava dece sa posebnim potrebama.

⁴ Čl. 194 ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016).

2. KONVENCIJA UN O PRAVIMA DETETA

2.1. Predmet Konvencije o pravima deteta

Osnovni principi Konvencije, bez čijih poštovanja nijedno drugo pravo ne može da se uživa u potpunosti jesu:

1. *pravo na život, opstanak i razvoj* - ovo pravo je pretpostavka za ostvarivanje svih drugih prava, a obuhvata i pravo na održanje života i pravo na odgovarajući standard i zdravstvenu zaštitu;
2. *pravo na uvažavanje najboljeg interesa deteta* – najbolji interes nije precizno definisan, a suština se ogleda, pre svega, u mogućnosti da dete samo utvrdi svoj najbolji interes;
3. *pravo na nediskriminaciju* – sva prava deteta se primenjuju na svako dete;
4. *pravo na participaciju* – pravo deteta da učestvuje u odlučivanju o stvarima koje su bitne za njegov život.

U preambuli se iznose motivi kojima su se države ugovornice rukovodile prilikom donošenja Konvencije.⁵ Tvorci Konvencije u preambuli podsećaju na osnovne principe UN (urođeno dostojanstvo i jednaka i neotuđiva prava svih pripadnika ljudske zajednice, kao i zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu) i na posebne odredbe relevantnih ugovora i deklaracija o ljudskim pravima.⁶ U preambuli se posebno potvrđuje da je deci potrebna posebna briga i zaštita i ističe se primarna uloga porodice u nezi i zaštiti deteta. Ističe se neophodnost pravne i druge zaštite deteta pre i posle rođenja, važnost poštovanja kulturnih vrednosti zajednice iz koje dete potiče i ključna uloga međunarodne saradnje u zaštiti prava deteta.

U prvom delu Konvencije se definiše pojam deteta i obezbeđuje precizan katalog prava, iako je interesantno da ni Konvencija nije precizno definisala pojam prava deteta. Detetom se smatra osoba koja nije navršila

⁵ Konvencija o pravima deteta, UN, 1989. godine („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/1990 i „Sl. list SRJ“, br. 4/96 i 2/97).

⁶ Ženevske Deklaracije o pravima deteta iz 1924. godine, Deklaracije o pravima deteta iz 1959. godine, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (čl. 23 i 24), Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 10), Pravila Ujedinjenih nacija o minimalnim standardima za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila) i Deklaracije o zaštiti žena i dece u slučaju vanrednog stanja i oružanog sukoba.

18 godina, ukoliko se zakonom date zemlje punoletstvo ne stiče ranije. Države se obavezuju da štite decu od svih oblika diskriminacije i da preduzimaju pozitivne akcije u cilju promocije njihovih prava, a svi postupci koji se tiču deteta treba da se preduzimaju u skladu sa njegovim najboljim interesom. Države se obavezuju da obezbede odgovarajuću brigu o detetu u slučaju kada roditelji ili staratelji to ne čine, kao i da učine sve da bi se prava predviđena ovom Konvencijom ostvarila. Dete mora da se savetuje u vezi sa ostvarenjem njegovih prava, shodno njegovim razvojnim mogućnostima. Deci se posebno garantuju sledeća prava:

1. *Pravo na život* – država ima obavezu da obezbedi opstanak i razvoj deteta (čl. 6);
2. *Pravo na ime, državljanstvo i očuvanje identiteta* - dete ima pravo na ime od rođenja i na sticanje državljanstva, a ukoliko je moguće i pravo da zna ko su mu roditelji (čl. 7,8);
3. *Pravo na život sa roditeljima* - pravo deteta da živi sa njima osim u slučaju kada se u odgovarajućem postupku oceni da je odvajanje od roditelja u detetovom najboljem interesu. Ukoliko je odvojeno od jednog ili od oba roditelja, ima pravo da održava kontakt sa njima. U skladu sa tim, deca i njihovi roditelji imaju i pravo da napuste bilo koju državu i uđu u svoju državu u cilju spajanja porodice ili održavanja međusobnih odnosa. Države se obavezuju da spreče kidnapovanje i zadržavanje dece u inostranstvu, bilo da to radi roditelj ili neko drugi i da u tim slučajevima preduzmu odgovarajuće mere (čl. 9 – 11);
4. *Pravo na slobodno formiranje i izražavanje mišljenja* - dete ima pravo na slobodno izražavanje svog mišljenja i pravo da se njegovo mišljenje uzme u obzir u svim stvarima i postupcima koji ga se neposredno tiču (čl. 12);
5. *Pravo na slobodu izražavanja* – dete ima pravo da slobodno izražava svoje poglede, da traži, prima i saopštava informacije i ideje svih vrsta na razne načine. Ovo pravo može biti ograničeno samo zakonom, radi poštovanja prava i ugleda drugih, zaštite nacionalne bezbednosti i javnog poretka ili javnog zdravlja i morala (čl. 13);
6. *Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti* – države se obavezuju da poštiju pravo i obavezu roditelja da usmeravaju dete na ostvarivanje njegovog prava, na način koji je u skladu sa razvojnim sposobnostima

deteta. Veliki broj muslimanskih država je stavio rezervu na ovaj član u delu koji se odnosi na veroispovest (čl. 14);

7. *Pravo na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja* – Pravo na slobodu udruživanja uključuje pravo osnivanja udruženja i pravo da se bude član udruženja, kao i pravo da se ostane izvan svakog udruženja. Deca imaju pravo i na slobodu mirnog okupljanja u zatvorenom prostoru i na otvorenom prostoru. Neke države su stavile rezerve na ovaj član, npr. Burma (čl. 15);

8. *Zaštita privatnosti* – deca imaju pravo na zaštitu od mešanja u njihovu privatnost, dom, porodicu i ličnu prepisku i pravo na zaštitu časti i ugleda (čl. 16);

9. *Pravo na pristup odgovarajućim informacijama* - država će obezrediti da deca imaju pristup informacijama iz različitih izvora, a sredstva javnog informisanja će se podsticati da šire informacije od društvene i kulturne koristi za decu, kao što će i štititi decu od štetnih informacija i materijala (čl. 17);

10. *Utvrdjuje se odgovornost roditelja za podizanje deteta i obaveza države da zaštiti dete od svih oblika zlostavljanja i zanemarivanja* - ovo uključuje kako programe prevencije tako i pomoć žrtvama zlostavljanja. Moguće je fizičko, mentalno i seksualno zlostavljanje, a poštovanje privatnosti i porodičnog života, u slučaju kada su vitalni interesi deteta ugroženi, ne mogu imati prioritet (čl. 18, 19);

11. *Zaštita dece bez roditelja i usvojenje* - utvrđuje se obaveza države da obezbedi posebnu zaštitu deci bez roditeljskog staranja, smeštanjem ove dece u alternativne porodice i ustanove. Države se obavezuju da usvojenje bude izvedeno u skladu sa najboljim interesom deteta, uz saglasnost nadležnih vlasti i uz mere zaštite deteta. Do usvajanja Konvencije, o usvojenju nije bilo reči u značajnjim dokumentima o ljudskim pravima (čl. 20, 21);

12. *Pravo dece izbeglica ili dece koja traže izbeglički status na posebnu zaštitu* - utvrđuje se obaveza država da sarađuju sa odgovarajućim organizacijama koje pružaju takvu zaštitu i pomoć (čl. 22);

13. *Prava dece sa smetnjama u razvoju* - utvrđuje se pravo deteta sa fizičkim ili mentalnim smetnjama u razvoju na posebnu negu, obrazovanje i osposobljavanje za rad, koji će mu obezrediti potpun i dostojan život i postizanje najvišeg stepena samostalnosti i integracije u društvo (čl. 23);

14. *Pravo deteta na zdravlje i zdravstvenu zaštitu* - dete ima pravo na najviši mogući standard zdravlja i zdravstvene zaštite. Države se obavezuju da obezbede prevenciju, zdravstveno prosvećivanje i smanjenje smrtnosti dece i odojčadi. Majkama se garantuje zdravstvena zaštita pre i posle porođaja (čl. 24, 25).

15. *Pravo deteta na socijalnu zaštitu* - dete ima pravo na socijalnu zaštitu, uključujući i socijalno osiguranje (čl. 26);

16. *Pravo deteta na životni standard* - utvrđuje se obaveza roditelja da detetu obezbede životni standard koji odgovara njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju. Obavezuju se države da pruže roditeljima pomoć da ovu svoju odgovornost ispune (čl. 27);

17. *Pravo deteta na obrazovanje* - država je u obavezi da osigura besplatno i obavezno osnovno obrazovanje, da podstiče različite oblike srednjeg obrazovanja dostupne svima i omogući pristup višem obrazovanju u skladu sa sposobnostima deteta. Države se uključuju i u međunarodnu saradnju radi ostvarenja ovog prava. Cilj obrazovanja treba da bude priprema deteta za aktivan život u slobodnom društvu, razvijanje poštovanja prema njegovim i tuđim vrednostima (čl. 28,29);

18. *Prava deteta pripadnika manjine* - ovoj deci se garantuje pravo da uživaju sopstvenu kulturu, ispovedaju svoju veru i koriste svoj jezik (čl. 30);

19. *Pravo na slobodno vreme, rekreaciju i kulturne aktivnosti* – dete ima pravo na odmor, igru, slobodno vreme i učešće u kulturnim i umetničkim aktivnostima (čl. 31);

20. Pravo deteta da bude zaštićeno od ekonomskog iskorišćavanja - države propisuju minimalnu starost za zapošljavanje i regulišu uslove rada, a deca imaju pravo na zaštitu od rada koji ugrožava njihovo zdravlje, obrazovanje ili razvoj (čl. 32);

21. *Pravo deteta da bude zaštićeno od zloupotrebe štetnih supstanci* - države imaju obavezu da spreče učešće dece u proizvodnji i prometu štetnih supstanci, kao i da zaštite decu od upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci (čl. 33);

22. *Pravo deteta na zaštitu od seksualnog iskorišćavanja i otmice i trgovine u bilo koju svrhu* - deca se štite od prostitucije, pornografije, otmice, prodaje i trgovine (čl. 34);

23. *Pravo deteta na zaštitu od mučenja i lišenja slobode* - zabranjuje se mučenje, svako okrutno postupanje, nezakonito hapšenje i izricanje smrte kazne i kazne doživotnog zatvora licima mlađim od 18 godina. Utvrđuje se pravo deteta na pravnu pomoć. Samo su dve države stavile rezervu na odredbu o smrtnoj kazni, obrazlažući to interesima nacionalne bezbednosti (Malezija i Singapur) (čl. 37);

24. *Pravo dece na zaštitu u oružanim sukobima* - države treba da preduzmu sve mere kako deca ispod 15 godina života ne bi bila regrutovana i kako ne bi učestvovala u oružanim sukobima. Deci koja su žrtve mučenja i oružanih sukoba treba obezbediti psihički i fizički oporavak i socijalnu integraciju. Deca se lako uključuju u sukobe zbog svoje psihološke ranjivosti i idealizma svojstvenog mladosti (čl. 38);

25. *Pravo deteta na posebno maloletničko pravosuđe* - dete ima pravo na postupak kojim se podstiče njegovo dostojanstvo i osećanje lične vrednosti, a sudski postupak i smeštaj u kaznene institucije treba da se izbegnu kad god je to moguće (čl. 40).

Sva navedena prava se mogu grupisati u četiri grupe:

- PRAVA NA OPSTANAK - koja obuhvataju pravo na život i pravo na zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba;
- PRAVA NA RAZVOJ - koja obuhvataju sve one stvari koje su nužne za normalan i potpun razvoj svih potencijala deteta;
- ZAŠTITNA PRAVA - koja traže da deca budu zaštićena od svih oblika zloupotrebe, zanemarivanja i zlostavljanja;
- PARTICIPATIVNA PRAVA - koja deci daju mogućnost da budu aktivni učesnici u životu svoje zajednice.

U drugom delu Konvencije države se obavezuju da sa pravima sadržanim u Konvenciji upoznaju i odrasle i decu. Ustanovljava se Komitet za prava deteta sastavljen od deset eksperata koji za cilj ima razmatranje izveštaja članica Konvencije, u roku od dve godine od stupanja na snagu Konvencije u odnosnoj državi ugovornici, a zatim svakih pet godina. Utvrđuje se način izbora članova Komiteta, i precizira da Komitet donosi sopstvena

Pravila o radu. Specijalizovane agencije UN, kao što su UNESCO, UNICEF i Svetska zdravstvena organizacija, imaju pravo da prisustvuju sednicama Komiteta za prava deteta, radi što efikasnije primene Konvencije.

U trećem delu Konvencije sadržana su pravila o stupanju Konvencije na pravnu snagu, mogućnosti država da predlažu amandmane i stavljaju rezerve, kao i o mogućnosti otkazivanja Konvencije od strane država ugovornica. Rezervama se države ograđuju od obaveza ostvarivanja pojedinih prava, a ovakav postupak pravdaju potrebama unutrašnjeg pravnog sistema. Najveći broj rezervi je stavljen na odredbe o pravu na veroispovest, pravu na sticanje državljanstva, usvojenju i odvajajanju od roditelja. Samo tri prava mogu biti predmet ograničenja u izuzetnim situacijama: pravo na slobodu izražavanja (član 13), pravo na slobodu mišljenja, svesti i veroispovesti (član 14) i pravo na udruživanje i mirno okupljanje (član 15). Strane ugovornice mogu da uvedu i ograničenje drugih prava, ukoliko je to predviđeno ustavima država, najčešće za vreme rata, unutrašnjih nereda, prirodnih katastrofa i drugih sličnih situacija.

2.2. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima

U svetu se svakodnevno povećava broj regiona u kojima usled oružanih sukoba strada veliki broj nedužnih civila, među kojima su najugroženija deca. Usvajanjem Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, regrutacija ili mobilizacija dece mlađe od 15 godina i korišćenje dece za aktivno učešće u neprijateljstvima, kvalifikuju se kao ratni zločin. Na 26. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca u decembru 1995. godine, preporučeno je da strane u sukobima preduzmu sve moguće mere kako u neprijateljstvima ne bi učestvovala deca mlađa od 18 godina.⁷

Cilj ovog Fakultativnog protokola je podizanje starosne granice za dobrovoljnu regrutaciju lica u državne oružane snage na 18 godina.⁸ Zahtev za podizanje starosne granice ne odnosi se na škole kojima rukovode ili su pod kontrolom oružanih snaga države ugovornice. Ukoliko država ugovornica dozvoli dobrovoljnu regrutaciju u svoje državne oružane snage licima mlađim od 18 godina, potrebno je da:

⁷ Istraživanja UNICEFA pokazuju da je preko dva miliona dece tokom poslednjih deset godina poginulo u ratovima, a približno toliko dece ima i teška psihička oštećenja kao posledicu rata.

⁸ Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, UN, 2000. godine ("Sl. List SCG – Međunarodni ugovori", br. 22/2002).

- takva regrutacija bude zaista dobrovoljna i sprovedena uz izričit pristanak roditelja ili zakonskih staratelja tog lica;
- takva lica budu potpuno informisana o obavezama koje proizilaze iz vojne službe;
- takva lica obezbede pouzdan dokaz o svojim godinama pre nego što budu primljena u državnu vojnu službu.

2.3. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji

Danas su deca izložena velikom riziku od seksualnog iskorišćavanja. Načini seksualne zloupotrebe dece su mnogobrojni. Živimo u eri interneta preko koga se nude prostitucija, pornografija i prodaja dece u ove svrhe.⁹

Ovim fakultativnim protokolom definiše se prodaja dece, dečja prostitucija i dečja pornografija.¹⁰ Države ugovornice se obavezuju da te radnje u punoj meri obuhvate njihovim krivičnim zakonima, bez obzira da li su takva dela izvršena u zemlji ili transnacionalno, odnosno na individualnoj ili organizovanoj osnovi.

Države ugovornice se obavezuju da sprovode zakone i jačaju socijalnu politiku i programe, kako bi sprečile nezakonite radnje na koje se ovaj Protokol odnosi. Takođe, one se obavezuju da jačaju svest u javnosti kroz informisanje, obrazovanje i obuku. U tom cilju unaprediće se i međunarodna saradnja multilateralnim, regionalnim i bilateralnim dogovorima.

Cilj ovog protokola je podizanje standarda na viši nivo od onih postavljenih u odredbi člana 34 Konvencije o pravima deteta. Nadzor nad sprovođenjem Protokola vrši, kao i u slučaju Konvencije o pravima deteta, Komitet za prava deteta, telo koje je ustanovljeno radi provere napretka koje su države ugovornice postigle u sprovođenju preuzetih obaveza.

2.4. Cilj i značaj Konvencije o pravima deteta

Konvencija o pravima deteta je prvi međunarodni dokument u oblasti ljudskih prava koji obuhvata ekonomski, socijalni, kulturni, politički i

⁹ Međunarodna organizacija rada (ILO) sprovela je studiju po kojoj preko 250 miliona dece širom sveta, uzrasta 5 – 14 godina, bivaju prisiljena na prostituciju i robovanje. U Latinskoj Americi i Aziji situacija je najozbiljnija, ali ni u Africi nije bolja. U Evropi nakon tranzicije u bivšim komunističkim državama, seksualno iskorišćavanje dece je u porastu.

¹⁰ Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, UN, 2000. godine (“Sl. List SRJ- Međunarodni ugovori”, br. 22/2002).

građanska prava. Konvencija priznaje i neka nova prava, kao što je, na primer, pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja o svim pitanjima koja ga se tiču.

Cilj ove Kovencije je buđenje i podizanje svesti o deci kao posebno osetljivoj i specifičnoj kategoriji, za čiju zaštitu nisu dovoljni uobičajeni mehanizmi zaštite predviđeni pravom ljudskih prava. Deca su autonomne ličnosti sa specifičnim potrebama i pravima, i u skladu sa tim aktivni subjekti prava, a ne isključivo objekti zaštite od strane odraslih. Deca imaju ličnost koju odrasli moraju da uvaže i poštuju, ali i da obezbede ambijent u kome će se ova prava zaista realizovati. Učeći da imaju prava, deca istovremeno uče da ta ista prava pripadaju drugima, razvijaju osećaj odgovornosti i učestvuju u donošenju odluka. Obaveza da se dete sasluša i njegovo mišljenje uvaži, uzdiže se sa nivoa dobre volje do norme međunarodnog prava. Uvek kada se prava deteta ne poštuju treba reagovati kao pojedinac, grupa ili institucija i skrenuti pažnju nadležnim organima: ministarstvima, lokalnim organima ili se obratiti organizacijama za prava dece. Konvencija je na neki način i putokaz šta i kada možemo učiniti. Evropski sud za ljudska prava se poziva na odredbe Konvencije o pravima deteta i kada se zaštita prava traži preko ugovora, kao što su na primer Evropska konvencija o ljudskim pravima ili Pakt o građanskim i političkim pravima.

Ratifikacijom, odnosno njenim potvrđivanjem od strane parlamenta ili drugog nadležnog organa države, Konvencija postaje obavezna kao i svaki drugi zakon, pa možemo reći da ona predstavlja Dečji Ustav. Šta to konkretno znači u praksi? To znači da sudije mogu u donošenju svojih presuda da se pozivaju na Konvenciju o pravima deteta i da je neposredno primenjuju i kada je ona u sukobu sa nekim zakonom, shodno članu 18. st. 2. Ustava Republike Srbije. Ratifikovani međunarodni ugovori imaju primat nad unutrašnjim izvorima prava u skladu sa principom *pacta sunt servanda*.

Ipak, na nacionalnom normativnom nivou verovatno najveći problem predstavlja nedostatak sistema koji bi naterao države na primenu prava i zaštitio dete u slučaju kršenja prava, budući da Konvencijom nije predviđen poseban sistem podnošenja individualnih predstavki u slučaju da dete ili njegov zakonski zastupnik smatraju da je neko pravo prekršeno. Tako izostaje mogućnost da se kroz sistem peticija obezbedi efikasnija zaštita od one koja se postiže podnošenjem državnih izveštaja, a postojeći mehanizmi, kao što su oni u okviru Evropske konvencije o ljudskim pravima, nisu dovoljni jer obezbeđuju pravno i geografski ograničenu zaštitu prava deteta.

3. USTAVNOPRAVNA I ZAKONSKA REGULATIVA U OBLASTI ZAŠTITE DECE U REPUBLICI SRBIJI

3.1. Ustav Republike Srbije

Ustav Republike Srbije u drugom delu uređuje ljudska i manjinska prava i slobode.¹¹ Ustav utvrđuje pravo deteta na:

- uživanje ljudskih prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti;
- lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet;
- zaštitu od psihičkog, fizičkog, psihičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe;
- jednaka prava bračne i vanbračne dece.¹²

Utvrđuje se pravo i dužnost roditelja da vaspitavaju i obrazuju svoju decu, i mogućnost oduzimanja i ograničenja pojedinih ili svih prava ukoliko je to u interesu deteta.¹³ Garantuje se posebna zaštita deci bez roditeljskog staranja i deci koja su ometena u psihičkom ili fizičkom razvoju. Deca ispod 15 godina ne mogu biti zaposlena, a deca ispod 18 godina ne mogu raditi na poslovima štetnim za njihovo zdravlje i moral.¹⁴

Ustav jemči i posebnu zaštitu maloletnih lica u krivičnom postupku, pravo na državljanstvo detetu rođenom u Republici Srbiji, pravo na zdravstvenu zaštitu i pravo na besplatno osnovno i srednje obrazovanje.¹⁵ Prava deteta i njihova zaštita detaljnije se uređuju zakonom.

U slučaju sukoba ustava i zakona trebalo bi primeniti ustav, međutim, interesantan je slučaj sudsije jednog beogradskog opštinskog suda koji je neke presude donosio neposredno na osnovu ustavnih normi, a viši sud ih je ukidao sa obrazloženjem da neposredna primena ustava nije dopustiva u postupku pred sudom.¹⁶

¹¹ Ustav Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", br. 98/2006.

¹² Član 64 Ustava RS

¹³ Član 65 Ustava RS

¹⁴ Član 66 Ustava RS

¹⁵ Član 68, 69, 71 Ustava RS

¹⁶ Milosavljević, B., Popović, D., Ustavno pravo, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union: Službeni glasnik, 2008.

3.2. Zakonska regulativa

U Porodičnom zakonu Republike Srbije prvi put su proglašena i zaštićena neka od najvažnijih prava deteta.¹⁷ To su:

1. *Pravo deteta da zna ko su mu roditelji* - dete, bez obzira na uzrast, ima pravo da zna ko su mu roditelji, a kada navrši 15 godina ima pravo uvida u matičnu knjigu rođenih i u drugu dokumentaciju koja se odnosi na njegovo poreklo;
2. *Pravo deteta da živi sa roditeljima* - ovo pravo deteta može biti ograničeno samo sudskom odlukom o potpunom ili delimičnom lišenju roditeljskog prava, kao i odlukom suda u slučaju nasilja u porodici;
3. *Pravo deteta na lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi* – ovo pravo se može ograničiti sudskom odlukom u istim slučajevima kao i kada se radi o pravu deteta na zajednički život;
4. *Pravo deteta na pravilan i potpun razvoj* – ovo pravo ima karakter opštег principa koji prožima primenu svih drugih prava;
5. *Pravo deteta na obrazovanje* – osnovno obrazovanje je obavezno, a roditelji nemaju obavezu da detetu obezbede srednje, više i visoko obrazovanje ukoliko nemaju sredstava za osnovne životne potrebe;
6. *Pravo deteta da preduzima pravne poslove (poslovna sposobnost deteta)* - ova sposobnost zavisi od uzrasta maloletnika. Mlađi maloletnik može da preduzima pravne poslove kojima stiče isključiva prava, pravne poslove kojima ne stiče ni prava ni obaveze i pravne poslove malog značaja. Stariji maloletnik može da preduzima i sve ostale pravne poslove, ali uz prethodnu ili naknadnu saglasnost roditelja. Postoje i određeni poslovi koje maloletnik mora lično da preduzme da bi bili punovažni, npr. priznanje očinstva;
7. *Pravo deteta na slobodno izržavanje mišljenja* – ovo pravo je deo jednog opštijeg prava, a to je pravo na participaciju.

¹⁷ Čl. 59 – 65 Porodičnog zakona Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015.

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica uređuje se postupak prema maloletnicima.¹⁸ Ako odredbama tog zakona nije posebno uređeno neko pitanje, primenjuju se odredbe Zakonika o krivičnom postupku ukoliko nisu u suprotnosti sa odredbama posebnog zakona.

Zakon o radu utvrđuje uslove za zasnivanje radnog odnosa sa maloletnikom.¹⁹ Maloletnik koji zasniva radni odnos ne može biti mlađi od 15 godina, mora imati pismenu saglasnost roditelja, usvojioca ili staraoca i neophodan je zdravstveni nalaz kojim se utvrđuje da obavljanje tih poslova nije štetno za njegovo zdravlje. Maloletnicima je zabranjen prekovremen rad, a noću mogu da rade samo pod takšativno određenim uslovima.

Treba naglasiti da se ljudska prava određena u Ustavu neposredno primenjuju, a zakonom se samo propisuje način ostvarivanja tih prava, ukoliko je to Ustavom izričito predviđeno ili neophodno zbog njihove prirode. Zakon ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja po prvi put detaljnije uređuje pitanje zaštite deteta i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i na taj način su opšta pravila i principi u strateškim dokumentima podignuti na nivo pravila imperativnog karaktera.²⁰ U ustanovama je zabranjena svaka aktivnost kojom se „ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja“. Zabranjeno je i podsticanje ili nesprečavanje takvih aktivnosti. Zakon detaljno uređuje pojam nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, zabranjujući „fizičko, psihičko i socijalno nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje dece i učenika, fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti, kao i seksualnu zloupotrebu dece i učenika ili zaposlenih“. Zakon definiše da se „pod nasiljem i zlostavljanjem podrazumeva svaki oblik jedanput učinjenog ili ponavljanog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti deteta i učenika ili zaposlenog“.

¹⁸ Zakon o maloletnim učionicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005.

¹⁹ Zakon o radu, „Sl. Glasnik RS“, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014 i 13/2017.

²⁰ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS“ br. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15—autentično tumačenje, 68/15 i 62/16-US.

4. SLOBODNO ODLUČIVANJE O RAĐANJU I PRAVO NA PLANIRANJE PORODICE SA ASPEKTA ZAŠTITE PRAVA FETUSA NA ŽIVOT

4.1. Međunarodne konvencije i unutrašnje pravo

Sloboda rađanja podrazumeva više odvojenih ljudskih prava i sloboda kao što su pravo na brak i zasnivanje porodice, pravo na planiranje porodice, pravonareproaktivnozdravlje, pravonajednakostizabranudiskriminacije, pravo na informaciju i obrazovanje i pravo na privatnost i porodičan život. Pravo na planiranje porodice nije eksplisitno garantovano nijednim međunarodnim dokumentom. Osnovu za njegovu zaštitu mogu predstavljati član 23 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (posebna zaštita porodice i deteta), član 12 Evropske konvencije o ljudskim pravima (pravo na brak) i član 16 UN Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (obaveza država da obezbede jednakost muškaraca i žena i u oblasti planiranja porodice).²¹

U Ustavu Republike Srbije²² član 63. utvrđuje "pravo svakoga da odlučuje o rađanju dece", što je novina u odnosu na formulaciju iz člana 27. prethodnog ustava koji je utvrđivao pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece.²³ Ovako neprecizna i široka formulacija, daje mogućnost da o rađanju odlučuju i država, crkva i društvene grupe koje se zalažu za zabranu abortusa. Član 5. Porodičnog zakona utvrđuje da žena slobodno odlučuje o rađanju. Može se pretpostaviti da je namera ustavotvorca bila da izjednači ženu i muškarca u ostvarivanju ovog prava, kao i lica koja žive u bračnoj i vanbračnoj zajednici. Ljudska prava zajemčena ustavom neposredno se primenjuju i zakonodavac ne može zadirati u sadržinu tih prava. Na ovaj način se čuva sadržina zajemčenih prava od mogućeg zakonskog sužavanja. Kršenje prava zajemčenih ustavom jednako je kršenju ustava, koje treba da sankcioniše ustavni sud.

Zakon o zabrani diskriminacije usvojen u maju 2009. godine, zabranjuje diskriminaciju zasnovanu na polu, rodu i seksualnoj orijentaciji i kvalifikuje ih kao teške oblike diskriminacije.²⁴

U današnjem međunarodnom pravu u ovoj oblasti, od značaja je Resolucija Evropskog parlamenta koja u čl. 6 propisuje da se zabranjuje dis-

²¹Univerzalni dokumenti o ljudskim pravima, Beograd: Beogradski centar za ludska prava, 2005.

²² Ustav Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", br. 98/2006.

²³ Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 1/1990.

²⁴ Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik RS”, br. 22/2009.

kriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji, a u čl. 56 i 57 se pozivaju sve države članice da garantuju jednoroditeljskim porodicama, nevenčanim parovima i istopolnim parovima prava koja imaju i tradicionalni parovi kao i da podnesu amandmane na postojeće zakone u cilju registracije istopolnih parova.²⁵ Povelja o osnovnim pravima Evropske Unije u čl. 21 ističe da je bilo koji vid diskriminacije, pa tako i onaj zasnovan na seksualnoj orijentaciji, zabranjen.²⁶ Međutim, homoseksualci pravo na brak neće moći da ostvare sve dok se ne promeni ustav, jer se brak u članu 62. ustava definiše kao zajednica života muškarca i žene. Ustav iz 1990. godine je svojom neodređenošću bio liberalniji od sadašnjeg, jer nije govorio o tome ko čini jedan brak, već je samo sadržao odredbu da se „brak i odnosi u braku i porodici uređuju zakonom”. U Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama iz 2003. godine, govorи se o ravnopravnosti supružnika, bez navođenja pola.²⁷ Na ovaj način, članom 62. ustava je povređen princip zabrane smanjivanja dostignutog nivoa ljudskih prava. Homoseksualci ne mogu da ostvare pravo na brak i zasnivanje porodice, ne mogu da planiraju porodicu, da usvajaju decu, povređeno im je pravo na jednakost, na privatnost i porodičan život. Iz tog ugla još je manje jasan član 63. ustava, odnosno, ko je svako? Da li je to možda i žena koja želi da rodi dete i da ga podiže sa svojom partnerkom? Može se zaključiti da je jedno vrlo važno pitanje uređeno prilično neodređeno i neprecizno.

Unašem pravu se do desete nedelje trudnoće može izvršiti prekid trudnoće samo na zahtev bremenite žene, uz njenu izričitu saglasnost, a o zahtevu da prekine trudnoću potrebno je da se složi lekar specijalista akušerstva i ginekologije, koji je dužan da ženu obavesti o opasnostima i posledicama prekida trudnoće. I do desete nedelje se prekid trudnoće ne može izvršiti ako se utvrdi da bi se njime teže narušilo zdravlje ili ugrozio život žene. Za prekid trudnoće lica mlađeg od 16 godina, potrebna je saglasnost roditelja ili staratelja, a ako su oni sprečeni, saglasnost nadležnog organa starateljstva. Od desete do dvadesete nedelje prekid trudnoće se smatra izuzetnim i o njemu odlučuje konzilijum lekara, a razlozi mogu biti medicinski, eugenički

²⁵ Rezolucija Evropskog parlamenta br. A5-0050/2000. od 16. marta 2000.

²⁶ Povelja o osnovnim pravima EU prvi put u istoriji EU jedinstvenim tekstom utvrđuje niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava svih građana i lica sa prebivalištem u EU. Povelja je objavljena na Samitu EU u Nici 07.12.2000. godine ali kao politička deklaracija koja nije bila obavezujuća. Potpisana je na plenarnoj sednici Evropskog parlamenta 12.12.2007. u Strazburu, a Ugovorom iz Lisabona postala je pravno obavezujući dokument u svim institucijama i državama članicama EU.

²⁷ Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, „Službeni list SCG”, br. 6/2003.

ili moralni.²⁸ Nakon dvadesete nedelje, o prekidu trudnoće odlučuje Etički odbor zdravstvene ustanove, koji čini pet članova i pet zamenika, među kojima su specijalista ginekologije i akušerstva, pedijatrije, neuropsihijatrije, interne medicine i pravnik, koji imaju nastavno zvanje profesora medicinskog, odnosno pravnog fakulteta, ili naučni stepen doktora medicinskih, odnosno pravnih nauka. Odlučuje se jednoglasno i ne postoji pravo žalbe na odluku ovog tela.²⁹

Nedozvoljen prekid trudnoće inkriminisan je članom 120 Krivičnog zakonika, kojim se u zavisnosti od načina izvršenja dela i posledica dela, propisuju kazne zatvora od tri meseca do dvanaest godina, u slučaju kada je nastupila smrt, teško narušavanje zdravlja ili druga teška telesna povreda žene nad kojom je vršen prekid trudnoće.³⁰

4.2. Abortus kao sredstvo planiranja porodice

Svako ima pravo na zaštitu reproduktivnog zdravlja, a prinudni abortusi i prinudne sterilizacije su zabranjene. To znači da pravo na reprodukciju ne uživaju samo osobe koje mogu da rađaju prirodno, već i sterilne osobe kojima se omogućuju tretmani za lečenje steriliteta. Pravo na reprodukciju imaju i pojedinci, a ne samo parovi u bračnoj i vanbračnoj zajednici. Međutim, i dalje postoje različita mišljenja o tome da li je abortus sredstvo za planiranje porodice ili ne. Stav Svetske zdravstvene organizacije je da se abortus ne smatra sredstvom za planiranje porodice. Pošto i prekid trudnoće takođe dovodi do regulisanja rađanja, pojam planiranja porodice trebalo bi shvatiti, ne samo isključivo u vezi sa sprečavanjem trudnoće, nego i u vezi sa slobodnim odlučivanjem o prekidu trudnoće. Abortus je u tom slučaju korektivni metod planiranja koji se primenjuje onda kada do neželenog začeća već dođe.

Još su stari Grci i Rimljani planirali svoje potomstvo, tako što su prekiali trudnoće i koristili različita kontraceptivna sredstva. U srednjem veku se malo pisalo i govorilo o kontracepciji, a u narodu se o tome govorilo tajno, putem usmenog predanja. U 19. veku se javlja masovna želja za og-

²⁸ Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 16/95 i 101/2005.

²⁹ Pravilnik o broju, sastavu i načinu rada etičkog odbora u zdravstvenoj ustanovi, „Službeni glasnik RS”, br. 30/95.

³⁰ Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS” br. 85/05, 88/05 i 107/2005, 72/09, 111/09, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016.

raničenjem rađanja dece usled društvenih promena, ali kako u to vreme nije bilo dostupnih zaštitnih sredstava, žene su prekidale neželjene trudnoće, a posledice su bile veliki broj umrlih žena i žena koje su ostajale nesposobne da rode, jer su prekide trudnoća obavljale osobe bez posebne stručne spreme. Postepeno se javljaju ideje o sprečavanju posledica nedopuštenih prekida trudnoće, a zatim i ideja o upotrebi kontraceptivnih sredstava. U godinama koje dolaze, pažnja će se usmeriti, pre svega, na odgovornost prema deci i odnos među partnerima.

Naša država je na poslednjem mestu u Evropi po broju korisnica kontraceptivnih pilula i hormonske spirale. Na prekid trudnoće se najčešće odlučuju žene koje su u braku ili dugo vezi, a godišnje se na abortus odluči i 6.000 devojaka starosti od 16 do 19 godina. Nivo rađanja je oko 30% ispod potreba prostog obnavljanja stanovništva.³¹

Kada se govori o istoriji legalizovanja abortusa u SAD i današnjoj politici u oblasti planiranja porodice, bitno je pomenuti slučaj *Roe protiv Wade*. Vrhovni sud je, po tužbi tužilje protiv zakona Teksasa koji je zabranjivao abortus, doneo odluku da je abortus ustavno pravo i da žena ima pravo da slobodno odlučuje o rađanju. U međuvremenu, dok je čekala na sudsку odluku, tužilja se porodila, ali je odluka značajna jer je njenim donošenjem abortus legalizovan u celoj državi (*Case of Roe v. Wade*, 410 U.S. 113, od 22. 01. 1973). Posledice ove sudske odluke bile su pad broja čedomorstava, napuštene novorođenčadi, dece date na usvajanje i brakova pod prinudom. Međutim, protivnici abortusa ističu, da je od momenta donošenja ove presude do danas, prava na život lišeno oko četrdeset miliona Amerikanaca.³²

³¹ Rašević, M, Da li je evidentirani broj abortusa u Srbiji realan, *Stanovništvo*, br. 2/2008, str. 14.

³² Predsednik SAD Barak Obama je u januaru 2009. godine potpisao uredbu kojom se ukida zabrana finansiranja međunarodnih grupa za planiranje porodice koje promovišu abortus. Ovom odlukom revidirana je tzv. „Meksiko Siti politika”, koju je na konferenciji Ujedinjenih nacija 1984. godine inicirao predsednik Ronald Regan. Od nevladinih organizacija se zahtevalo, da se pre primanja sredstava američke vlade slože, da neće obavljati ni aktivno promovisati abortus kao način planiranja porodice. I predsednik Džordž Buš je smatrao da novac poreskih obveznika ne treba da bude korišćen za plaćanje i promovisanje abortusa. Grupe za borbu protiv abortusa, kritikovale su Obaminu odluku o ukidanju zabrane. Grupe koje su podržale ovu odluku isticale su da je zabrana dovela do smanjenja sredstava za međunarodne organizacije, koje pružaju usluge planiranja porodice i zdravstvene zaštite u siromašnim državama. Na taj način, mnogim ženama je uskraćena kontracepcija i druge zdravstvene usluge, a posledice su bile veliki broj ilegalnih abortusa i smrti. Donald Tramp je otisao i korak dalje ističući da “žene treba da budu kažnjene za abortus na neki način.” On je početkom 2017. Godine zabranio stranačku pomoć ili savezno finansiranje međunarodnih nevladinih organizacija koje promovišu ili pružaju usluge abortusa. *Donald Trump Signs Anti – Abortion Executive Order Surrounded by Men*, https://www.huffingtonpost.com/entry/donald-trump-abortion-men_us_5886369be4b0e3a7356a7910

Mnoge mlade žene u zemljama u razvoju koriste tradicionalne metode za sprečavanje trudnoće, npr. bajanja i raznorazne trave. Neke kao sredstvo kontracepcije koriste i aspirin ili antibiotik. Žene u Tanzaniji i Nigeriji smatraju da je najbolje rešenje za neželjenu trudnoću abortus, jer je po njihovom mišljenju mnogo bezbedniji po zdravlje od anti-bebi pilula. Svake godine oko 42 miliona žena u svetu izvrši abortus, a 20 miliona to učini ilegalno.³³ U zemljama Latinske Amerike uticaj Rimokatoličke crkve je veliki i samo Kuba, Gvajana i Portoriko dopuštaju abortus na zahtev žene, a mnoge druge države samo ukoliko postoji malformacija fetusa ili opasnost po život majke. Abortus nije dozvoljen u 7 od 34 države u Latinskoj Americi.³⁴ Latinoameričke zemlje su unele odgovarajuću odredbu u član 4 stav 1 Američke Konvencije o ljudskim pravima koja glasi: „Svako ima pravo da mu se poštuje pravo na život. Ovo će se pravo štititi zakonom, u načelu od trenutka začeća“.³⁵

U Kini postoji politika prinudnog planiranja porodice koja predstavlja težak oblik kršenja ljudskih prava. S obzirom na to da je po Zakonu o planiranju porodice dozvoljeno jedno dete po porodici, brojni su prisilni abortusi i nasilne sterilizacije žena.³⁶

Stav svetskih religija prema abortusu je vrlo sličan. Nijedna religija ne prihvata abortus kao sredstvo planiranja porodice. On se smatra opravdanim u vrlo ograničenom broju slučajeva, čime se stavlja do znanja da je pravo na život deteta, od momenta začeća ploda, neprikosnoveno u odnosu na pravo roditelja, pre svega majke, da odlučuje slobodno o rađanju.³⁷

³³ World Health Organization (WHO), (2007), *Unsafe Abortion: Global and Regional Estimates of the Incidence of Unsafe Abortion and Associated Mortality in 2003*, str. 1.

³⁴ *Facts on Abortion in Latin America And the Caribbean*, Guttmacher Institute, January 2012. http://www.guttmacher.org/pubs/IB_AWW-Latin-America.pdf

³⁵ 4Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San Josi, Costa Rica, 22 November 1969.

³⁶ New Evidence Regarding China’s One-Child PolicyForced Abortion, Involuntary Sterilization, Infanticide and Coercive Family Planning (2009), <http://www.pearlsofchina-thefilm.com/littlejohn1.pdf>

³⁷ Hrišćanska crkva je oduvek smatrala da je abortus ubistvo, jer plod ima dušu od momenta začeća, a abortus i ubistvo su izjednačeni u učenju sv. Vasilija Velikog u IVveku, kao i odlukom Carigradskog sabora iz 692. godine. Iako su ranije hrišćani zbog abortusa zauvek udaljavani od crkve, danas su sankcije blaže, pa se tako ženama koje su prekinule trudnoću, njihovim partnerima koji su za taj čin dali saglasnost, ginekolozima i medicinskim sestrama koji su izvršili prekid trudnoće, zabranjuje učešće u Svetom pričešću u ograničenom vremenskom periodu. Pravoslavna i katolička Crkva opravdavaju abortus samo ako je život trudnice ugrožen i ako je plod već egzitirao. Neki liberalniji protestantski krugovi, kao razloge za abortus prihvataju i anomalije ploda i trudnoću koja je posledica silovanja ili incesta. Glumić, N, Etičke dileme

Prema podacima Instituta za javno zdravlje Srbije "Milan Jovanović Batut" u našoj zemlji se godišnje obavi oko 17.000 abortusa, a svaka druga žena ne koristi kontracepciju. Prema nezvaničnim podacima taj broj se kreće između 50 i 150 hiljada abortusa godišnje, jer privatne ustanove, u kojima se sprovodi najveći broj abortusa, nemaju obavezu da prijavljuju tu intervenciju državi.

Ako i prihvatimo da je abortus korektivni metod planiranja porodice, on svakako nije poželjan, jer su posledice abortusa dalekosežne, budući da pored mogućih zdravstvenih komplikacija, on predstavlja i psihičku traumu za svaku ženu.

4.3. Praksa Evropskog suda za ljudska prava u oblasti zaštite prava fetusa (obim primene prava na život iz člana 2 EK)

Konvencija o ljudskim pravima u članu 2 utvrđuje da je pravo svakoga na život zaštićeno zakonom i da niko ne sme biti namerno lišen života, osim prilikom izvršenja sudske presude na smrtnu kaznu za krivična dela za koja je ta kazna predviđena zakonom.³⁸ U stavu dva istog člana se utvrđuje, da nije u suprotnosti sa odredbama ovog člana ni lišenje života proizašlo iz upotrebe

---

u prevenciji i tretmanu ometenosti, u zborniku, *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, Beograd, 2007, str. 188.

Jevrejske religijske vlasti su odobravale abortus u različitim situacijama, kao npr. u situaciji kada je medicinskim veštačenjem utvrđeno da će održavanje trudnoće uticati da majka potpuno izgubi sluh. Dozvola je dobijena i u slučaju silovanja, suicidnih ideja nastalih zbog trudnoće i zbog nekih zdravstvenih problema, dok zahtevi za prekid trudnoće zbog genetskih poremećaja ploda uglavnom nisu uvažavani. Ibid.

U Kuranu se abortus ne pominje, ali se navodi da je ubistvo deteta težak zločin, pa se debata o etičkoj opravdanosti abortusa uglavnom zasniva na utvrđivanju perioda kada se embrion ili fetus mogu smatrati detetom. Prema učenju proroka Muhameda duša ulazi u fetus u 120-om danu, ali islamski teolozi nemaju jedinstven stav o ovom pitanju. Maliki škola u severnoj i crnoj Africi i Hanbali škola u Saudijskoj Arabiji i Emiratima, dozvoljavaju abortus do 40 dana trudnoće, a Hanafi škola (Turska, Srednji istok i Centralna Azija) i Shafi škola (Jugoistočna Azija, Južna Arabija i delovi istočne Afrike), dozvoljavaju abortus do 120-og dana. Abortus je uvek dozvoljen samo u izuzetnim slučajevima, pa se tako ni trudnoća nastala kao posledica silovanja ne smatra dovoljnim razlogom za abortus, a abortus iz eugeničkih razloga smatra se dozvoljenim. Ibid. Prema hinduističkom shvatanju duša i telo se spajaju u trenutku oplođenja, pa je plod ličnost od momenta oplođenja i u njemu se nalazi reinkarnirana duša. Hinduizam se protivi abortusu, osim ako prekid trudnoće nije neophodan da bi se majci spasio život. Damian Constantin-Iulian, *Abortion from the perspective of eastern religions: Hinduism and Buddhism*, *Romanian Journal of Bioethics*, br. 1/2010, str. 128.

³⁸ Evropska konvencija o ljudskim pravima, Savet Evrope, 1950. (Sl. List SCG – Međunarodni ugovori „, br. 9/03).

sile, koja je bila nužno potrebna pri odbrani bilo koje osobe od protivpravnog nasilja, pri zakonitom hapšenju ili sprečavanju bekstva osobe koja je zakonito lišena slobode i radi suzbijanja pobune ili nemira u skladu sa zakonom. U Konvenciji ne piše kada život počinje i kada se završava, što je sporno u odnosu na zakone koji dozvoljavaju prekid trudnoće ili eutanaziju.

U državama članicama Saveta Evrope nema opšte saglasnosti o abortusu, pa se i Evropski sud za ljudska prava uzdržavao od donošenja čvrstih stavova po tom pitanju. Zakoni o abortusu su različiti u zemljama Evropske unije. Na Malti je namerni prekid trudnoće zakonom zabranjen, a u Irskoj je dozvoljen samo ukoliko je neophodan da bi se spasio život majke.³⁹ U većini zemalja EU abortus se može obaviti do 12. nedelje trudnoće, osim u Švedskoj u kojoj je namerni prekid trudnoće dozvoljen do 18. nedelje trudnoće. Švedska ima najliberalniji zakon o abortusu, jer je abortus moguće obaviti i u 22. nedelji trudnoće uz posebnu saglasnost stručnjaka, a maloletnicama nije potrebna pismena saglasnost roditelja (Abortion Act of 1974, SFS 1974:595).

Pitanje mogućnosti abortusa u odnosu na pravo fetusa na život, čini se, ostaje u granicama procene države u skladu sa njenim zakonodavstvom. U svim predmetima u kojima su budući očevi osporavali liberalne zakone o abortusu u odnosu na pravo fetusa na život u skladu sa članom 2. Konvencije, Evropski sud za ljudska prava je smatrao da ti zakoni uspostavljaju pravičnu ravnotežu, i koristeći diskreciju države, odbacio prijave kao očigledno neosnovane. Ti zakoni su dopuštali abortus po zahtevu u ranoj fazi trudnoće, a u nekim slučajevima i u odmakloj trudnoći, ukoliko je postojala ozbiljna opasnost po život ili zdravlje žene ili opasnost od abnormalnog fetusa.

U slučaju Paton protiv UK, Sud je smatrao da je život fetusa tesno povezan sa životom trudnice i da se ne može posmatrati odvojeno od njega. Ako bi se prihvatio da član 2 Konvencije obuhvata fetus, njegova zaštita bi se na osnovu tog člana smatrala apsolutnom u odsustvu izričitog ograničenja. To bi značilo da je abortus zabranjen i ako nastavak trudnoće ozbiljno ugrožava život trudnice, kao i da se „nerođeni život“ fetusa smatra vrednjim od života trudnice. Takvo tumačenje bilo bi suprotno predmetu i svrsi Konvencije (Case of Paton v. UK, No. 8416/78 od 13. 05. 1980).⁴⁰

³⁹ World Abortion Policies 2011, United Nations, Department of Economic and Social Affairs: Population division, <http://www.un.org/esa/population/publications/2011abortion/2011wallchart.pdf>

⁴⁰ Suprotno tome, u slučaju R.H. protiv Norveške, Sud je konstatovao da bi u određenim okolnostima član 2 mogao da se primeni na fetus. Sud je zaključio da ne mora da rešava da li bi fetus mogao da uživa zaštitu na osnovu člana 2, ali ne isključuje da pod određenim okolnostima to može biti slučaj, bez obzira na to što se države ugovornice razilaze oko toga da li i u kojoj meri član 2 štiti nerođeni život. Obrazloženje je nepotpuno, jer ni u ovom slučaju sud nije rekao koje bi to okolnosti mogle biti. Case of R.H. v. Norway, No. 17004/90 od 19. 05. 1992.

U slučaju A.T protiv Poljske žalilja je bila samohrana majka sa troje dece. Ona nije mogla da raspoznae predmete udaljene više 1,5 m, i primala je mesečnu invalidinu u iznosu od 140 evra. Kada je zatrudnela 2000. godine, lekari su joj rekli da može da oslepi, ukoliko se odluči na porodaj, ali su odbili da joj izdaju uverenje na osnovu koga bi imala pravo na abortus. Inače, Poljska u kojoj je uticaj Katoličke crkve veliki, ima jedan od najstrožih zakona o abortusu. Sud je obavezao Poljsku da žalilji isplati na ime odštete 25.000 evra i 14.000 evra na ime sudskeih troškova. Sud je u obrazloženju naveo, da se žalilji vid značajno pogoršao nakon porođaja i da je ona danas invalid, jer su joj strogim poljskim zakonom o zabrani abortusa uskraćena ljudska prava (*Case of Tysiak v. Poland*, No. 5410/03 od 20. 03. 2007).

U slučaju Boso protiv Italije Sud je smatrao, da i ako se prepostavi da bi u određenim okolnostima moglo da se prihvati da fetus ima prava zaštićena članom 2 Konvencije, u konkretnom predmetu, iako podnositelj prijave nije naveo broj nedelja koje su protekle pre abortusa ili tačan razlog zbog kojeg je izvršen, dokazni materijal pokazuje da je trudnoća prekinuta u skladu sa zakonom. Mišljenje Suda je bilo da odredbe zakona uspostavljaju pravičnu ravnotežu između potrebe da se osigura zaštita fetusa, a sa druge strane, da se zaštiti i interes žene. Država nije prešla granice svojih diskrecionih prava. (*Case of Boso v. Italy*, No. 50490/99 od 05. 09. 2002).

Može se zaključiti, da je danas u većini zemalja pobačaj legalizovan zakonima, koji ipak postavljaju neke uslove da bi se on mogao izvršiti. Teži se pomirenju sukobljenih prava, na taj način što se uvažava interes zdravљa žene i pokazuje zabrinutost za sudbinu neželjene dece. Kompromis između prava na život i prava na slobodno odlučivanje o rađanju nalazi se tako, što se prepostavlja da zametak do izvesnog perioda trudnoće nije subjekt sa pravom na život, ili da pretežu interesi majke ukoliko joj je zdravlje ugroženo. Takođe, smatra se da bi rađanje deteta koje je posledica silovanja ili incesta, bilo protivno dostojanstvu majke i interesima deteta.

Iako je ustavnom i zakonskom regulativom, kao i sudske praksom, nesporno priznato pravo žene na izbor, ovo pravo ne bi trebalo da se zlo-upotrebljava. Zloupotrebljeno je u svakom slučaju kada se abortus kao intervencija mogao izbeći blagovremenom kontracepcijom. Stoga, abortus ne treba shvatiti kao redovan metod planiranja porodice, već kao opciju kojoj se pribegava u situacijama kada se trudnoća iz nekog opravdanog razloga ne može održati. U ostalim slučajevima, on je posledica nepostojanja svesti o neophodnosti planskog realizovanja porodice. Protivnici abortusa ističu da on utiče na smanjivanje nataliteta. Međutim, ovo se ne bi moglo prihvati

kao tačno, jer se prema podacima UN, Francuska nalazi među zemljama koje imaju najliberalniji stav prema pobačaju, što pokazuje da osim porasta nataliteta, njen model ima i porodične, zdravstvene i socijalne ciljeve. Pravo na abortus i slobodno odlučivanje o rađanju ne može se dovoditi u pitanje, jer bi suprotno značilo povredu principa zabrane smanjivanja dostignutog nivoa ljudskih prava. Međutim, to ne isključuje moralnu odgovornost žene prema nerođenom detetu, što podrazumeva razvijanje svesti o nužnosti planskog realizovanja trudnoće i upotrebe kontraceptivnih sredstava.

5. NASILJE NAD DECOM

5.1. Značaj prepoznavanja problema i nužnost intervencije države u cilju zaštite dece od nasilja

Nasilje nad decom predstavlja ozbiljan društveni fenomen čije su posledice razarajuće za najmlađe članove naše društvene zajednice. Ovaj vid nasilja je prisutan u svim razvojnim fazama društva. Deca su, bez obzira na uzrast bila i još uvek su izložena raznim oblicima fizičkog, seksualnog i psihološkog nasilja, nezavisno od nacionalne, verske, rasne, kulturne i statusne pripadnosti. U savremenom društvu deca su naročito izložena velikom riziku da postanu žrtve nasilja. Svaka trauma iz detinjstva ostavlja velike posledice na kasniji život pojedinca i njegov kvalitet, te je sigurno da nema dobre i prosperitetne zajednice tamo gde njeni najmlađi članovi nisu srećni i zaštićeni. Ponekad, ako se ne sprovedu adekvatne mere saniranja posledica, deca mogu kad odrastu i sama početi da ponavljaju iste oblike nasilničkog ponašanja, kojima su direktno ili indirektno bila izložena u detinjstvu. Podaci o položaju dece u svetu nisu ohrabrujući, jer pokazuju da deca postaju žrtve mučenja, prostitucije, krijumčarenja i prisilnog regrutovanja u ratnim područjima. Posebno su zabrinjavajući podaci o broju dece koja postaju žrtve porodičnog nasilja. Porodica, kao okruženje od presudnog uticaja na život i razvoj deteta, treba da bude utočište i oaza, mesto odakle dete crpi ljubav i stiče samopouzdanje. Međutim, često deca prvo iskustvo nasilja doživljavaju upravo u porodici. Ako svet još uvek nije potpuno bezbedno mesto za život deteta, uloga porodice i sigurnost koju mu ona pruža, ne bi se smeli dovoditi u pitanje. Nažalost, danas i pored široke pravne regulative na međunarodnom i unutrašnjem planu u ovoj oblasti, nasilje nad decom nije iskorenjeno i velikom broju dece nije osigurano bezbedno okruženje za život i razvoj. Sa druge strane, često se nasilje izjednačava sa fizičkim nasiljem, uz istovremeno zanemarivanje značaja njegovih ostalih oblika, čije posledice nisu ni manje ni bezbolnije. Značaj ovog problema ogleda se i u konstantnim naporima i pokušajima da se sankcionisanjem svih oblika nasilja nad decom stavi do znanja da za takva ponašanja nema razumevanja i da ista neće biti tolerisana od strane država i njihovih organa. Na ovaj način se, istovremeno, podiže i svest o neophodnosti humanog postupanja prema prema deci, koju njihov uzrast ne čini manje ljudima. Republika Srbija je poslednjih decenija unapredila pravnu regulativu u ovoj oblasti, ratifikovanjem najznačajnijih međunarodnih konvencija i određenim izmenama unutrašnjeg zakonodavstva.

5.2. Pojavni oblici nasilja nad decom

Kada se govori o nasilju nad decom, najčešće se misli na fizičko i seksualno nasilje, kao najekstremnije forme nasilja. Međutim, postoje pojavnii oblici nasilja čije posledice možda nisu na prvi pogled uočljive, ali su svakako podjednako ozbiljne i dalekosežne, a odražavaju se na detetov život, zdravlje i bezbednost. Za svaki od ovih oblika karakteristična je težnja uspostavljanja moći i određene kontrole nad žrtvom, najčešće zloupotrebom detetovog poverenja, i oni su sledeći:⁴¹

1. fizičko nasilje - postoji kada nasilnik koristi deo tela ili neki predmet da povredi dete ili kontroliše njegovo ponašanje, kao npr. zatvaranje, čupanje, guranje, ujedanje, davljenje, spaljivanje, pretnja i zlostavljanje oružjem, ubistvo;
2. seksualno nasilje – postoji kada se dete primorava da učestvuje u određenoj seksualnoj aktivnosti, kao npr. prisiljavanje na seksualni odnos, egzibicionizam, dodirivanje deteta protiv njegove volje, izlaganje deteta seksualno prenosivim infekcijama, pokušaj kontrole detetove seksualnosti, seksualna eksplatacija, prisilna prostitucija, prisilni abortusi i sterilizacije;
3. emocionalno nasilje – postoji kada neko rečima ili delima čini da se dete oseća bezvredno, kao npr. neprestano kritikovanje, nazivanje pogrdnim imenima, ponižavanje deteta u prisustvu drugih ljudi, zabrana kontakata sa familijom i prijateljima, uništavanje imovine, pretnje, zastrašivanje;
4. psihičko nasilje – postoji kada se upotreboom pretnje prouzrokuje strah deteta u cilju uspostavljanja kontrole nad njim, kao npr. pretnja nasiljem, napuštanjem, socijalna izolacija, verbalna agresija;
5. duhovno nasilje – postoji kada neko koristi detetova religijska i duhovna uverenja u cilju manipulacije, dominacije i kontrole nad njim, kao npr. prisiljavanje na versku i duhovnu praksu i obrede, ismejavanje detetovih religijskih i kulturnih uverenja, pokušaj sprečavanja deteta da ih praktikuje;
6. kulturno nasilje – postoji kada je dete oštećeno kao rezultat prakse odobrene od strane njegove kulture, tradicije ili religije, kao npr. žensko

⁴¹ Čović, A, Nasilje nad decom – pojavnii oblici i mere zaštite, U zborniku "Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije", Kriminalističko - policijska akademija u Beogradu, 2014, str. 376, 377.

obrezivanje, silovanje dece, dečji brakovi, zločini iz časti. Više od 125 miliona devojčica i žena u 29 država u Africi i na Bliskom istoku, žrtve su ženskog obrezivanja.⁴² U odnosu na ovaj problem značajna je Konvencija Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja obavezuje zemlje potpisnice da domaćim zakonodavstvima predvide krivično gonjenje za određena krivična dela, poput genitalnog sakaćenja žena i devojčica, prinudni brak, uzinemiravanje ličnosti, prinudni abortus i prinudnu sterilizaciju.⁴³

7. verbalno nasilje – postoji kada neko rečima, usmeno ili pismeno, čini da se dete oseća povređeno, kao npr. psovanje, iskazivanje nepoverenja, izražavanje negativnih očekivanja, podsećanje na prošle greške, pretnja nasiljem prema detetu ili ostalim članovima porodice;

8. finansijsko ili materijalno nasilje – postoji kada se kontrolišu finansijski i materijalni resursi deteta, na način koji izaziva negativne krajnje efekte, kao npr. uništavanje imovine, uskraćivanje finansijske podrške u cilju kontrole i manipulacije detetom, uskraćivanje hrane i zdravstvene zaštite;

9. zanemarivanje – postoji kada lice koje ima obavezu da brine o detetu, da mu obezbedi negu i pomoć, to ne čini, npr. ne obezbeđuje mu sklonište, hranu, lekove, odeću, pažnju u situaciji kada je dete povređeno, bolesno ili uplašeno.⁴⁴

5.3. Okruženja u kojima se događa nasilje nad decom

Deca su nasilju najčešće izložena u kući i porodici. Porodični zakon definije nasilje u porodici kao „ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice“. Kako su posledice nasilja u porodici vrlo ozbiljne, zakonodavac je predvideo materijalnopravne i procesnopravne odredbe za zaštitu od nasilja u porodici. Pored građanskopravne zaštite, zakonodavac je predvideo i krivičnopravnu zaštitu. Porodično nasilje predstavlja kršenje ljudskih prava, jer ugrožava

⁴² Female genital mutilation, dostupno na <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en>

⁴³ Konvenciju je usvojio Komitet Ministara Evrope 7. aprila 2011. godine. Tekst Konvencije dostupan je na http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention_en.asp

⁴⁴ What Is Violence Against Children? <http://www.gov.nl.ca/VPI/facts/ViolenceAgainstChildren.pdf>

mnoga fundamentalna ljudska prava, kao pravo na život i pravo na fizički i mentalni integritet. Nasilje u porodici nad decem je posebno težak vid ispoljavanja nasilničkog ponašanja, sa razarajućim posledicama po porodicu i decu.⁴⁵ I u situacijama kada nisu direktno ugrožena na decu posebno utiče i to što su svedoci nasilja u porodici. U takvim porodicama deca imaju problem ponašanja sa emotivnim i kognitivnim problemima, koji mogu trajati do odraslog doba. Deca postaju zanemarena i nemaju pravo na detinjstvo.⁴⁶ Sudska praksa je stala na stanovište da u sukobu interesa roditelja i interesa dece, primat ima interes dece.⁴⁷ Nažalost, mnogi elementi neodgovornog i nasilničkog odnosa prema deci koji se u modernom shvatanju i razvijenim zemljama pravno kažnjavaju, u tradicionalnim društвима i pravno neizgrađenim državama smatraju se kao elementi strogog kažnjavanja i „čvrstog“ vaspitanja dece.⁴⁸ Istraživanje koje su sproveli beogradska kancelarija Save

⁴⁵ U praksi postoji pet stavova prema zlostavljanju i zanemarivanju dece: 1. Povlačenje – to je konzervativan stav i karakterиše ga distanciranost koja ide skoro do neosetljivosti, a zlostavljanje se opravdava i minimizira; 2. Spasavanje – karakterиše ga preterana osjetljivost na problem, neodložno reagovanje i ishitreno intervenisanje; 3. Razumevanje – realističan, profesionalan stav, zainteresovan za uzroke i posledice; 4. Ospozobljenost – odnos prema stručnoj kompetentnosti; 5. Generalizovana bespomoćnost – sumnja da se problem može rešiti, prouzrokovana ličnim negativnim iskustvom. Detaljnije Vlaović – Vasiljević, D, *Zlostavljanja i zanemarena deca i domski i porodični smeštaj, od grupe do tima – Multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Centar za brak i porodicu, 2001.

⁴⁶ Predrasude su da decu seksualno zlostavljaju nepoznate osobe, mentalno bolesne osobe, da do incesta dolazi kada je u pitanju preterana i devijantna privrženost, da se incest događa u siromašnim, neobrazovanim porodicama i da se neke devojčice ponašaju zavodnički i prihvataju seksualne odnose, Protić, L, *Pravni vodič za žene: deca, porodica – zaštita od nasilja*, Beograd: SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, 2006. Takođe, prema podacima iz Incest trauma centra, nedeljno se Centru prijava oko devet novih slučajeva zlostavljanja, a u više od polovine slučaja (oko 60 %) radi se o seksualnom zlostavljanju dece. Prosečni uzrast, kada se događa prvo zlostavljanje, je između 6 meseci i 6 godina. Najčešće se radi o zlostavljanju u porodici, a u oko 10 % slučajeva se radi o seksualnom, emocionalnom ili fizičkom zlostavljanju dece u institucijama od strane pomagača. Od petoro zlostavljane dece, četvoro su devojčice, a jedan je dečak. Od petoro počinilaca, četvoro su muškarci i jedna je žena. U 37% učinilac je otac, a u 47 % neka druga osoba muškog pola. Period između prvog incidenta i prijavljivanja je u proseku oko 11 godina i 2 meseca. Detaljnije u Nacionalnoj strategiji za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, str. 10.

⁴⁷ Vrhovni sud RS, Gž. 1913/79.

⁴⁸ Prema podacima Ministarstva za rad i socijalna pitanja, u strukturi dece bez roditeljskog staranja, najveći broj čine deca čiji roditelji ne vrše adekvatno roditeljsko pravo (oko 70%). Oni decu zanemaruju, zlostavljaju ili zloupotrebljavaju roditeljsko pravo. Prema podacima Stručnog tima za zaštitu dece od zanemarivanja i zlostavljanja koji je formiran od strane Instituta za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije „Dr Vukan Cupić“, u periodu od 2000. do kraja 2006. godine, broj dece koja su lečena pod sumnjom da su zlostavljana bio je 143 (65 dečaka i 78 devojčica), od kojih je 46% bilo osnovnoškolskog uzrasta, 31% predškolskog uzrasta, a 13% odojčadi. Od 2006. do 2008. godine prema podacima istog tima broj dece za koju se sumnjalo da su zlostavljana iznosio je 61 (20 muškog pola i 41 ženskog pola). Ovi podaci se odnose na fizičko nasilje nad decom i ne daju uvid u emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje dece. Detaljnije u Nacionalnoj strategiji za prevenciju i zaštitu dece od nasilja.

the Children UK i Centar za prava deteta, kojim je obuhvaćeno 200 slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja deteta, obrađenih u dvadeset centara za socijalni rad, pokazuje da 72% zlostavljane i zanemarene dece živi sa jednim roditeljem. Stopa nezaposlenosti ovih roditelja je visoka, pa tako 57% majki i 34% očeva ne radi, a pored nezaposlenosti njih karakteriše i nizak obrazovni nivo i manifestacije devijantnog ponašanja.⁴⁹

Zloupotreba roditeljskog prava i grubo zanemarivanje dužnosti iz sadržine roditeljskog prava, po utvrđenim kriterijumima dovode do lišenja ovog prava, ali samo u postupku pred nadležnim sudom, koji je ovlašćen da utvrđuje, u svakom konkretnom slučaju, razloge za donošenje pravno valjane odluke.⁵⁰ Postoje situacije kada roditelj napusti dete ili se uopšte ne stara o detetu sa kojim živi, ne izdržava ga ili sprečava dete da održava lične odnose sa roditeljem sa kojim dete ne živi. Međutim, kao razlozi za lišenje roditeljskog prava, najčešće se javljaju fizičko, seksualno, emocionalno zlostavljanje deteta ili navođenje na preterani rad ili rad koji ugrožava zdravlje, moral ili obrazovanje deteta. Takođe, kao razlozi se javljaju i podstrekavanje deteta na vršenje krivičnih dela, navikavanje rđavim sklonostima ili zloupotreba prava iz sadržine roditeljskih prava koja se vrši na neki drugi način. Glavnu ulogu u postupku zaštite deteta od zlostavljanja i zanemarivanja ima Centar za socijalni rad, koji u tu svrhu može:

1. upozoriti roditelje na nedostatke u vršenju roditeljskog prava;
2. uputiti roditelje u porodično savetovalište ili neku drugu ustanovu koja je specijalizovana za posredovanje u porodičnim odnosima;
3. odrediti privremenu starateljsku zaštitu deteta, obezbediti smeštaj u drugoj porodici ili ustanovi socijalne zaštite;
4. pokrenuti sudski postupak radi zaštite prava.

Sudskom odlukom o lišenju roditeljskog prava vrši se lišenje svih prava i dužnosti roditelja, osim dužnosti izdržavanja deteta. Kada su u pitanju bračni sporovi i sporovi iz odnosa roditelja i dece, sud po službenoj dužnosti može doneti odluku o lišenju roditeljskog prava, ako za to postoje uslovi, a isto tako i odluku o vraćanju tog prava. Postupak je hitan. Maloletno lice koje učestvuje u postupku zastupa drugi roditelj ili drugo lice kada sud oceni da je to potrebno. Postupak se vodi po službenoj dužnosti i sud je dužan da utvr-

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ U zakonu nisu utvrđeni kriterijumi za utvrđivanje vremenskog trajanja odsustva roditeljskog staranja, kao uslova za zasnivanje usvojenja. Tako Vučković-Šahović, N., Međunarodno usvojenje i Srbija, *Pravni zapisi*, br. 1/2011, str. 144.

di sve činjenice i okolnosti od značaja za donošenje odluke. Sud rešenjem određuje u odnosu na koju decu se oduzima roditeljsko pravo, pri čemu se odluka može odnositi na svu decu ili na neko dete.⁵¹ Kada se radi o potpunom lišenju vršenja roditeljskog prava, u smislu zakona se ne traži saglasnost roditelja za usvojenje. Dete koje je bilo usvojeno, a čiji su usvojitelji lišeni roditeljskog prava, može biti ponovo usvojeno. Polazeći od principa zaštite interesa maloletnog deteta, dete treba da dobije nove usvojitelje, ukoliko je prethodnim usvojiteljima oduzeto roditeljsko pravo. Ovo nije u suprotnosti sa imperativnom odredbom da je zabranjeno usvojenje već usvojenog deteta, iz razloga što nakon lišenja roditeljskog prava usvojitelja, automatski prestaje da važi i zaključeno usvojenje. Postupci koji za predmet imaju zlostavljanje i zanemarivanje dece i zaštitu njihovih osnovnih prava i sloboda, često se pojavljuju i pred Evropskim sudom za ljudska prava.⁵²

Nakon nasilja u porodici, najzastupljenije je nasilje u školama. Kada se radi o nasilju nastavnika prema deci, dobijeni podaci ukazuju da se u školama u Srbiji tokom poslednje decenije ono kreće u rasponu od 20% do 30%.⁵³ U ovom istraživanju 23% učenika osnovnih i srednjih škola saopštilo je da je bilo svedok nekog oblika nasilja nastavnika prema deci. Za razliku od vršnjačkog nasilja, nasilje nastavnika nad učenicima je češće u srednjim školama, pa je tako 26% srednjoškolaca imalo iskustvo nasilja, dok se 20% dece sa time susretalo u osnovnim školama. 80% osnovaca i 74% srednjoškolaca saopštilo je da ne zna ili da nije bilo zlostavljanja nastavnika i učitelja prema učenicima u školama. 60% ispitivane dece smatra da u njihovoј školi nije preduzeta ili ne zna da li je preduzeta neka od mera u cilju smanjenja i suzbijanja nasilja. Prema saznanjima i procenama anketiranih učenika, srednje škole su u nešto većoj meri (53%) od osnovnih škola (46%) posvećene organizovanju i pripremanju razgovora, tribina i

⁵¹ Zakon o vanparničnom postupku, „Službeni glasni SRS”, br.25/1982,48/1988 i „Službeni glasnik RS”, br.46/95, 18/2005, 85/2012, 45/2013.

⁵² Tako je Evropski sud za ljudska prava osporio koncept „razumnog kažnjavanja” od strane roditelja. Sud je jednoglasno zaključio da je telesno kažnjavanje jednog dečaka u Engleskoj, od strane njegovog očuha, predstavljalo ponižavajuće kažnjavanje suprotno članu 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima i članu 19 Konvencije o pravima deteta, kojim se od država zahteva zaštita dece od svih oblika fizičkog i mentalnog kažnjavanja dok su pod starateljstvom roditelja i drugih. Optužba protiv očuha je odbačena u sudu Ujedinjenog Kraljevstva na temelju tvrdnje da je u pitanju „razumno kažnjavanje”. Evropski sud je zaključio da je Vlada Ujedinjenog Kraljevstva odgovorna što domaći zakon nije obezbedio odgovarajuću zaštitu dece, uključujući „delotvorno odvraćanje”. Sud je naložio Ujedinjenom Kraljevstvu da plati nadoknadu od 10.000 funti sterlinga dečaku koji je stalno trpeo udarce baštenskim štapom. Case of A. v. The United Kingdom (100/1997/884/1096).

⁵³ Detaljnije u Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, 2009, Beograd.

debata na temu nasilja u školama. Rezultati istraživanja ukazali su da su se u najmanjoj meri primenjivali propisi o zaštiti dece od nasilja u školama u delu koji se odnosi na obavezu škola da formiraju Tim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Oko 70% učenika iz osnovnih i srednjih škola sa teritorije centralne Srbije i AP Vojvodine kaže da škola nema ili oni ne znaju da li ima Tim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Oko 35% odgovora ukazivalo je na neodgovarajuće mere i/ili izostajanje postupanja škole u slučajevima nasilja. Samo 5% učenika saopštilo je da nije bilo slučajeva nasilja, a 15% učenika su izabrali odgovor da se oni nisu susretali sa nasiljem u školi.⁵⁴

Jedno od okruženja u kome postoji mogućnost da deca budu izložena nasilju su i sistemi socijalne zaštite i pravosuđe. Prema podacima, oko osam miliona dece širom sveta boravi u domovima za nezbrinutu decu, usled nedostatka roditelja, porodičnog nasilja, socijalnih i ekonomskih uslova, invaliditeta itd. U teoriji i praksi preovlađuju mišljenja, da je institucionalni domski smeštaj poslednja opcija koju treba izabrati, u situacijama kada se detetu bez roditeljskog staranja obezbeđuje zaštita.⁵⁵ U ustanovama socijalne zaštite često se događa da loši uslovi života ugrožavaju život, zdravlje i razvoj dece. Deca se u ovim ustanovama susreću sa vršnjačkim nasiljem, a neretko postaju i žrtve nasilja zaposlenih u njima. Deca su izložena fizičkom, psihičkom, seksualnom nasilju, a zabeleženi su i slučajevi korišćenja terapije elektrošokovima, u cilju kontrole njihovog ponašanja.⁵⁶ Rezultati istraživanja Instituta za psihologiju i organizacije Save the children UK, sprovedeni maja 2007. godine u Republici Srbiji, koje je obuhvatilo 189 dece uzrasta od 10 do 18 godina u šest ustanova za decu bez roditeljskog staranja, otkrilo je da skoro da nema deteta koje nije doživelo neki vid nasilja (samo oko 2,6 %). Više od dve trećine ispitanе dece (oko 76%) izjavilo

⁵⁴ Nešić, Snežana, Jović, Nataša, *Izveštaj Zaštitnika građana i panela mladih savetnika – Zaštita dece od nasilja u školama*, Beograd: Zaštitnik građana, 2011.

⁵⁵ Komitet za prava deteta je 2005. godine predložio da UN usvoje smernice koje će se odnositi na decu bez roditeljskog staranja. Generalna skupština UN, usvojila je Smernice za alternativnu brigu o deci povodom 20 godina Konvencije o pravima deteta, 20.11.2009. godine. Smeštaj u ustanovi treba da bude privremeno rešenje dok se ne napravi odgovarajući porodični aranžman, a cilj svake politike socijalne zaštite deinsticinalizacija. Cilj je zatvaranje ili transformacija većine postojećih velikih objekata i uspostavljanje adekvatnog sistema porodične reintegracije. Posebnu pažnju treba posvetiti deci mlađoj od tri godine i sprečiti njihovo smeštanje u rezidencijalne centre. *At home or in a home? - Formal care and adoption of children in Eastern Europe and Central Asia*, UNICEF.

https://www.unicef.org/eca/ru/At_home_or_in_a_home_report.pdf

⁵⁶ Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, str. 17-18, http://www.unicef.org-serbia/SGs_studija_o_nasilju_nad_decom.pdf

je da je bilo izloženo nekom obliku nasilja više puta. Najčešći oblici nasilja kojima su deca bila izložena su spletkarenje, pretnje fizičkim nasiljem i različiti oblici fizičke agresije. Najmanje jedan oblik seksualnog zlostavljanja (dodirivanje na seksualni način, svlačenje i pokazivanje polnog organa pred detetom, skidanje i gledanje deteta) doživelo je 35 % dece uzrasta od 10 – 12 godina i 28% dece uzrasta od 13 – 18 godina. Glavni akteri svih oblika nasilja su druga deca u domu, a zaposleni u domu najviše ugrožavaju decu verbalnim nasiljem, vikanjem, vređanjem i pretnjama. Deca smatraju da policija, centri za socijalni rad i škole, kao službe koje treba da učestvuju u zaštiti dece od nasilja, nisu prilagođene njihovim potrebama.⁵⁷

Iako je propisano da se deca lišavaju slobode samo u najkraćem vremenskom periodu, u slučajevima kada je to zaista neophodno, a u skladu sa čl. 37 Konvencije o pravima deteta, u pojedinim državama se lišavaju slobode i deca koja su po prvi put optužena za manje prekršaje, dok neka od njih u pritvoru čekaju početak suđenja. Rezolucija 19/37 o pravima deteta Saveta za ljudska prava iz 2012. godine jemči maloletnicima pravo da ne budu osuđeni na smrt, da ne borave u ćelijama za osuđene na smrt, pravo dece osuđene na smrt da kontaktiraju sa roditeljima i budu informisani o njihovom stanju.⁵⁸ Iako u međunarodnom pravu ljudskih prava postoji nedvosmislena zabrana, neke države i danas izriču smrtne kazne licima mlađim od 18 godina, pa su takvi slučajevi zabeleženi u Islamskoj Republici Iran, Saudijskoj Arabiji, Jemenu i Sudanu.⁵⁹

Nasilje u radnom okruženju i eksploracijacija dece najčešći su u okviru prostitucije, pornografije, rada u domaćinstvu i prisilnog i dužničkog rada. U ovim slučajevima prisutni su svi oblici nasilja, a deca nisu u mogućnosti da se zaštite od drugih zaposlenih i poslodavaca.⁶⁰ Prema raspoloživim podacima, oko 218 miliona dece uključeno je u dečji rad, oko 126 miliona dece uzrasta od 5-17 godina bavilo se opasnim poslovima, a 40-50% ukupnog broja žrtava prinudnog rada činila su deca.⁶¹ Postoje procene da je taj broj veći i da se kreće oko 250 miliona dece uzrasta 5-14 godina. Polovina njih radi puno radno vreme tokom cele godine, a njih 70% u opasnom okruženju. Dečji rad je najzastupljeniji u Aziji (61%), Africi (32%)

⁵⁷ Videti Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, str.10-12.

⁵⁸ Human Rights Council Resolution on the Rights of the Child (A/HRC/RES/19/37),http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A-HRC-RES-19-37_ENG.pdf

⁵⁹ Izveštaj Generalnog sekretara UN o smrtnoj kazni u 2012. godini, str.16-17, <http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/MedjunarodniPropisi/Izve%C5%A1taj%20GS%20UN%20o%20smrtnoj%20kazni%2002.07.2012.pdf>

⁶⁰ Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, *op.cit.*, str. 19-20.

⁶¹ Child labour, http://www.unicef.org/protection/files/child_labour.pdf

i Latinskoj Americi (7%).⁶² Od međunarodnih konvencija u ovoj oblasti najznačajnija je Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada i preporuke MOR 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgoreg oblika dečijeg rada.⁶³

Nasilje u društvenoj zajednici vezano je za vršnjačko nasilje, policijsko nasilje, nasilje koje izazivaju bande, fizičko i seksualno nasilje, otmice i trgovinu ljudima, a u novije vreme i za masovne medije i savremene informacione i komunikacione tehnologije. Vršnjačko nasilje se češće javlja u urbanim sredinama koje karakteriše nezaposlenost, niži nivo obrazovanja i standarda života. Trgovina ljudima je kompleksan fenomen prouzrokovani različitim činiocima, pre svega migracijom radne snage, siromaštvom, političkim nemirima koji dovode do raseljavanja stanovništva, a često uključuje različite oblike nasilja, kao npr. otmice, prevare, seksualno nasilje, ograničavanje slobode kretanja i na kraju prodaju žrtve za prisilni ili dužnički rad, prisilni brak ili prostituciju.⁶⁴ Republika Srbija je potpisnica Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala⁶⁵ i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom,⁶⁶ kao i Protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom koji dopunjuju ovu Konvenciju. Takođe, Krivični zakonik sankcionise krivično delo trgovine ljudima u članu 388. i propisuje da teži oblik ovog dela postoji u situaciji kada je delo izvršeno prema maloletnom licu. Članom 389. sankcionisana je trgovina decom radi usvojenja, a članom 390. zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu.⁶⁷

⁶² Child labour, <http://www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/labour.pdf>

⁶³ Zakon o potvrđivanju Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada i preporuke MOR 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgoreg oblika dečijeg rada ("Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori" br. 2/2003).

⁶⁴ Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, *op.cit.*, str. 20-22.

⁶⁵ Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, ("Službeni list SRJ" - Međunarodni ugovori, br. 6/2001)

⁶⁶ Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, ("Službeni list SRJ" - Međunarodni ugovori, br. 6/2001).

⁶⁷ U 2012. godini preduzeto je gonjenje za 45 dela na osnovu čl. 388, što je za 11 više u odnosu na 2011. godinu. Takođe, za krivično delo trgovine ljudima osuđeno je 47 prestupnika, što je jednako broju osuđenih u 2011. godini. U 2012. godini evidentirano je 79 žrtava trgovine ljudima, 9 manje u odnosu na 2011. godinu, a 33 žrtve su bile deca. Žrtve su bile izložene prisilnom radu, prosaćenju, sitnom kriminalu i seks trafikingu. Deca se često optužuju za prekršaj, a kao žrtvama trgovine ljudima ne pruža im se adekvatna nega i zaštita. U izveštaju iz 2013. godine koji se odnosio na podatke o trgovini ljudima u Srbiji, zaključuje se da Vlada Srbije ne ispunjava u potpunosti minimum standarda za eliminaciju trgovine ljudima, ali da su učinjeni značajni napor u tom pravcu. United States Department of State, *2013 Trafficking in Persons Report - Serbia*, 19 June 2013, <http://www.refworld.org/docid/51c2f39149.html>

5.4. Značajne međunarodne konvencije

U oblasti zaštite dece od nasilja, od značaja su posebne odredbe Konvencije o pravima deteta koje garantuju pravo deteta na fizički, psihički i mentalni integritet, kojima se predviđaju mere za:

- zaštitu od fizičkog i mentalnog nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja (uključujući seksualnu zloupotrebu), dok je pod brigom roditelja ili druge osobe kojoj je povereno na staranje (čl.19);
- zaštitu od nezakonite upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci (čl.33);
- zaštitu od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (čl.34), otmice i trgovine decom (čl.35);
- zaštitu od svih drugih oblika iskorišćavanja štetnih po bilo koji vid detetove dobrobiti (čl.36);
- zaštitu od nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (čl.37);
- mere podrške za fizički i psihički oporavak deteta-žrtve nasilja i njegovu socijalnu regeneraciju (čl.39).

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostitutiji i dečjoj pornografiji naglasak stavljuju na zaštitu dece u oružanim sukobima i zaštitu od seksualnog iskorišćavanja dece, usled činjenice da se povećava broj oružanih sukoba u regionima i rizik od seksualnog iskorišćavanja dece.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (u daljem tekstu Konvencija), sastoji se iz Preambule i 12 poglavljja.⁶⁸ U Preambuli se ističe da je cilj Konvencije zaštića ljudskih prava i osnovnih sloboda definisanih u pravnim dokumentima Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija. Ciljevi donošenja Konvencije su:

1. zaštita žena od svih vidova nasilja i sprečavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici;

⁶⁸ Konvenciju je usvojio Komitet Ministara Saveta Evrope, 7. aprila 2011. godine. Potpisnice Konvencije se u Preambuli pozivaju na Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropsku socijalnu povelju, Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena i Opcioni protokol Konvencije, Konvenciju o pravima deteta i Opcioni protokole uz Konvenciju, Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

2. suzbijanje svih oblika diskriminacije žena;
3. izrada sveobuhvatnog okvira, politika i mera zaštite i pomoći žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u porodici;
4. unapređenje međunarodne saradnje u ovoj oblasti;
5. pružanje podrške i pomoći organizacijama i organima unutrašnjih poslova u delotvornoj saradnji (čl. 1 Konvencije).

Konvencija se odnosi na sve žrtve nasilja, ali se prioritet daje zaštiti žena čime se naglašava da su, u odnosu na muškarce, žene češće žrtve porodičnog nasilja (čl. 2 Konvencije). Nasilje nad ženama se definiše kao kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama, koje predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja, koja dovode ili mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke ili ekonomski povrede ili patnje žene, obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu ili arbitрерно lišavanje slobode u javnosti ili privatnom životu (čl. 3 Konvencije). U istom članu se daje i definicija roda, pa tako rod označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce.

Konvencija je prvi međunarodni ugovor koji daje eksplizitnu definiciju roda. Konvencijom se utvrđuje obaveza država potpisnice da odvoje odgovarajuća finansijska sredstva i ljudske resurse radi sprovođenja politika, mera i programa za prevenciju i borbu protiv svih vidova nasilja obuhvaćenih Konvencijom (čl. 8 Konvencije). U oblasti prevencije, naglasak se stavlja na promenu društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca, podizanje svesti u javnosti o značaju problema nasilja, obrazovanje stanovništva promovisanjem rodne ravnopravnosti i nenasilja, obuku stručnjaka, organizovanje programa preventivne intervencije i programa za rad sa počiniocima nasilja i aktivno učešće privatnog sektora i sredstava javnog informisanja (čl. 12 - čl. 17 Konvencije).

Konvencija posebno naglašava obavezu država da žrtvama obezbede blagovremene informacije o raspoloživim uslugama podrške i pravnim merama na jeziku koji razumeju, ističući značaj pravnih i psiholoških savezovaništa, finansijske pomoći, obrazovanja, obuke i pomoći prilikom zapošljavanja (čl. 20 Konvencije). Sigurne kuće i besplatne SOS telefone koji bi bili dostupni 24 časa dnevno, sedam dana u nedelji, Konvencija prepoznaje kao neke od najznačajnijih načina da se žrtvama pruže podrška i pomoć. Konvencija obavezuje države potpisnice da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namerno ponašanje bude inkriminisano:

1. ako uzrokuje da se usled ponavljanih pretnji lice plaši za svoju bezbednost (čl. 34);
2. narušava psihički integritet nekog lica prinudom ili pretnjama (čl.33);
3. narušava fizički integritet nad drugim licem, nezavisno od konteksta u kojem do njega dolazi (čl. 35);
4. predstavlja seksualno nasilje, uključujući silovanje (čl.36);
5. ukoliko se odrasla osoba ili dete namerno prisiljavaju da stupe u brak (čl. 37);
6. genitalno sakacanje žena (čl. 38);
7. prinudni abortusi i prinudne sterilizacije (čl. 39);
8. ponašanje koje predstavlja seksualno uznemiravanje, pod čime se podrazumeva svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode u svrhu ili uz ishod povrede dostojanstva lica (čl. 40);

Prilikom donošenja konačne presude države uzimaju u obzir i pravosnažne presude trećih članica za krivična dela utvrđena na osnovu Konvencije i u tu svrhu se obavezuju da preduzmu sve neophodne zakonodavne ili druge mere (čl. 47). Konvencija naglašava potrebu da se uzmu u obzir i konačne presude trećih članica, usled činjenice da se osude u inostranstvu ne iznose uvek pred domaći sud u toku trajanja krivičnog postupka. U odnosu na sve oblike nasilja koji su obuhvaćeni Konvencijom, države se obavezuju da zabrane obavezno alternativno razrešenje sporova, uključujući i medijaciju i pomirenje (čl.48). Veliki broj država članica Saveta Evrope, ima zakone koji propisuju alternativno razrešenje sporova, što ne mora uvek predstavljati prednost. Konkretno, u slučajevima nasilja koji su obuhvaćeni ovom Konvencijom, u pitanju su specifična krivična dela, čijim bi se neadekvatnim sankcionisanjem i alternativnim rešavanjem omogućilo da ostanu unutar porodice. Na taj način bi država posredno priznala da samo delo i njegova posledica predstavljaju privatnu stvar žrtve i počinjoca, čime bi se značaj nasilja i njegovih posledica relativizovao i umanjio.

Države se obavezuju da preduzmu sve neophodne zakonodavne i druge mere kako bi obezbedile da se istrage i sudski postupci za sve vi dove nasilja sprovode bez odlaganja, kao i da preduzmu hitne mere zaštite, odnosno zabrane prilaska i besplatnu pravnu pomoć žrtvama pod uslovima koje propisuje njihovo nacionalno zakonodavstvo (čl. 49-58). Konvencija priznaje da rodno zasnovano nasilje može predstavljati razlog za zahtevanje azila i obavezuje države da u tom smislu preduzmu potrebne zakonodavne i druge mere (čl. 60). Stoga, rodno zasnovano nasilje može dovesti do proganjanja i odobravanja statusa izbeglica.

Konvencija obavezuje države na međunarodnu saradnju u cilju:

1. sprečavanja, borbe i krivičnog gonjenja svih vidova nasilja obuhvaćenih Konvencijom;
2. zaštite i obezbeđenja pomoći žrtvama;
3. vršenja istrage odnosno sprovodenja postupaka koji se odnose na krivična dela utvrđena na osnovu ove Konvencije;
4. sprovodenja relevantnih građanskih i krivičnih presuda pravosudnih organa svake od strana, uključujući i mere zaštite (čl.62).

Konvencija predviđa osnivanje ekspertske grupe za praćenje njene primene, koja se bira na prvom sastanku Komiteta strana koji se sastoji od predstavnika strana Konvencije, a sastaje se u roku od godinu dana nakon stupanja Konvencije na snagu (čl. 67). Nacionalni parlamenti se uključuju u proces primene Konvencije, prate preduzete mere u tom cilju i razmatraju izveštaje ekspertske grupe (GREVIO) (čl. 70). Ratifikacijom Konvencije i doslednom primenom relevantnih zakonskih propisa na nacionalnom nivou, stvaraju se uslovi za eliminisanje rodnih stereotipa i predrasuda i efikasniju zaštitu žena i dece od nasilja u porodici.⁶⁹

U Lanzarotu u Španiji 2007. godine potpisana je Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.⁷⁰ Konvencija je stupila na snagu 1. jula 2010. godine.⁷¹ U članu 1 Konvencije navodi se da je njena svrha sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece, zaštita prava dece – žrtava seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i unapređenje nacionalne i međunarodne saradnje u ovoj oblasti. Države potpisnice se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere u cilju kriminalizovanja sledećih aktivnosti:

1. bavljenje seksualnim aktivnostima sa detetom koje, shodno odgovarajućim odredbama unutrašnjeg prava, nije navršilo uzrast u kome su seksualne aktivnosti dopuštene (čl. 18);

⁶⁹ "Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori", br. 12/ 13.

⁷⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja ("Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori", br.1/2010).

⁷¹ Konvencija se u preambuli poziva na: Preporuku br. R (91) 11 Komiteta ministara u vezi sa seksualnim iskorišćavanjem, pornografijom i prostitucijom dece i mlađih punoletnika i u vezi sa trafikingom čiji su oni objekat; Preporuku Rec (2001) 16 o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja; Konvenciju o kibernetičkom kriminalu (ETS 185); Konvenciju Saveta Evrope o akciji protiv nezakonite trgovine (trafickinga) ljudskim bićima (ETS 197); Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950. ETS 5); Revidiranu Evropsku socijalnu povelju (1996. ETS 163); Evropsku konvenciju o ostvarivanju dečjih prava (1996. ETS 160).

2. stupanje u seksualne odnose sa detetom kada je primenjena prinuda, sila ili pretnja ili zloupotrebljen priznati položaj poverenja, autoriteta ili uticaja nad detetom, uključujući i položaj u porodici ili je zloupotrebljena posebno osetljiva situacija u kojoj se dete nalazi, njegov ranjiv položaj, naročito zbog mentalnog ili fizičkog hendikepa (čl. 18);
3. krivična dela u vezi sa prostitucijom i to angažovanje deteta za bavljenje prostitucijom ili navođenje deteta za učestvovanje u prostituciji, njegovo primoravanje na prostituciju ili ostvarivanje zarade od nekog drugog vida iskorišćavanja deteta u takve svrhe i korišćenje usluga dečje prostitucije (čl. 19);
4. krivična dela u vezi sa dečjom pornografijom i to proizvodnja dečje pornografije, nuđenje ili njeno stavljanje na raspolaaganje, distribuiranje ili prenos, pribavljanje takvog materijala za sebe ili za neku drugu osobu, posedovanje dečje pornografije i svesno pribavljanje mogućnosti pristupa istoj pomoću informacione ili komunikacione tehnologije (čl. 20);⁷²
5. krivična dela u vezi sa učešćem deteta u pornografskim predstavama i to angažovanje deteta da učestvuje u pornografskim predstavama ili njegovo navođenje za učestvovanje u njima, primoravanje deteta da učestvuje u pornografskim predstavama ili ostvarivanje zarade ili neki drugi vid iskorišćavanja deteta u takve svrhe i svesno prisustvovanje ovim predstavama (čl. 21);
6. korumpiranje dece pa se tako obavezuju sve strane da kriminalizuju i svaku radnju kojom se dete navodi da bude svedok seksualnog zlostavljanja ili seksualnih aktivnosti, čak i ako ono samo ne mora da učestvuje u tome (čl. 22);
7. nagovaranje dece u seksualne svrhe (čl. 23);
8. pomaganje ili odobravanje i pokušaj se proglašavaju krivičnim delima onda kada su učinjeni sa umišljajem (čl. 24).

Konvencija je prvi međunarodni instrument u oblasti seksualnog nasilja prema deci, koja naglasak prvenstveno stavlja na preventivnu zaštitu od nasilja, a ako je do nasilja došlo, naglasak je na zaštiti deteta žrtve, krivičnom gonjenju počinioca i učešću deteta u postupku. Učešće deteta u postupku mora se obezbediti uz posebnu zaštitu njegove ličnosti, poveravanje obavljanja razgovora sa detetom edukovanim stručnjacima,

⁷² Dečja pornografija predstavlja svaki materijal koji vizuelno prikazuje dete koje se bavi stvarnim ili simuliranim seksualnim eksplisitnim ponašanjem i svako prikazivanje njegovih polnih organa u prvenstveno seksualne svrhe.

bez neopravdanog odlaganja i uz snimanje razgovora za potrebe sudskog postupka. U oblasti preventivne zaštite, države su u obavezi da organizuju upoznavanje dece i svih profesionalaca koji rade sa decom sa načinima seksualnog zlostavljanja, posledicama koje ono ostavlja i načinima i sredstvima zaštite. U cilju zaštite deteta žrtve, države imaju obavezu da organizuju socijalne programe podrške čija će uloga biti fizički, psihički i socijalni oporavak deteta. U pogledu krivičnog gonjenja počinioca, države se obavezuju da propisu rok za zastarevanje krivičnog gonjenja koji počinje da teče od dana punoletstva žrtve, a krivično gonjenje se nastavlja i u situaciji kada je žrtva povukla svoje izjave. Takođe, države imaju obavezu da arhiviraju sve podatke koje se odnose na učinioce krivičnih dela propisanih Konvencijom, uključujući i njihov genetski profil.

U tom smislu, značajan je Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, koji je u Republici Srbiji usvojen 2013. godine, tri godine nakon ratifikacije Konvencije, a nakon nekoliko teških zločina prema deci, od kojih je jedan bio sa smrtnim ishodom. Da li je usvajanje ovog zakona bilo posledica nezapamćenog medijskog pritiska i pritiska roditelja dece žrtava, ili želje nadležnih organa da se jedan deo obaveza preuzetih Konvencijom implementira u domaće zakonodavstvo i zašto se na njegovo donošenje čekalo tri duge godine od dana ratifikacije Konvencije, pitanja su za neku širu diskusiju.

5.5. Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima

Godine 2013. usvojen je Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima.⁷³ Ovim zakonom se uređuje vođenje posebne evidencije lica osuđenih za krivična dela protiv polne slobode izvršenih prema maloletnim licima i propisuju se posebne mere koje se prema ovim učinocima sprovode (čl.1). Ovaj zakon se primenjuje na učinioce koji su prema maloletnim licima izvršili sledeća krivična dela:

1. silovanje (čl. 178. st. 3. i 4. Krivičnog zakonika);
2. obljuba nad nemoćnim licem (čl. 179. st 2. i 3. Krivičnog zakonika);
3. obljuba nad detetom (čl.180. Krivičnog zakonika);

⁷³ Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima "Sl. glasnik RS", br. 32/2013.

4. obljava zloupotrebo položaja (čl. 181. Krivičnog zakonika);
5. nedozvoljene polne radnje (čl. 182. Krivičnog zakonika);
6. podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183. Krivičnog zakonika);
7. posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184. st. 2 Krivičnog zakonika);
8. prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (čl. 185. Krivičnog zakonika);
9. navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama (čl. 185a Krivičnog zakonika);
10. iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (čl. 185b Krivičnog zakonika).

Ovaj zakon se ne primenjuje na maloletne učinioce navednih krivičnih dela. Mišljenja sam da bi bilo neophodno krivična dela incest i vanbračna zajednica sa maloletnim licem, koja se trenutno nalaze u grupi krivičnih dela protiv porodice, svrstati u grupu krivičnih dela protiv polne slobode iz razloga što se u oba slučaja radi o seksualnom zlostavljanju dece, zbog čega u prvi plan kao objekt zaštite treba staviti dete, a ne porodicu.

Učiniocu krivičnog dela iz člana 3. ovog zakona sud ne može da ublaži kaznu, ovo lice se ne može uslovno otpustiti, a krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarevaju za navedena krivična dela koja su izvršena prema maloletnim licima. Osudom za krivično delo iz člana 3. ovog zakona obavezno nastupaju određene pravne posledice i to: prestanak vršenja javne funkcije; prestanak radnog odnosa odnosno poziva ili zanimanja koje se odnosi na rad sa maloletnim licima; zabrana sticanja javnih funkcija; zabrana zasnivanja radnog odnosa, odnosno obavljanja poziva ili zanimanja koje se odnosi na rad sa maloletnim licima. Pravne posledice nastupaju danom pravnosnažnosti presude. Prema učiniocu krivičnog dela iz člana 3, nakon izdržane kazne zatvora, sprovode se posebne mere u trajanju najduže 20 godina nakon izvršene kazne zatvora:

- obavezno javljanje nadležnom organu policije i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija;
- zabrana posećivanja mesta na kojima se okupljaju maloletna lica (vrtići, škole, dečije manifestacije);
- obavezno posećivanje profesionalnih savetovališta i ustanova;
- obavezno obaveštavanje o promeni prebivališta, boravišta ili radnog mesta;
- obavezno obaveštavanje o putovanju u inostranstvo.

O licima osuđenim za navedena krivična dela vodi se posebna evidencija koja sadrži ime i prezime oduđenog, JMBG osuđenog, adresu prebivališta, podatke o zaposlenju osuđenog, sve podatke od značaja za fizičko prepoznavanje osuđenog i njegove fotografije, DNK profil osuđenog, podatke o krivičnom delu i kazni na koju je osuđen, podatke o pravnim posledicama osude i podatke o sprovođenju posebnih mera propisanih ovim zakonom.

Treba napomenuti da je Vlada Republike Srbije donela 2005. godine Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.⁷⁴ Osnovni ciljevi Opšteg protokola su unapređenje dobrobiti dece kroz sprečavanje zlostavljanja i zanemarivanja i obezbeđivanje da svi postupci i odluke tokom celog procesa budu u najboljem interesu deteta. Takođe, u skladu sa principima i ciljevima koji su postavljeni u Nacionalnom planu akcije za decu i Opštem protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Ministarstvo prosvete i nauke donelo je 2007. godine Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno–vaspitnim ustanovama.⁷⁵ Protokol razrađuje „preventivne aktivnosti i definisane procedure u zaštiti dece od nasilja”.

5.6. Odnos naše države prema nasilju nad decom

Republika Srbija je ratifikovala sve značajnije konvencije u oblasti zaštite dece od nasilja, a na unutrašnjem planu unapređena je pravna regulativa donošenjem novih i izmenama postojećih zakona i na osnovu njih donetih podzakonskih akata. U poslednjih 10-15 godina, pored donošenja strateških dokumenata sa ciljem prevencije i suzbijanja nasilja nad decom, uspostavljeni su i neki novi mehanizmi za zaštitu dece poput Saveta za prava deteta, Saveta za borbu protiv trgovine ljudima, SOS Dečje linije, a jedan od zamenika Zaštitnika prava građana je za oblast prava deteta. Stoga se može zaključiti da postoji zadovoljavajući pravni okvir u ovoj oblasti, ali analiza podataka o stepenu zastupljenosti nasilja u društvu i zaključci i preporuke relevantnih međunarodnih tela, ukazuju na potrebu potpune imple-

⁷⁴ Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, dostupno na <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>

⁷⁵ Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno – vaspitnim ustanovama, http://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html

mentacije obaveza preuzetih međunarodnim ugovorima i doslednu primenu propisa u praksi, s obzirom na činjenicu da ona često izostaje. Ovome u prilog govore podaci koji pokazuju da se stepen nasilja nad decom u društvu nije smanjio, bilo da govorimo o nasilju u porodici, školama ili široj društvenoj zajednici. U centrima za socijalni rad ne postoji evidencija o zlostavljanju deci, a kada je ostanak deteta u porodici nemoguć, postavlja se pitanje gde smestiti dete. Žrtvama nedostaje adekvatna finansijska pomoć i smeštaj, bez duge administartivne procedure.

Problem nasilja nad decom složenijim čini i prečutno odobravanje od strane društva, što se ogleda i u odsustvu eksplisitne zabrane fizičkog kažnjavanja u velikom broju zemalja.⁷⁶ Zbog toga je neophodno preduzeti sve potrebne mere u cilju podizanja svesti stanovništva o značaju ovog problema, a beskompromisnom akcijom nadležnih organa i odgovarajućom kaznenom politikom poručiti da se nasilje nad decom neće tolerisati u bilo kom obliku. Ovo bi podrazumevalo i izmenu postojećih rešenja koja u nekim slučajevima propisuju vrlo blage sankcije za izvršioca krivičnih dela protiv polne slobode.⁷⁷

Nasilje nad decom je, s obzirom na uzrast žrtava, najsramniji vid nasilja, koji zahteva neodložno delovanje u cilju njegovog potpunog eliminisanja. Sve dok se to ne desi i dok ono postoji, makar i u najmanjoj meri, država i njeni organi, sve relevantne organizacije i mi kao građani, nismo ništa drugo nego saučesnici, nemi posmatrači, koji našoj deci, umesto humanijeg i sigurnijeg sveta za život, ostavljaju samo pravnu regulativu kao prazna slova na papiru.

⁷⁶ Tako se u oko 106 zemalja ne zabranjuje fizičko kažnjavanje u školama, u 147 se ne zabranjuje fizičko kažnjavanje u okviru alternativne brige o deci, a samo 16 zemalja je zabranilo fizičko kažnjavanje dece kod kuće. Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, *op.cit*, str. 9. Prednacrt Građanskog zakonika predviđa zabranu fizičkog kažnjavanja dece.

⁷⁷ Za krivično delo Polno uznemiravanje moguće je izreći novčanu kaznu i zatvor u trajanju od šest meseci.

6. ZLOUPOTREBA DECE PUTEM INTERNETA

6.1. Izazovi koje sa sobom nosi virtuelni svet

Informacione tehnologije su postale neraskidivo povezane sa funkcijonisanjem i razvojem našeg društva, sa obrazovanjem dece i poslovanjem. Iako se prednosti koje su nam zahvaljujući tome postale dostupne ne mogu zanemariti, pojavila se i druga strana medalje u vidu različitih zloupotreba koje se, korišćenjem interneta kao sredstva, mogu učiniti znatno brže i lakše. Širok je krug potencijalnih zloupotreba i njihovih žrtava, ali bez sumnje, najopasnije su one čije su žrtve deca, koja s obzirom na uzrast, fizičku i psihičku zrelost, predstavljaju lak plen za organizacije i pojedince koji se bave iskorišćavanjem dece na ovaj način.

U današnje vreme ubrzanih razvoja informacionih tehnologija, zaštitna dece od opasnosti koje im prete u virtuelnom svetu, postala je veliki izazov. Roditelji često nemaju uvid u aktivnosti koje njihova deca preduzimaju putem interneta, a takođe im je nepoznato sa kojim osobama deca stupaju u kontakt. Iako je svaki roditelj bar jednom upozorio malo dete da ne treba da priča sa nepoznatim ljudima na ulici i da uzima bilo šta od njih, isti savet mali broj njih upućuje svojoj deci kao smernicu za bezbedno ponašanje u virtuelnom svetu. Razlog za ovo, jednim delom, leži i u neobaveštenosti roditelja o stvarnim opasnostima i pretnjama za bezbednost koje vrebaju od momenta kada se kompjuter uključi, iako dete bezbrižno sedi u četiri zida svog doma. Opasnost po bezbednost deteta se povezuje sa njegovim napuštanjem kuće, te se u tom smislu dete savetuje i vaspitava. Međutim, istina je da je ulaskom kompjutera u naše domove i ekspanzijom interneta, u njih ušao i svet u malom, te da nije više neophodno izaći iz kuće da bi se čovek susreo sa nekom opasnom ili neprijatnom situacijom. Internet je doprineo boljoj i bržoj informisanosti dece, koja su u tom smislu u značajnoj prednosti u odnosu na prethodne generacije, kao i jeftinoj i jednostavnijoj komunikaciji sa vršnjacima, nezavisno od mesta, države ili kontinenta na kome se nalaze. Međutim, potrebno je obratiti pažnju i na sve potencijalne opasnosti kojima smo izloženi njegovom upotrebom, načinima za preventivno delovanje i mogućim sredstvima koja nam stoje na raspolaganju od momenta kada se određena zloupotreba već dogodila.

6.2. Relevantne medunarodne konvencije

Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine taksativno navodi sva prava koja detetu pripadaju i predviđa odgovarajuće mehanizme zaštite u slučaju njihovog kršenja. U oblasti zaštite deteta od zloupotrebe putem interneta, značajan je član 13 koji propisuje da dete ima slobodu izražavanja, što uključuje pravo da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, usmeno ili pisменно, preko štampe ili nekog drugog medija po njegovom izboru. Ovo pravo može biti ograničeno pod određenim uslovima, ukoliko je to neophodno zbog poštovanja prava i ugleda drugih ili radi zaštite nacionalne sigurnosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala. U članu 17 se navodi da države potpisnice uvažavaju značajnu ulogu koju masovni mediji imaju i garantuju detetu pristup informacijama koje za cilj imaju razvoj njegove društvene, duhovne i moralne dobrobiti i fizičkog i mentalnog zdravlja. S tim u vezi, države potpisnice se obavezuju da podržavaju razvoj smernica za zaštitu deteta od informacija i materijala koji štetno deluju na na njegovu dobrobit.

Države potpisnice moraju preduzeti sve zakonske, upravne, društvene i obrazovne mere u cilju zaštite deteta od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, povrede, zlostavljanja, zanemarivanja, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje (Konvencija o pravima deteta, čl. 19 st. 1). Zaštitne mere treba da uključe i postupke za uspostavljanje društvenih programa koji bi detetu i onima koji o njemu brinu pružili potrebnu podršku (Konvencija o pravima deteta, čl. 19 st. 2). Države se obavezuju da decu zaštite od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, kao i da preduzmu sve neophodne aktivnosti kako bi se sprečilo (Konvencija o pravima deteta, čl. 34):

1. podsticanje i teranje deteta da se upusti u bilo kakvu nezakonitu seksualnu aktivnost;
2. iskorišćavanje dece za prostituciju ili druge nezakonite radnje;
3. iskorišćavanje dece u pornografskim predstavama i materijalima.

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostitutiji i dečjoj pornografiji stavlja naglasak na veliki rizik od seksualnog iskorišćavanja dece i potrebu da se deca dodatno zaštite od ovakvog vida zloupotrebe, naročito imajući u vidu život u eri interneta koji olakšava organizovanje prostituticije, pornografije i prodaju dece u ove svrhe.

Konvenciju Saveta Evrope o sajber kriminalu i dodatni protokol uz Konvenciju, Republika Srbija je potpisala 2005. godine, a ratifikovala četiri godine

kasnije. U tom periodu je usvojeno više propisa u cilju implementacije Konvencije i Dodatnog protokola u naš pravni sistem. Konvencija Saveta Evrope o sajber kriminalu definiše krivična dela vezana za dečju pornografiju. Kao krivična dela se kvalifikuju (Konvencija o sajber kriminalu, čl. 9 st. 1.):

1. proizvodnja dečje pornografije u cilju njene distribucije preko kompjuterskih sistema;
2. nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dečje pornografije preko kompjuterskih sistema;
3. distribucija ili prenošenje dečje pornografije preko kompjuterskih sistema;
4. pribavljanje dečje pornografije preko kompjuterskih sistema za sebe ili za druga lica;
5. posedovanje dečje pornografije u kompjuterskom sistemu ili na medijima za smeštanje kompjuterskih podataka.

Konvencija definiše dečju pornografiju kao pornografski materijal koji vizuelno prikazuje maloletnika, ili lice po čijem se izgledu može zaključiti da je maloletnik, kao učesnike u eksplicitnom seksualnom činu, ali i realističke slike koje predstavljaju maloletnika koji učestvuje u eksplicitnom seksualnom činu (Konvencija o sajber kriminalu, čl. 9 st. 2).

Konvencija MOR broj 182 o najgorim oblicima dečjeg rada definiše izraz „njegori oblici dečjeg“ rada kao korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta radi prostitucije, proizvodnje pornografije ili za pornografske predstave. Članom 6. propisano je da svaka članica izrađuje i sprovodi programe akcije za eliminisanje najgorih oblika dečjeg rada kao prioritet. Svaka članica, uzimajući u obzir važnost obrazovanja u eliminisanju dečjeg rada, preduzima efikasne i vremenski oročene mere kako bi (Konvencija MOR br. 182, član 7):

1. spričila angažovanje dece u najgorim oblicima dečjeg rada;
2. pružila neophodnu i odgovarajuću direktnu pomoć za povlačenje dece sa najgorih oblika dečjeg rada i njihovu rehabilitaciju i socijalnu integraciju;
3. obezbedila pristup besplatnom osnovnom obrazovanju i, gde god je moguće i potrebno, obuku za zanimanja deci koja su izbavljena od najgorih oblika dečjeg rada;
4. identifikovala i došla do dece koja su izložena posebnim rizicima;
5. uvažila poseban položaj devojčica.

Konvencijom Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima određene su mere koje su neophodne da se sprovedu radi sprečavanja i suzbijanja

trgovine ljudima (Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima). Naglašava se neprihvativost polne, odnosno rodne diskriminacije (Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, član 3 i član 17). Vrbovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prihvatanje deteta radi eksploracije smatra se trgovinom ljudima (član 4). Kada stvarna doba žrtve nije izvesna, a postoji opravdana sumnja da je žrtva dete, to lice će se smatrati detetom i pružiće mu se posebne mere zaštite sve do potvrđivanja njegove starosne dobi (član 10 st. 3). Ovom Konvencijom posebno je regulisana istraga, krivično gonjenje i proceduralno pravo.

Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja u članu 1 navodi da je njena svrha sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece, zaštita prava dece – žrtava seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i unapređenje nacionalne i međunarodne saradnje u ovoj oblasti. Član 9 se odnosi na učešće dece, privatnog sektora, medija i građanskog društva u razvoju i sprovođenju nacionalnih politika, programa i drugih inicijativa u vezi sa borbotom protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece. Naglasak se stavlja na sektor informaciono-komunikacionih tehnologija.

6.3. Unutrašnja pravna regulativa

Ustav Republike Srbije detetu jemči zaštitu od fizičkog, psihičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe (čl. 64).

Porodični zakon u članu 6. propisuje da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta. Država ima obavezu da preduzima sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja i od svake vrste eksploracije

U Krivičnom zakoniku za sva krivična dela protiv polne slobode propisuje se veća kazna zatvora ukoliko je delo izvršeno prema maloletniku. Za oblast zloupotrebe maloletnika putem interneta posebno su značajna sledeća dela:

1. Neovlašćeno fotografisanje (čl. 144);⁷⁸

⁷⁸ (1) Ko neovlašćeno načini fotografски, filmski, video ili drugi snimak nekog lica i time osetno zadre u njegov lični život ili ko takav snimak predstavlja ili pokazuje trećem licu ili mu na drugi način omogući da se sa njim upozna kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine. (2) Ako delo iz stava 1. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom do tri godine.

2. Neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka (čl. 145);⁷⁹
3. Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (čl. 185);⁸⁰
4. Iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (čl. 185b).⁸¹

Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima usvojen je 2013. godine. Usvajanjem ovog zakona, deo obaveza preuzetih Konvencijom Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja implementiran je u domaće zakonodavstvo.

Treba reći da su na nacionalnom nivou preduzete određene mere u ovoj oblasti, kao što su donošenje Nacrta nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji (2012-2016) koji je sveobuhvatni dokument za definisanje opštih i specifičnih strateških ciljeva i mera na nacionalnom nivou.⁸²

⁷⁹ (1) Ko objavi ili prikaže spis, portret, fotografiju, film ili fonogram ličnog karaktera bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koga se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanak po zakonu traži i time osetno zadre u lični život tog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dve godine. (2) Ako delo iz stava 1. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom do tri godine.

⁸⁰ (1) Ko maloletniku proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim tekstove, slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci. (2) Ko iskoristi maloletnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. (3) Ako je delo iz st. 1. i 2. ovog člana izvršeno prema detetu, učinilac će se kazniti za delo iz stava 1. zatvorom od šest meseci do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina. (4) Ko pribavlja za sebe ili drugog, poseduje, prodaje, prikazuje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način dostupnim slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine nastale iskorišćavanjem maloletnog lica, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine. (5) Predmeti iz st. 1. do 4. ovog člana oduzeće se.

⁸¹ Ko u namjeri izvršenja krivičnog dela iz čl. 178. stav 4, 179. stav 3, 180. st. 1. i 2, 181. st. 2. i 3, 182. stav 1, 183. stav 2, 184. stav 3, 185. stav 2. i 185a ovog zakonika, koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnikom sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom. (2) Ko delo iz stava 1. ovog člana izvrši prema detetu, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

⁸² Drugi važan dokument je Akcioni plan za prevenciju i zaštitu dece od iskorišćavanja u pornografiji zloupotrebljiv informacionih i komunikacionih tehnologija sačinjen za period od 2012-2014. godine koji predstavlja dokument kojim se operacionalizovao deo Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji.

6.4. Pojam eksploracije dece putem interneta i načini izvršenja krivičnih dela

Eksploracija dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija podrazumeva nasilje, iskorišćavanje, zloupotrebu i/ili predstavlja pokazivanje nepristojnog sadržaja deci, regrutovanje dece za ilegalne aktivnosti i druge forme delikventnog ponašanja koje ugrožavaju prava deteta.⁸³ Eksploracija dece na internetu je vrsta eksploracije koja uključuje pokazivanje nepristojnog sadržaja deci, regrutovanje dece za nezakonite aktivnosti, gruming (engl. grooming), seksting (engl. sexting), sajber-buling (engl. syber-bullying) i druge vrste nasilnog ponašanja kojim se ugrožavaju prava deteta.⁸⁴

Gruming je proces u kom se deca nagovaraju ili podstiču da učestvuju u interakcijama seksualnog sadržaja putem interneta ili telefonskih uređaja, pri čemu su često izložena neželjenim pornografskim sadržajima.

Seksting (engl. sexting) je slanje uznenimiravajućih sadržaja (eksplisitnih tekstova, slika, snimaka) putem informacionih i komunikacionih tehnologija drugoj osobi (najčešće putem SMS-a, MMS-a, elektronske pošte, Fejsbuka ili Majspejsa i drugih društvenih mreža i čet-rumova).

Sajber-buling (engl. syber-bullying) postoji kada osoba ili grupa ljudi koristi internet, mobilni telefon, onlajn igrice, društvene mreže ili bilo koji drugi oblik informacionih i komunikacionih tehnologija da bi pretila, uznenimiravala ili ponižavala nekog drugog i druge vrste nasilnog ponašanja koje ugrožavaju prava deteta.⁸⁵

Pet je primarnih načina korišćenja interneta u izvršenju ovih krivičnih dela: (a) zavođenje, (b) proizvodnja dečje pornografije, (v) organizovanje sastanaka i drugih komunikacija, (g) nagrađivanje žrtve i (d) oglašavanje ili prodaja žrtve.⁸⁶ Većina prestupnika (61%) koristi internet samo na jedan od ovih načina, 30% njih koristi na dva i 9% koristi na tri navedena načina.⁸⁷

U nekim slučajevima pojedinci mogu prikupiti slike koje ne uključuju pornografiju i nisu ilegalne. Neki autori razlikuju 10 nivoa, srazmerno težini slike u konkretnom slučaju:⁸⁸

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Čović, A, Načini zloupotrebe dece putem interneta, U zborniku *Internet i društvo*, Srpsko sociološko društvo, Univerzitet u Nišu - Filozofski fakultet i Institut za uporedno pravo, 2014, str. 385.

⁸⁵ Pokrajinski ombudsman – Izveštaj o istraživanju Pokrajinskog ombudsmana, str. 6.

⁸⁶ Mitchell et al. *The Internet and Sexual Abuse. Child Maltreatment* 10, (1) 2005, str. 54.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Wortley, Richard, and Stephen Smallbone. *Child Pornography on the Internet*. Guide 41, 2006, str. 8-9, <http://www.cops.usdoj.gov/files/RIC/Publications/e04062000.pdf> citirano prema: Taylor Max, Holland Gemma, and Quayle Ethel. *Typology of Paedophile Picture Collections. The Police Journal* 74, 2001 str.101,http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/Taylor_et.al_2001.pdf

1. indikativne – neseksualne slike prikupljene iz legitimnih izvora (časopisa, kataloga, itd.);
2. nudističke – slike gole ili polu-gole dece u različitim podešavanjima prikupljene iz legitimnih izvora;
3. erotske – tajno snimljene slike dece u kojima se otkrivaju različiti stepeni golotinje;
4. posing – slike dece koja poziraju u različitim stepenima golotinje;
5. erotsko poziranje – slike dece u seksualnim pozama i sa različitim stepenom golotinje;
6. eksplisitno poziranje – slike na kojima su naglašene genitalije;
7. eksplisitna seksualna aktivnost – zapis seksualne aktivnosti koja uključuje decu, ali ne i odrasle;
8. napad – zapis dece izložene seksualnom zlostavljanju koji uključuje i dodirivanje sa odraslima;
9. jači napad – zapis dece izložene seksualnom zlostavljanju koji uključuje penetraciju, masturbaciju ili oralni seks sa odraslima;
10. sadizam – zapis dece izložene bolu ili stupanje u seksualne aktivnosti sa životinjama.

O dostupnosti dečje pornografije na internetu postoje različita mišljenja, od toga da je takav sadržaj vrlo lako naći, do mišljenja da, zbog oštре zakonske regulative i straha od policije, to nije nimalo lak zadatak.⁸⁹ Metode distribucije dečje pornografije na internetu su različite:⁹⁰

1. mogu se kreirati Web stranice ili sajtovi čija je sadržina dečja pornografija ili dečje pornografske slike mogu biti ugrađene u opšte pornografske sajtove;
2. slike sa web kamere mogu biti emitovane i uživo, a zabeležen je i slučaj da su gledaoci mogli da šalju onlajn zahteve za pojedine aktivnosti koje će se sprovesti nad žrtvom;
3. e-mail priloge koriste profesionalni distributeri dečje pornografije, korisnici u međusobnoj razmeni istih ili se šalju potencijalnim žrtvama u tzv. procesu zavođenja;
4. specifične e-grupe postoje da dozvole primanje članova, deljenje pornografskih slika i razmenu informacija o novim lokacijama. Neke od ovih grupa se pojavljuju na renomiranim serverima i brzo se zatvaraju kada se detektuju;

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid., str. 11-12. (citat iz: File sharing programs – Peer to Peer Networks Provide Ready Access to Child Pornography, 2003), http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/USGAO_2003_childporn.pdf

5. specifične diskusione grupe u kojima članovi na forumu razgovaraju o svojim seksualnim interesovanjima za decu i postavljaju dečju pornografiju. Ovo je jedan od glavnih metoda distribucije dečje pornografije. Većina komercijalnih servera blokira pristup tim sajtovima. Neki serveri pružaju pristup njima, ali korisnik rizikuje da mu identitet bude zarobljen bilo plaćanjem kreditnim karticama koje su potrebne za pristup, ili zbog zapisnika koji vodi server o IP adresama;
6. tzv. čet sobe mogu da se koriste za razmenu dečje pornografije i pronalaženje potencijalnih žrtava, mada ih iskusniji pedofili izbegavaju zbog čestog infiltriranja tajne policije;
7. peer-to-peer (P2P) mreža koja olakšava deljenje datoteka među korisnicima dečje pornografije. Ova mreža dozvoljava zatvorenim grupama trgovinu slikama.

6.5. Profil učinioca krivičnog dela

Prepoznavanje učinioca ovog krivičnog dela nije jednostavno i za njega ne postoji pouzdan metod. Dečjoj pornografiji na internetu pristupaju i ljudi koji nikada nisu u stvarnosti fizički zlostavljali dete.⁹¹ Sa druge strane, oni koji su osuđeni za seksualno zlostavljanje ne moraju nužno prikupljati i dečju pornografiju.⁹² U teoriji postoji nekoliko predloga mogućih tipologija. Po jednoj od njih razlikuju se rekreativni korisnici koji pristupaju dečjoj pornografiji iz radoznalosti, rizični korisnici koji su razvili interesovanje za dečju pornografiju i seksualno kompulsivni korisnici koje deca zanimaju kao seksualni objekti. Po drugoj tipologiji razlikuju se:⁹³

1. pregledači – ne umrežavaju se sa ostalim prestupnicima, njihovo pretraživanje je indirektna zlouopotreba dece;
2. privatni fantazijeri – prestupnici koji stvaraju digitalne slike za privatnu upotrebu radi zadovoljenja ličnih seksualnih želja;
3. lovci – traže dečju pornografiju putem otvorenih pretraživača, minimalno se umrežavaju;
4. nebezbedni koleкционari – uključuju se u tzv. sobe za časkanje koje ne

⁹¹ Ibid, str. 13.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid, 14; citat iz Krone, Tony. A Typology of Online Child Pornography Offending. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice* 279, 2004, http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/Krone_2004.pdf.

- poseduju bezbednosne prepreke kao što su lozinke, umrežavaju se i ne koriste bezbednosne strategije zbog čega su ograničeni u broju i prirodi slika koje mogu da prikupljaju;
5. bezbedni kolekcionari – članovi zatvorene diskusione grupe sa visokim nivoima umrežavanja, koriste mere bezbednosti, imaju pristup velikom broju slika, ali im kolekcija može postati sama sebi cilj;
  6. lica koja koriste onlajn dopisivanje – razvijaju odnose sa decom na mreži i to ih izlaže visokom riziku od otkrivanja;
  7. fizički zlostavljači – seksualno zlostavljuju decu, a dečja pornografija je samo deo njihovih interesovanja. Koliko će biti sigurni, zavisi od detetovog čutanja;
  8. producenti – snimaju seksualno zlostavljanje dece u cilju širenja drugim licima;
  9. distributeri - prestupnici koji su uključeni u širenje pornografije. U nekim slučajevima oni imaju čisto finansijski interes od dečje pornografije.

S obzirom na činjenicu da je internet međunarodni komunikacioni alat koji prelazi granice jurisdikcije, specifični problemi su koordiniranje resursa, razlike u zakonodavstvima između država i njihovoј posvećenosti da sprovođe zakone i deluju protiv prestupnika, bilo iz kulturnih razloga ili zbog korupcije.⁹⁴ Sa druge strane, nalozi se mogu otvoriti korišćenjem lažnih imena i adresa, što otežava ulazak u trag pojedincima koji se bave nedozvoljenim aktivnostima, a ovaj problem složenijim čini i mogućnost pristupanja internetu putem mobilnih telefona.

6.6. Rasprostranjenost upotrebe interneta i procjenjeni bezbednosni rizici

Informacione tehnologije predstavljaju deo formalnog obrazovanja u mnogim zemljama. Komparativna istraživanja o korišćenju interneta, u preko 27 evropskih zemalja, pokazuju da je u toku 2005. godine 70% dece uzrasta od 6-17 godina koristilo internet, dok je taj broj u toku 2008. porastao na 75%. Deca uzrasta od 6-10 godina čine 60% korisnika interneta u ovom slučaju. U Italiji oko 45% dece koristi internet, u Grčkoj oko 50%, a u Finskoj čak 94%. Oko 39% dece, uzrasta od 9-10 godina, pristupa internetu u svojim spavaćim sobama. Taj procenat se povećava na 67% za uzrast od 15-

⁹⁴ Ibid., 22, citat iz: Khan, Khalid. Child pornography on the internet, *The Police Journal*, http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/Kahn_2000.pdf

16 godina starosti.⁹⁵ EU Kids Onlajn istraživanje imalo je za cilj utvrđivanje onlajn rizika za decu. Davanje ličnih podataka je utvrđeno kao najčešći rizik (za polovinu tinejdžera na mreži). Alternativni uređaji se sve više koriste za odlazak na mrežu. Anketa Livingstona i Hadona (2010) pokazala je da 21% dece, uzrasta od 9 do 16 godina, pristupa internetu putem mobilnog telefona. Mladi ljudi, takođe, široko upotrebljavaju internet koristeći interaktivne usluge kao što su igre, socijalno umrežavanje preko interfejsa i instant poruka, koje su postale vrlo dostupne kao aplikacije za mobilne telefone.⁹⁶

Istraživanje koje je sproveo Ipsos Mori u ime Ofcom kompanije u Velikoj Britaniji, intervjujući decu uzrasta od 7-16 godina, i njihove roditelje ili staratelje, pokazalo je da malo više od 10% dece koristi svoj mobilni telefon za odlazak na mrežu. Kada su onlajn oni najčešće preuzimaju ili puštaju muziku (80%), posećuju društvene mreže (45%) ili koriste instant poruke (38%).⁹⁷

Pravna regulativa u ovoj oblasti se postepeno razvijala, što se može zaključiti i prilikom analize prvih koraka koji su u tom pravcu preduzimani u SAD.⁹⁸ Danas je zaštita dece od zloupotreba putem interneta postala im-

⁹⁵ Livingston, 2010; citirano prema Davidson Julia at all. *Online Abuse: Literature Review and Policy Context*, 2001, str. 6, <http://www.europeanonlinegroomingproject.com/wp-content/file/uploads/EOGP-Literature-Review.pdf>

⁹⁶ Ibid, str. 7.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ U SAD prvi savezni zakon u oblasti dečje pornografije donet je 1978. godine (Sexual Exploitation of Children Act). Ovaj zakon je zabranio proizvodnju i distribuciju nepristojnog materijala koji uključuje maloletnike mlađe od 16 godina. Ova granica je podignuta na 18 godina 1984. godine usvajanjem Zakona o zaštiti dece (Child Protection Act). Zakonom iz 1988. godine zabranjeno je korišćenje računara za prikazivanje i reklamiranje dečje pornografije (Child Protection and Obscenity Enforcement Act). Iz sudske prakse treba izdvojiti slučaj Osborne potiv Ohio u kome je presuđeno da je privatno posedovanje dečje pornografije protivzakonito. Godine 1996. definicija dečje pornografije je proširena i na virtuelne slike i slike na kojima se čini da se pojavljuju maloletnici (Child Pornography Protection Act). Godine 2002. u slučaju Ashcroft protiv Koalicije za slobodan govor, sud je presudio da virtuelna slika nije pornografija i da je definicija „slike na kojima se čini da se pojavljuju maloletnici” postavljena preširoko. Može se zaključiti da je zakonodavstvo pokušalo da proširi zakon tako što će sankcionisati i kompjuterski generisane slike, odnosno virtuelne slike koje ne uključuju zaista decu u situaciji kada se punoletne osobe pojavljuju u ulozi maloletnika. Međutim, sud je ukinuo ove odredbe. Kongres je kasnije doneo niz amandmana na federalni zakon kako bi ga pooštio u ovim oblastima. Posedovanje (ne samo proizvodnja i trgovina) dečje pornografije predstavlja prekršaj. U slučaju interneta, slike ne moraju da budu sačuvane, dovoljno je da se njima pristupilo. Opsirnije u: Wortley, Richard, and Stephen Smallbone. *Child Pornography on the Internet*. Guide 41, 2006, str. 7, <http://www.cops.usdoj.gov/files/RIC/Publications/e04062000.pdf>, citirano prema: Taylor Max, Holland Gemma, and Quayle Ethel. *Typology of Paedophile Picture Collections*. *The Police Journal* 74 (2001), str.101, http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/Taylor_et.al_2001.pdf

perativ u većini savremenih zakonodavstava.⁹⁹ Posebnu pažnju zaslužuje analiza rešenja norveškog krivičnog zakonodavstva iz 2007. godine, čija je svrha zaštita dece u ranijoj fazi eksploatacije. Član 201a je novi odeljak u norveškom Krivičnom zakonu. Kada odrasla osoba komunicira sa detetom i pristaje da se sastane sa namerom izvršenja seksualnog dela, može biti osuđena za ovo krivično delo. Počinilac se mora pojaviti na sastanku da bi se delo smatralo izvršenim. Namera da se sastane nije dovoljna, uglavnom zato što je nju teško dokazati van svake sumnje. Dakle, pravni izraz je: "... da je stigao na mesto sastanka ili na mesto koje se može smatrati mestom sastanka". Ovo mesto je identifikovano kao potencijalno mesto zločina. Važan kriterijum je da postoji dogovor da se počinilac i dete sastanu lično. Takav "sporazum" treba shvatiti u širokom smislu. Nije nužno da postoji eksplizitna saglasnost za sastanak. Dovoljno je da učinilac opravdano očekuje da se on i dete upoznaju na određenoj lokaciji, u određenom vremenskom periodu. Takođe, nije od uticaja da se utvrdi ko je inicirao sastanak.¹⁰⁰ Međutim, kontakt napravljen sa detetom nije sam po sebi zločin. Postoje dobri razlozi da odrasli i deca imaju kontakt koristeći medije, kao što je internet. Odrasli i dete mogu deliti isto interesovanje za sport ili igre, ili razmenjivati iskustva i igrati igre na netu.¹⁰¹

Međunarodna korporacija za dodeljivanje imena i brojeva (ICANN) trenutno je najmoćnija sila u globalnom upravljanju internetom. ICANN

⁹⁹ U Nemačkom krivičnom zakoniku čl. 180 inkriminiše neke seksualne prestupe, uključujući i seksualno zlostavljanje dece. Kažnjivo je i vršenje uticaja na dete prikazivanjem pornografskih slika ili audio zapisa. U maju 2009. godine Savezni sud pravde je doneo presudu koja se odnosi na zlostavljanje dece na mreži, sa obrazloženjem da neposredna blizina nije preduslov za zlostavljanje dece, već je isto moguće i u slučajevima kada su seksualni prestupnici kontaktirali žrtve isključivo putem interneta. U Češkoj Republici članom 205 Krivičnog zakonika inkriminiše se nuđenje ili davanje pristupa pornografskoj literaturi, zvučnim snimcima ili slikama, osobama ispod 18 godina starosti. U Italiji tužnici moraju da se pozovu na zakone o pedofiliji i distribuciji nepristojnim slikama. Nacionalno zakonodavstvo o seksualnom zlostavljanju u Italiji modifikovano je Zakonom 66/1996 o "seksualnom nasilju" i Zakonom 269/1998 o "eksploataciji dečje prostitucije, dečje pornografije i dečjeg seks turizma kao novih oblika ropstva." Konkretno, zakon 269/1998 uspostavlja kao prekršaj eksploataciju bilo koje osobe ispod 18 godina starosti za proizvodnju i promet dečjeg pornografskog materijala. On propisuje kazne za posedovanje, distribuciju i publikovanje dečje pomografije i informacija. Španski Krivični zakonik pokriva većinu dela koja bi mogla biti izvršena putem korišćenja interneta. Čak i u slučajevima gde ne postoji poseban zakon, prestupnici mogu biti optuženi za niz krivičnih dela koja se izvršavaju putem elektronskih sredstava. Član 186. Krivičnog zakonika navodi da su kažnjeni distribucija, prodaja ili izložba pornografskog materijala maloletnicima na bilo koji način, uključujući direktnu elektronsku poštu. Opširnije u: Ibid, 18-19.

¹⁰⁰ Ibid, str. 21.

¹⁰¹ Ibid.

se bavi pitanjima od suštinskog značaja za zaštitu dece na mreži, načinima za zaustavljanje protoka dečje pornografije i obezbeđenje barijera za seksualne prestupnike i seks trgovce, kao i kontrolom pristupa štetnim sadržajima. Ambicija ICANN je da ispunji obećanje uz obavešteno učešće svih zainteresovanih strana.

Do danas, značajna odgovornost za sprečavanje dece da pristupaju neprikladnom sadržaju na internetu prepušтala se roditeljima, od kojih je društvo očekivalo da aktivno učestvuju u aktivnostima svog deteta. U Sjedinjenim Državama sudovi su odlučili da se “teret” zaštite dece od sadržine medija u kući “čvrsto oslanja na roditelje”.¹⁰² Ipak, rezultati istraživanja ukazuju na to da roditelji nisu nužno dobro informisani o aktivnostima svoje dece na internetu, posebno adolescenata, zbog razvoja njihove potrebe za nezavisnošću i privatnošću.¹⁰³ U poslednjoj deceniji države su prepoznale nužnost donošenja i primene međunarodno-pravnih dokumenata, čiji je primarni cilj zaštita dece od zloupotreba putem interneta, što je uticalo i na unapređenje međunarodne saradnje u ovoj oblasti. Ratifikacijom konvencija i doslednom primenom relevantnih zakonskih propisa na nacionalnom nivou, stvaraju se uslovi za efikasniju zaštitu dece. U Posebnom tužilaštvu odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala smatraju da je najveći problem u vezi sa krivičnim delima prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju i druga slična krivična dela, blaga kaznena politika, čime se dovodi u pitanje svrha kažnjavanja i proces prevencije. Ovo potvrđuje da se u procesu prevencije, ipak, i pored postojanja vrlo zadovoljavajuće zakonske regulative u ovoj oblasti, ne možemo osloniti isključivo na nadležne državne organe. Odlučujuću ulogu u procesu prevencije moraju imati nastavnici u školama i roditelji, kao lica sa kojima dete provodi najveći deo svog vremena u toku dana. Uloga i zadatak roditelja jesu da se, ne narušavajući detetovu potrebu za privatnošću njemu približe, izgrade komunikaciju baziranu na poverenju i upozore ga na sve moguće opasnosti kojima može biti izloženo u virtualnom svetu. Kako bi bili sposobni da obave ovaj vrlo važan roditeljski zadatak, uslovljen izazovima modernog doba u kome živimo, roditelji sami moraju biti vrlo dobro edukovani, što često nije slučaj. Na web sajtu “Bezbednost mladih na mreži” postoji odeljak za roditelje na kome su predstavljeni ključni problemi i dati saveti za rešavanje problema ugrožene sigurnosti deteta i porodice, kroz aktivnosti dece na internetu.

¹⁰² Stanley Janet, *Child Abuse and the Internet*. Australian Institute of Family Studies 15, 2001, <http://aifs.org.au/nch/pubs/issues/issues15/issues15.pdf>

¹⁰³ Ibid.

Međutim, možda bi celishodnije bilo organizovati kurseve u školama, na kojima će roditelji neposredno biti upućeni u sve probleme, izazove i načine na koje bi trebalo da reaguju u cilju prevencije neželjenih posledica. Kada govorimo o krivičnim delima iz ove oblasti, nije dobro oslanjati se isključivo na kaznenu politiku, jer i u situaciji kada je ona dovoljno oštra, sama izrečena kazna neće poštovati dete pretrpljenog duševnog, a u nekim slučajevima i fizičkog bola. Stoga, naglasak mora biti na prevenciji, kako zbog specifične prirode ovih krivičnih dela, tako i zbog činjenice da se njima štite deca kao fizički i psihički najosteljivija kategorija stanovništva.

7. PRAVO DETETA NA IZDRŽAVANJE

7.1. Pojam prava na izdržavanje

Izdržavanje predstavlja pravni odnos između dve strane u kome jedna strana - poverilac izdržavanja ima pravo da zahteva od druge strane - dužnika izdržavanja određeno davanje, koje se sastoji u obezbeđenju sredstava za zadovoljenje egzistencijalnih potreba.

Porodični zakon razlikuje izdržavanje između supružnika, vanbračnih partnera, majke deteta, izdržavanje između roditelja i deteta, brata i sestre, adoptivnih i tazbinskih srodnika.¹⁰⁴ Izdržavanje se određuje prema potrebama poverioca i mogućnostima dužnika izdržavanja, pri čemu se vodi računa o minimalnoj sumi izdržavanja. Potrebe poverioca izdržavanja zavise od njegovih godina, zdravlja, obrazovanja, imovine, prihoda te drugih okolnosti od značaja za određivanje izdržavanja. Mogućnosti dužnika izdržavanja zavise od njegovih prihoda, mogućnosti za zaposlenje i sticanje zarade, njegove imovine, ličnih potreba, obaveze da izdržava druga lica i drugih okolnosti.¹⁰⁵ Poverilac izdržavanja može po svom izboru zahtevati da visina izdržavanja bude određena u fiksnom mesečnom novčanom iznosu ili u procentu od redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja. Ako se visina izdržavanja određuje u procentu od redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja (zarada, naknada zarade, penzija, autorski honorar itd.), visina izdržavanja, po pravilu, ne može biti manja od 15% niti veća od 50% redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja umanjjenih za poreze i doprinose za obavezno socijalno osiguranje. Ako je poverilac izdržavanja dete, visina izdržavanja treba da omogući najmanje takav nivo životnog standarda za dete kakav uživa roditelj dužnik izdržavanja.¹⁰⁶

Kada je reč o izdržavanju maloletnog deteta, roditelji su prema členu 154 Porodičnog zakona dužni da izdržavaju svoje dete, makar i po cenu žrtvovanja sopstvenih potreba i odricanja od vlastitog egzistencijalnog minimuma, i imaju zakonsku obavezu da obezbede izdržavanje za svoje maloletno dete bilo iz sopstvene imovine ili prihoda, a prema svojim mogućnostima. Samim tim, okolnost što je roditelj nezaposlen, što se vodi na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje ili nema

¹⁰⁴ Čl. 151-159. Porodičnog zakona

¹⁰⁵ Čl. 160 Porodičnog zakona

¹⁰⁶ Čl. 162 Porodičnog zakona

sopstvenu imovinu, nije opravdani razlog za oslobođenje roditelja od obaveze izdržavanja maloletnog deteta.¹⁰⁷

U periodu kada supružnici prolaze kroz postupak razvoda braka, deca često postaju žrtve emotivnog nasilja, a nakon okončanog postupka i žrtve ekonomskog nasilja u situacijama kada im se uskraćuje zakonom utvrđeno pravo na izdržavanje. Drugi roditelj sa kojim dete ne živi (najčešće otac), obavezu izbegava tako što često prikriva visinu stvarnih prihoda i imovinu koju poseduje, verujući da davanjem izdržavanja za dete, na neki način, on zapravo izdržava bivšeg supružnika. Stiče se utisak da dužnik izdržavanja povredom svoje obaveze prema detetu, vraća "milo za drago" nekadašnjem partneru, pa se deca mimo svoje volje nalaze u nezavidnoj tampon zoni gde trpe isključivo njihovi interesi i osnovna prava.

Posebno su komplikovane situacije kada se roditelj koji je dužnik izdržavanja i koji ne izvršava svoju obavezu nalazi u inostranstvu. Ako je u tom slučaju samohrani roditelj nezaposlen i bez sredstava za život, situacija postaje složenija imajući u vidu da pokretanje postupaka i preduzimanje neophodnih aktivnosti u cilju zaštite prava deteta zahteva i određena novčana sredstva. Usled nedavanja izdržavanja poverilac izdržavanja, u ovom slučaju dete, može da pretrpi i određenu materijalnu i/ili nematerijalnu štetu, što može dovesti do pokretanja postupka za naknadu štete. Neplaćanje alimentacije može biti osnov i za pokretanje nekih drugih postupaka: postupka za prinudno izvršenje i obezbeđenje potraživanja, onda kada se ne poštuje pravosnažna sudska odluka kojom se utvrđuje obaveza dužnika izdržavanja, visina i dinamika isplate, kao i krivičnog postupka, a sve u cilju sankcionisanja nesavesnog roditelja kome se na taj način stavlja do znanja da je njegovo ponašanje neprihvatljivo i da se kao takvo neće tolerisati.

Zbog svega navedenog, a uzimajući u obzir i činjenicu da subjekt zaštite – dete, nije u mogućnosti da samostalno preduzima potrebne radnje u cilju zaštite svojih prava, neophodno je da se upoznamo sa pravnom regulativom u ovoj oblasti, uočenim poteškoćama, izazovima i načinima da se oni uspešno prevaziđu.

¹⁰⁷ U Srbiji zvanično ima oko 56.000 samohranih roditelja, a procene su da je prava brojka oko 75.000 i više. Od toga su 75 odsto žene. Svaki drugi muškarac smatra da prestankom bračnog prestaje i njegov roditeljski status i odbija da plaća izdržavanje dece. Uz to, svake godine razvede se 8 do 10 hiljada novih bračnih parova. Čović, A., Šteta usled nerealizovanja alimentacionih zahteva i pravna regulativa u ovoj oblasti, U zborniku *Odgovornost za štetu, naknada štete i osiguranje*, Beograd: Udruženje za odštetno pravo, Institut za uporedno pravo i Pravosudna akademija, 2017, str. 134.

7.2. Pravni okvir

Konvencija UN o pravima deteta iz 1989. godine propisuje obavezu država potpisnica da preduzmu neophodne mere kako bi se obezbedilo dobijanje sredstava za izdržavanje od roditelja ili drugih osoba koje su materijalno odgovorne za dete, u granicama država potpisnica, ali iz inostranstva, a ako dužnik izdržavanja i dete ne žive u istoj državi, države potpisnice treba sklapanjem međunarodnih sporazuma i na druge načine da prona-laze potrebna rešenja.¹⁰⁸ Takođe, u članu 3. se predviđa načelo najboljeg interesa deteta kao jedno od osnovnih načela koje se mora uzeti u obzir u svim aktivnostima koje se preduzimaju u vezi sa detetom, a u članu 18. se definije roditeljska odgovornost i propisuje da roditelji snose odgovornost za razvoj i podizanje deteta.

Njujorška konvencija o ostvarivanju alimentacijskih zahteva u inostranstvu iz 1956. godine na snazi je u Republici Srbiji.¹⁰⁹ Ako se poverilac i dužnik nalaze na teritoriji različitih država koje su potpisnice ove konvencije, postupak se pojednostavljuje i ubrzava imenovanjem otpremničkog i posredničkog organa. Poverilac podnosi zahtev otpremničkom organu svoje države koji će ga zatim proslediti državi dužnika preko posredničkog organa, ukoliko su zahtev i dokumenti uz njega podneti u propisanoj formi. Otpremnički organ može dati i svoje mišljenje o opravdanosti zahteva i predložiti da se poverilac osloboди od troškova, a u obavezi je da dostavi i svaku sudsku odluku o alimentaciji koja je doneta u korist poverioca u nekom od nadležnih sudova država potpisnica, nezavisno od njegove pravosnažnosti. Zahtev treba da sadrži: osnovne podatke o poveriocu i dužniku, osnove na kojima se zasniva, predmet zahteva i sve druge podatke na osnovu kojih se može utvrditi porodično stanje poverioca i dužnika i njihovi prihodi. Posrednički organ zatim ima obavezu da blagovremeno informiše otpremnički organ o svim bitnim detaljima postupka i da preduzima sve neophodne mere u cilju zaštite poveriočevih prava (npr. pokretanje postupka za izdržavanje i izvršenje sva-ke odluke radi ostvarivanja izdržavanja). Ako se dužnik izdržavanja nalazi na teritoriji Republike Srbije, poverilac treba da dostavi sva dokumenta koja su neophodna prema propisima naše države. U Srbiji postoji problem ostva-rivanja alimentacionih zahteva, a pregledom zahteva koje Srbija dostavlja drugim zemljama potpisnicama Njujorške konvencije kao i onih koji u Srbiju stižu iz tih država, može se zaključiti da je najveći broj zahteva upućen u Ne-mačku, Švajcarsku, Austriju, Francusku i Holandiju, dok je najveći broj njih

¹⁰⁸ Član 27. Stav 4. Konvencije o pravima deteta

¹⁰⁹ "Sl. list FNRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi", br. 2/60.

primljen iz Slovenije, Slovačke, Poljske, Hrvatske i Švajcarske.¹¹⁰

Hašku konvenciju o međunarodnom ostvarivanju izdržavanja za decu i ostalih oblika porodičnog izdržavanja iz 2007. godine EU je ratifikovala 9. aprila 2014. godine. U prvom planu je zaštita dece, a naglasak je stavljen na njihovo izdržavanje. Prilikom izrade teksta konvencije do izražaja su došle razlike između država koje pripadaju evropsko kontinentalnom sistemu i država *common law* tradicije. Dok su prve smatrale da konvencija treba da sadrži kolizione norme, druge su bile protiv jer u njima nadležnost domaćeg suda u materiji izdržavanja povlači za sobom primenu domaćeg prava.¹¹¹ U članu 48. i 49. propisano je da će ova konvencija zameniti Hašku konvenciju o priznanju i izvršenju u materiji alimentacijskih obaveza prema deci iz 1958. godine i Hašku konvenciju o priznanju i izvršenju odluka o izdržavanju iz 1973. godine, kao i Njujoršku konvenciju u onom delu u kome se polja nihovih primena preklapaju. Na ovaj način se instrumenti jedne međunarodne organizacije ukidaju instrumentima druge, što prof. Duraković smatra opravdanim, zbog izbegavanja višestrukog uređivanja jednog istog pitanja.¹¹²

U ovoj oblasti od značaja je i Protokol o pravu merodavnom za obavezu izdržavanja koji je usvojen 23. novembra 2007. godine. U njemu se nalaze kolizione norme koje određuju merodavno pravo za obavezu izdržavanja koja proizilazi iz porodičnih odnosa, krvnog srodstva, braka ili tazbinskog srodstva, kao i izdržavanje deteta rođenog u braku ili van njega (čl. 1. st. 1.). Ove kolizione norme Protokola sastavni su deo i Regulative broj 4/2009 o međunarodnoj nadležnosti, merodavnom pravu, priznanju i izvršenju odluka i saradnji u materiji izdržavanja, kojom je uređena oblast ostvarivanja izdžavanja dece u prekograničnim predmetima unutar EU.¹¹³ Na osnovu Regulative automatski se priznaju odluke o izdržavanju koje potiču iz država koje su obavezane Protokolom, dok u drugim slučajevima odluka mora biti proglašena izvršnom, a postoji i pravo žalbe.¹¹⁴ Sa druge strane, kriteriju-

¹¹⁰ Čolović, V, Saradnja država u oblasti ostvarivanja alimentacionih zahteva, *Evropske integracije i međunarodna krivičnopravna saradnja*, Beograd: Institut za uporedno pravo i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 2011-2012, str. 229.

¹¹¹ Duraković, A, *Ostvarivanje izdržavanja djeteta u prekograničnim predmetima*, str. 168, http://eprints.ibu.edu.ba/2995/2/010_Ana_Durakovic - ZRM.pdf

¹¹² *Ibid*, str. 169.

¹¹³ Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations, OJ L 7, 10.1.2009.

¹¹⁴ Pošto Ujedinjeno Kraljevstvo nije obavezano Protokolom, odluka bi morala da prođe kontrolu u postupku priznanja i izvršenja u drugim državama EU, čak i kada je primenjeno isto pravo do koga bi se došlo na osnovu kolizione norme Protokola. Videti Marjanović, S, Uticaj Haških konvencija o međunarodnom privatnom pravu na usklađivanje prava Srbije sa pravom EU u materiji zaštite dece, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 68/2014, str. 879.

mi iz Regulative se poklapaju sa kriterijumima iz Konvencije 2007. i to su uobičajeno boravište tuženog, poverioca, atrakcija nadležnosti, prorogacija nadležnosti, prečutni pristanak tuženog, a razlika je u kriterijumima *forum nationalis communis* i *forum necessitates* koji su predviđeni Regulativom, kako bi u što većem broju slučajeva mogla da se zasnove nadležnost suda države EU.¹¹⁵ Protokol se primenjuje u našoj državi od 2013. godine, čime se reguliše prekogranično izdržavanje dece između država u kojima je Protokol na snazi, što je vrlo bitno sa aspekta obaveze da se domaće pravo usaglasi sa pravom EU, što proizilazi iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.¹¹⁶ Njegovom ratifikacijom otvoreno je pitanje povezanosti njegovih kolizionih normi sa normama o nadležnosti Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja (ZRSZ). Zakonske norme o merodavnom pravu za obaveze izdržavanja su na osnovu principa univerzalne primene zamjenjene Protokolom. Iako norme ZRSZ o međunarodnoj nadležnosti još uvek važe, kolizione norme o izdržavanju su stavljene van snage. Ovaj Protokol je ratifikovala i EU, čije države članice u međusobnim odnosima primenjuju osnove nadležnosti iz Regulative br. 4/2009, koji korespondiraju sa kolizionim normama Protokola, dok se u odnosu na treće države primenjuju nacionalne norme o međunarodnoj nadležnosti. Protokol nije na snazi u Danskoj i u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Irske.

Treba napomenuti da u ovoj oblasti postoje i određeni dvostrani ugovori koji obavezuju našu državu i to sa Bugarskom¹¹⁷, Grčkom¹¹⁸, Mađarskom¹¹⁹, Mongolijom,¹²⁰ Poljskom¹²¹, Rumunijom¹²², Rusijom i Ukrajinom.

---

¹¹⁵ *Ibid*, str. 881.

¹¹⁶ Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 1/2013.

¹¹⁷ Član 39 Ugovora o uzajamnoj pravnoj pomoći između FNRJ Jugoslavije i NR Bugarske, "Sl. list – dodatak", br. 1/1957.

¹¹⁸ Član 23 Konvencije o uzajamnim pravnim odnosima između FNRJ Jugoslavije i Kraljevine Grčke, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 7/1960.

¹¹⁹ Čl. 28,33,35 Ugovora o uzajamnom pravnom saobraćaju između SFR Jugoslavije i NR Mađarske sa izmenama i dopunama, "Sl. list SFRJ – dodatak", br. 3/1968, izmene i dopune "Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori", br. 1/1987.

¹²⁰ Čl. 33 Ugovora o pružanju pravne pomoći u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima između SFRJ i Mongolske Narodne Republike, "Sl. list SFRJ – međunarodni ugovori", br. 7/1982.

¹²¹ Čl. 26 st. 3 i čl. 29 Ugovora o pravnom saobraćaju u građanskim i krivičnim stvarima između FNRJ i NR Poljske, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 5/1963.

¹²² Čl. 24 i 27 Ugovora o pravnoj pomoći između FNRJ i Rumunske Narodne Republike, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 8/1961.

nom¹²³, Slovačkom, Češkom¹²⁴ i Francuskom.¹²⁵ Primjenjuju se ugovorne norme o nadležnosti za one vrste izdržavanja koje su uredene ugovorom, a za ostale ZRSZ, te se može zaključiti da su "ugovorni sistemi nepotpuni".¹²⁶

Kada govorimo o domaćem međunarodnom privatnom pravu, može se reći da se trenutno nalazimo na raskršću, s obzirom na to da je ZRSZ izrađen za potrebe nekog prošlog vremena, dok se u međuvremenu uporedno međunarodno privatno pravo razvijalo i menjalo.¹²⁷ ZRSZ se primjenjuje u oblasti izdržavanja sa inostranim elementom, ukoliko konkretno pitanje nije regulisano nekim drugim zakonom ili međunarodnim ugovorom. On sadrži odredbe o merodavnom pravu za obaveze izdržavanja, međunarodnoj nadležnosti domaćih sudova i o priznanju i izvršenju stranih odluka.

Potreba da se međunarodno privatno pravo uskladi sa izmenama u uporednom pravu, rešenjima iz pojedinih konvencija i međunarodnim privatnim pravom EU, rezultirala je izradom Nacrta novog Zakona o međunarodnom privatnom pravu. Kada su u pitanju sporovi o izdržavanju, norme o nadležnosti se zasnivaju na prebivalištu i državljanstvu, kao i na imovini dužnika u Srbiji.¹²⁸

Kako savremeno međunarodno privatno pravo sve više štiti sva lica koja žive u istoj državi, nezavisno od državljanstva i kako je priroda obaveze izdržavanja specifična, jer za pravni osnov nema ni ugovor ni štetu već porodičnopravni odnos, postoje mišljenja da su kriterijumi državljanstva i imovine prekomerni.¹²⁹ Postoje situacije koje kriterijum prebivališta ne obuhvata, a veza tuženog ili tužioca je dovoljna da se zasnuje nadležnost domaćeg suda, npr. kada se radi o strancima koji imaju uobičajeno boravište, ali ne i prebivalište zbog uslova iz Zakona o strancima koje ne ispunjavaju (čl. 37 i čl. 74 st. 2 Zakona o strancima, "Sl. glasnik

¹²³ Čl. 28 Ugovora o pravnoj pomoći u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima između FNRJ i SSSR, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 5/1963.

¹²⁴ Čl. 25 i čl. 28 st. 4 Ugovor o regulisanju pravnih odnosa u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima između SFRJ i Čehoslovačke, "Sl. list SFRJ – dodatak", br. 13/1964.

¹²⁵ Čl. 7, 9, 12, 36 Konvencije o nadležnosti i zakonu koji se primjenjuje u oblasti ličnog i porodičnog prava između SFRJ i Francuske Republike, "Sl. list SFRJ", br. 55/72.

¹²⁶ Marjanović, S. Međunarodna nadležnost za sporove o izdržavanju u međunarodnom privatnom pravu Srbije de lege lata i de lege ferenda, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 65/2013, str. 412 – 413.

¹²⁷ Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja, Sl. list SFRJ 43/82, 72/82 i Sl. list SFRJ 46/96.

¹²⁸ Nadležnost našeg suda može biti zasnovana: *Za sve sporove o izdržavanju* prema a) prebivalištu tuženog u Srbiji (opšta nadležnost) i b) postojanju imovine u Srbiji iz koje se može naplatiti izdržavanje (posebna nadležnost); *Za izdržavanje dece* još i prema a) prebivalištu deteta kao tužioca ili b) zajedničkom srpskom državljanstvu tužioca i tuženog bez obzira na prebivalište ili c) srpskom državljanstvu deteta kao maloletnog tužioca.

¹²⁹ Marjanović, op. cit, str. 401 -402.

RS, 97/2008), te bi uvođenje kriterijuma uobičajenog boravišta dalo mogućnost sudovima da odlučuju i kada poverilac tuži, ali i kada dužnik pokreće postupak da bi se izmenila odluka o izdržavanju.¹³⁰ I kada kriterijum prebivališta nije dovoljno izražen, domaći sudovi mogu da odlučuju u situacijama kada se radi o domaćim državljanima na privremenom radu u inostranstvu, koji na osnovu lične karte zadržavaju prebivalište u Srbiji dok u isto vreme stiču uobičajeno boravište u stranoj državi, što je prema nekim mišljenjima prikrivena prekomerna nadležnost zasnovana na “papirnatom prebivalištu i papirnatom državljanstvu”.¹³¹

Međunarodno privatno pravo u oblasti izdržavanja će u skorije vreme biti potpuno harmonizovano sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, što potvđuju i odredbe Nacrtu novog zakona. Iako su određeni koraci preduzeti, neophodnost ratifikovanja Konvencije iz 2007. godine proizilazi iz potrebe da se obezbedi potpuna zaštita prava dece u postupcima sa inostranim elementom i priznanje i izvršenje odluka u odnosima sa državama sa kojima ne postoji diplomatska uzajamnost, kao što je slučaj sa Norveškom.¹³²

7.3. Haška konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava za izdržavanje deteta i drugim oblicima izdržavanja porodice

Haška konvencija iz 2007. godine za predmet ima unapređenje međunarodnog ostvarivanja prava za izdržavanje deteta i drugih oblika izdržavanja porodice.¹³³ Konvencija se primenjuje na:

- a) obaveze izdržavanja koje proističu iz odnosa roditelj – dete prema osobi koja nije napunila 21 godinu, s tim što svaka država može da ograniči primenu Konvenciju na osobe koje nisu napunile 18 godina stavljanjem reserve;
- b) priznavanje i sprovođenje odluke za supružničko izdržavanje kada je zahtev za potraživanje dat u okviru tačke a);
- c) supružničko izdržavanje.

Svaka država može da proširi primenu Konvencije ili nekog njenog dela na bilo koje obaveze izdržavanja iz porodičnih odnosa, roditeljstva, braka ili

¹³⁰ *Ibid*, str. 402 – 403.

¹³¹ *Ibid*.

¹³² Marjanović, S, Uticaj Haških konvencija o međunarodnom privatnom pravu na usklađivanje prava Srbije sa pravom EU u materiji zaštiti dece, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 68/2014, str. 888.

¹³³ Čl. 1 Haške konvencije.

srodstva, a takva izjava obavezuje dve države samo u meri u kojoj se njihove izjave odnose na iste obaveze izdržavanja i delove Konvencije.¹³⁴

Države ugovornice imenuju centralni organ koji će obavljati funkcije delegirane Konvencijom i o tome obaveštavaju Stalni biro Haške konferencije o međunarodnom privatnom pravu kada dokument o ratifikaciji ili pristupanju bude deponovan.¹³⁵ Ovi centralni organi sarađuju međusobno i rešavaju teškoće koje mogu nastati primenom Konvencije. Oni primaju zahteve, iniciraju i olakšavaju pokretanje postupaka u vezi njih, pružaju pravnu pomoć ukoliko je neophodna, pomažu u lociranju dužnika i poverioca i dobijanju relevantnih informacija o prihodima, podstiču sporazumno rešenje spora, olakšavaju ekspeditivan transfer isplata za izdržavanje, osiguravaju pomoć u utvrđivanju roditeljstva kada je to potrebno radi povrata izdržavanja i olakšavaju dostavljanje dokumenata.¹³⁶

Poverilac može da podnese zahtev za priznavanje i sprovođenje odluke, sprovođenje odluke koja je sačinjena ili priznata u državi u kojoj je postal zah-tev, donošenje odluke ukoliko takva odluka ne postoji, ili ukoliko priznavanje i sprovođenje nije moguće ili je odbijeno zbog nedostatka osnova, izmene odluke u državi u kojoj je poslat zahtev ili odluke sačinjene u nekoj drugoj državi. Sa druge strane, dužnik može podneti zahtev za priznavanje odluke, ili ekvivalentne procedure koja vodi do suspenzije ili ograničava sprovođenje prethodne odluke u državi kojoj je poslat zahtev, izmenu odluke sačinjene u državi kojoj je poslat zahtev ili u državi kojoj nije poslat zahtev.¹³⁷

Svaki zahtev treba da sadrži izjavu o prirodi zahteva, podatke o podnosiocu zahteva i tuženiku, kao i podatke o svakoj osobi za koju se traži izdržavanje, osnove na kojima zahtev počiva, u zahtevu poverioca mesto gde treba slati ili elektronski preneti uplate, kao i podatke o kontakt osobi ili jedinici centralnog organa države koja šalje zahtev i koja je odgovorna za njegovu obradu. Ukoliko je moguće, zahtev će sadržati i finansijsko stanje dužnika i poverioca.¹³⁸ Centralni organ države kojem se šalje zahtev treba u roku od šest nedelja od dana njegovog prijema da obavesti centralni organ države koji šalje zahtev o preduzetim koracima i onim koje će preduzeti u budućnosti, a u roku od naredna tri meseca i o statusu podnetog zahteva.¹³⁹ Konvencija propisuje i određene restrikcije za pokretanje postupka i to u slučaju kada je odluka doneta u državi ugovornici u kojoj poverilac

¹³⁴ Član 2 Haške Konvencije.

¹³⁵ Član 4 Haške konvencije.

¹³⁶ Čl. 5,6 Haške konvencije.

¹³⁷ Čl. 10 Haške konvencije.

¹³⁸ Čl. 11 Haške konvencije.

¹³⁹ Čl. 12 Haške konvencije.

ima prebivalište. Tada dužnik ne može pokrenuti postupak za izmenu odluke ili donošenje nove odluke u nekoj drugoj državi ugovornici sve dok je dužnik stalni stanovnik države u kojoj je odluka doneta. Međutim, postoje odstupanja u vezi ove restrikcije te se ona neće primenjivati kada postoji pisani sporazum između strana oko nadležnosti te druge države ugovornice, osim u sporovima u vezi sa obavezama izdržavanja koje se odnose na decu; kada dužnik potпадa pod nadležnost te druge države ugovornice; kada nadležni organ u državi porekla ne može, ili odbija da vrši jurisdikciju nad izmenom odluke ili donošenjem nove odluke ili kada se odluka doneta u državi porekla ne može priznati ili proglašiti pravosnažnom u državi ugovornici u kojoj se namerava sprovesti postupak izmene odluke ili donošenja nove odluke.¹⁴⁰ Odluka koja je doneta u jednoj državi ugovornici biće priznata u drugoj državi ugovornici pod određenim uslovima.¹⁴¹ Priznavanje i sprovođenje odluke može biti i odbijeno.¹⁴²

Procedure za priznavanje i sprovođenje Konvencije reguliše zakon države primaoca.¹⁴³ Svaki nadležni organ države primaoca obavezan je u pogledu utvrđenih činjenica na kojima se zasniva nadležnost organa države porekla.¹⁴⁴ Nijedan nadležni organ države primaoca neće vršiti reviziju

¹⁴⁰ Čl. 18 Haške konvencije.

¹⁴¹ Ako je tuženi imao redovno prebivalište u državi porekla u vreme pokretanja postupka; ako je tuženi potpao pod nadležnost, bilo izričito ili meritornom odbranom bez prigovora na jurisdikciju; ako je poverilac bio stalni stanovnik države porekla u vreme pokretanja postupka; ako je dete bilo stalni stanovnik države porekla u vreme pokretanja postupka, pod uslovom da je tuženi živeo sa detetom u toj državi ili je prebivao u njoj i tamo obezbeđivao izdržavanje za dete; ako je postojao pisani sporazum strana u vezi jurisdikcije, osim u sporovima koji se odnose na obaveze izdržavanja koje se tiču deteta ili je neki od organa koji vrši jurisdikciju doneo odluku po pitanju personalnog statusa ili roditeljske odgovornosti, osim ako jurisdikcija nije bila zasnovana samo na državljanstvu jedne od strana (čl. 20 Haške konvencije).

¹⁴² Ako je očigledno nesaglasno sa državnom politikom države primaoca; ako je odluka dobijena prevarom vezano za predmet procedure; ako je postupak između strana sa istim ciljem nezavršen kod nekog drugog organa države primaoca bio prvi pokrenut; ako je odluka nesaglasna sa odlukom donesenom između istih strana sa istim ciljem; u slučaju kada se tuženik nije pojavio niti ga je neko zastupao u državi porekla; kada tuženik nije primio propisno obaveštenje o postupku niti je bio saslušan, a zakon države porekla to propisuje kao obavezu ili ne propisuje obaveštenje o postupku, ali tuženik nije primio obaveštenje o odluci i nije imao priliku da podnese žalbu na odluku; ako su prekršene restrikcije za pokretanje postupka iz čl. 18 (čl. 22 Haške konvencije).

¹⁴³ Uz zahtev za priznavanje i sprovođenje odluke treba priložiti kompletan tekst odluke; dokument kojim se navodi da je odluka pravovaljana u državi porekla; ako se tuženi nije pojavio ili nije bio zastupan u postupku u državi porekla i dokument kojim se potvrđuje da je dobio obaveštenje o postupku u skladu sa zakonom ili da je bio obavešten o odluci i da je imao priliku za prigovor ili žalbu po pitanju činjenica i primene materijalnog prava; dokument koji pokazuje iznos svih zaostalih dugova; dokumentaciju koja pokazuje u kojoj meri je podnositelj dobio besplatnu pravnu pomoć u državi porekla kada je to potrebno (čl. 23 – 25 Haške konvencije).

¹⁴⁴ Čl. 27 Haške konvencije.

osnovanosti odluke, a fizičko prisustvo deteta ili podnosioca nije potrebno u postupku u državi primaoca.¹⁴⁵

Sprovođenje odluke se odvija u skladu sa zakonom države primaoca, a mere koje se mogu preduzeti u tu svrhu su zadržavanje plate; obustava bankarskih računa; odbijanje od plaćanja socijalnog osiguranja; založno pravo ili prinudna prodaja imovine; zadržavanje povrata poreza; zadržavanje ili zabrana na penzije dodatke; izveštavanje kreditnog biroa; lišavanje, suspenzija ili ukidanje raznih dozvola (npr. vozačkih) kao i posredovanje, pomirenje ili slični procesi koji dovode do dobrovoljnog sporazuma.¹⁴⁶

Lični podaci prikupljeni ili preneseni u vezi sa Konvencijom mogu se koristiti samo u svrhu za koju su prikupljeni ili preneseni i svaki organ koji obrađuje informacije mora da osigura poverljivost u skladu sa zakonom te države.¹⁴⁷ Centralni organ države kojoj se šalje zahtev može zatražiti punomoćje od podnosioca samo ako nastupa u njegovo ime u sudskim postupцима ili pred drugim organima ili da bi odredio predstavnika da tako nastupa.¹⁴⁸ Svaki zahtev i dokument uz njega podnose se na originalnom jeziku uz koji ide prevod na službeni jezik države kojoj se šalje zahtev.¹⁴⁹

U odnosima između država ugovornica ova Konvencija zamenjuje Hašku konvenciju o priznavanju i sprovođenju odluka o obavezama izdržavanja iz 1973. godine i Hašku konvenciju iz 1958. godine koja se odnosi na priznavanje i sprovođenje odluka o obavezama izdržavanja dece, utoliko koliko se njihov obim primene podudara sa obimom primene ove Konvencije, što se odnosi i na Konvenciju UN o ostvarivanju prava na alimentaciju u inostranstvu iz 1956. godine.¹⁵⁰

7.4. Šteta usled neispunjena obaveze izdržavanja i postupci koje može pokrenuti poverilac izdržavanja

Ukoliko dužnik izdržavanja ne ispunjava svoju obavezu, neophodno je pokrenuti sudski postupak u kome će se utvrditi njegova obaveza. U situaciji kada postoji pravosnažna sudska odluka o visini obaveze i načinu i dinamici ispunjenja koju dužnik izdržavanja ne poštuje, poverioncu na raspolaganju stoji mogućnost da pokrene:

¹⁴⁵ Čl. 28 i 29 Haške konvencije.

¹⁴⁶ Čl. 34 Haške konvencije.

¹⁴⁷ Čl. 38 i 39 Haške konvencije.

¹⁴⁸ Čl. 42 Haške konvencije.

¹⁴⁹ Čl. 44 Haške konvencije.

¹⁵⁰ Čl. 48 i 49 Haške konvencije.

- *postupak za prinudno izvršenje* kako bi naplatio sve što davalac izdržavanja duguje na ime izdržavanja i to podnošenjem nadležnom суду pravosnažne izvršne presude kojom je utvrđena obaveza dužnika i predloga za izvršenje plenidbom i prodajom dužnikove imovine, odbijanjem iznosa izdržavanja od zarade ili na neki drugi način koji se proceni kao odgovarajući. Eventualna žalba dužnika ne odlaže izvršenje;
- *postupak obezbeđenja potraživanja*, kojim se obezbeđuje da ubuduće ne postoji problem oko naplate i kojim se može obezbediti potraživanje do godinu dana unapred. Ovaj postupak se pokreće kada poverilac potraživanja strahuje da bi dužnik mogao da otudi imovinu u cilju izbegavanja obaveze ili kada je prezadužen, kao i iz drugih razloga koji bi mogli da osujete njegovo pravo da realizuje svoje potraživanje. Ako sud oceni da je zahtev opravдан može da odredi zamrzavanje dela imovine dužnika ili blokiranje određenog iznosa na bankovnom računu putem naloga banci.
- *parnični postupak za naknadu štete* onda kada je zbog neprimanja izdržavanja pretrpeo neku materijalnu ili nematerijalnu štetu (nastaje kao posledica „povrede nečije slobode, časti ili ugleda, nanošenja nekome fizičkih ili duševnih bolova ili straha”, npr. patnja deteta u nemaštini uzrokovanoj neodgovornošću oca koji nije isplaćivao izdržavanje, nemogućnost da se adekvatno školuje i slično).
- *krivični postupak*, budući da je nedavanje izdržavanja našim krivičnim zakonodavstvom propisano kao krivično delo ili za krivično delo *Kršenje porodičnih obaveza*. Za osnovni oblik krivičnog dela *Nedavanja izdržavanja* dužnik može biti kažnjen novčano ili zatvorom do dve godine.¹⁵¹ Ovo krivično delo čini dužnik izdržavanja čija obaveza mora biti utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem. Najčešće u praksi ovo krivično delo čini onaj roditelj koji je presudom o razvodu braka obvezan da daje izdržavanje za svoje maloletno ili punoletno dete koje se nalazi na redovnom školovanju, a najkasnije dok dete ne navrši 26. godina, ako svoju obavezu uopšte ne ispunjava ili je ispunjava, ali samo delimično i sa priličnim zakašnjenjem. Kao oblik krivice, potreban je umišljaj, tj. svest i volja učinioца da ne daje izdržavanje za lice koje je po zakonu dužan da izdržava, kao i svest o zabranjenosti dela. Međutim, ako su zbog nedavanja izdržavanja nastupile

¹⁵¹ Član 195 Krivičnog zakonika, (“Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009). Prvi put u pozitivno krivično pravo naše države nedavanje izdržavanja bilo je inkriminisano 1951. godine kao krivično delo neplaćanja alimentacije u tada važećem Krivičnom zakoniku. Potom je promenjen zakonski naziv ovog krivičnog dela u krivično delo Izbegavanje davanja izdržavanja i u ranijem Krivičnom zakonu Republike Srbije, bilo je propisano u članu 119.

„teške posledice” za izdržavanu osobu (na primer, narušavanje zdravlja ili prekid školovanja), kazna može porasti i do tri godine zatvora. Ipak, dužnik neće biti kažnjen ako je imao opravdan razlog da ne uplaćuje izdržavanje (izgubio je posao, iznenada je teško oboleo i slično). Krivično delo nedavanje izdržavanja spada u grupu trajnih krivičnih dela, koja se vrše u kontinuitetu, jer se njegovim izvršenjem stvara protivpravno stanje koje traje određeno duže ili kraće vreme. Obaveza dužnika izdržavanja traje sve do momenta prestanka zakonske obaveze izdržavanja, a nastupanje zastarelosti krivičnog gonjenja za neki period ne utiče na postojanje dela za radnje za koje nije nastupila zastarelost i za te radnje okrivljeni se oglašava krivim.

Kršenje porodičnih obaveza postoji kada neko, zanemarujući zakonom utvrđene porodične obaveze, ostavi u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se stara o sebi.¹⁵² Raspon kazne kreće se od tri meseca do čak osam godina (ako je član porodice koji nije mogao da se stara o sebi umro zbog toga što davalac izdržavanja nije ispunio svoje obaveze). Oba krivična dela gone se po službenoj dužnosti, što znači da, po saznanju za učinjeno delo, i policija i javno tužilaštvo imaju obavezu da detaljnije ispitaju sve okolnosti slučaja.¹⁵³

U slučajevima kada roditelj odbija da detetu isplati novčani iznos za zakonskom zateznom kamatom na ime neisplaćene alimentacije postoji i mogućnost obraćanja Ombudsmanu koji treba da preduzme potrebne mere u cilju zaštite detetovih prava koja se na ovaj način krše. Međutim, često se dešava da roditelj koji ne izvršava svoju obavezu odbija saradnju čak i kada je pravosnažno osuđen za krivično delo nedavanja izdržavanja. Tako se dešava da otac koji je uslovno osuđen, povodom postupanja i traženja Ombudsmana, bude upozoren od strane predsednika suda da “može završiti u zatvoru”, počne da izvršava svoju obavezu, ali samo u trajanju od nekoliko meseci, nakon čega umesto plaćanja alimentacije radije prihvata plaćanje novčane kazne.¹⁵⁴

¹⁵² Čl. 196 Krivičnog zakonika.

¹⁵³ Čović, A, *op. cit* (fusnota 107), str. 144.

¹⁵⁴ Prema rezultatima nekih istraživanja, nakon razvoda braka drugi roditelj ne doprinosi izdržavanju deteta u čak 75% slučajeva, 10% doprinosi povremeno, a 15% redovno. Centri za socijalni rad retko podnose prijave protiv roditelja koji ne izvršavaju svoje roditeljske dužnosti, kao npr. kada očigledno izbegavaju da plaćaju izdržavanje, jer smatraju da je celishodnije da roditelj sam „nešto kupi detetu, nego da se taj novac kojim bi plaćao kaznu sliva u ruke države, Specijalno izvešće - Djeca u konfliktnim razvodima, Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka 2013, str. 15 - 33.

Može se zaključiti da neizvršavanje sudske odluke o dosuđenom izdržavanju može imati za posledicu i pokretanje drugih postupaka koji stvaraju dodatne obaveze, a u nekim slučajevima mogu dovesti i do hapšenja osobe koja ne plaća izdržavanje.¹⁵⁵

7.5. Izazovi u oblasti izdržavanja dece i neophodni koraci u cilju njihovog prevazilaženja

Ratifikacija Haške konvencije iz 2007. godine je neophodna, jer je direktno primenljiva u EU, ali i iz razloga što je naša država članica Haške konferencije za međunarodno privatno pravo. Modernizacija međunarodnog privatnog prava može se izvršiti ili donošenjem novog zakona o međunarodnom privatnom pravu ili ratifikacijom međunarodnih sporazuma, izrađenih pod okriljem međunarodnih organizacija.¹⁵⁶ U tom smislu, ratifikacija Haške konvencije dovela bi do regulisanja pitanja iz oblasti primene Konvencije sa državama članicama EU od kojih sa mnogim naša država nema zaključene bilateralne sporazume, stavljajući nglasak na obavezu imenovanja centralnog organa koji će biti budžetski i kadrovski sposobljen da ispunjava zadatke u skladu sa Konvencijom.¹⁵⁷

Kada sa zakonskih rešenja pažnju preusmerimo na praksu, primećuje se da centri za socijalni rad nemaju adekvatan stručni kadar kako bi sve postupke vezane za zaštitu prava deteta i njegovog najboljeg interesa priveli kraju u optimalnom roku i na najbolji način, imajući u vidu činjenicu da su preopterećeni predmetima koji im svakodnevno stižu i koji, zbog svoje

¹⁵⁵ S tim u vezi, zanimljiv je slučaj čoveka koji je iz poslovnih razloga trebao da poseti Njujork i tom prilikom je tražio dozvolu od svoje žene, koja je tamo živela, da može da boravi u gradu deset dana, a da ona ne preduzme zakonske prinudne mере zbog njegovog neizvršavanja obaveze o plaćanju alimentacije na koju je bio osuđen u SAD. Ona je preuzela tu obavezu, ali je ipak zatražila od nadležnog organa da izda nalog za hapšenje, zbog čega je on bio lišen slobode. Nakon povratka u Francusku, čovek je tužio svoju ženu, zahtevajući da mu bude nadoknađena šteta koju je pretrpeo u vezi sa tim događajem. Postavilo se pitanje koji materijalni zakon treba primeniti. Pariski apelacioni sud je istakao da je prema francuskoj kolizionoj normi nadležan zakon države Njujork, jer su se i štetna radnja i šteta odigrali u Njujorku. Pošto je tužba prema zakonu države Njujork podneta u roku, a osnovni princip deliktne odgovornosti priznat u anglosaksonском праву, apelacioni sud je preinačio presudu prvostepenog suda i osudio suprugu da na ime naknade štete plati iznos od dvadeset miliona franaka. Neplaćanje alimentacije, u ovom slučaju gde je neizvršavanje zahteva za izdržavanje dovelo do spora, sud nije uzimao u obzir. Čolović, V, *op. cit.*, str. 230.

¹⁵⁶ Bordaš, B, Modernizacija pravila o izdržavanju sa inostranim elementom u Srbiji, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3/2013, str. 149.

¹⁵⁷ *Ibid.*

kompleksnosti i specifične prirode, zahtevaju vreme, trud, posvećenost i posebna znanja ljudi koji se tim poslom bave. Iako dete nema status stranke u ovim postupcima, ono ima pravo da bude saslušano u skladu sa svojim uzrastom i zrelošću, što je mogućnost koju centri za socijalni rad i sudovi ne koriste često. Efikasan izvršni postupak bi sprečio roditelje u nameri nepoštovanja sudske odluke, a Ombudsmani se mogu naći u ulozi koordinatora koji bi predlozima i preporukama merodavnim telima (timovi CSR, škola, policija, zdravstvene ustanove) pomagali da se zajedničkim aktivnostima i merama dođe do rešenja.¹⁵⁸ Nacrt Građanskog zakonika, predviđa uvođenje alimentacionih fondova. Iz tih fondova bi se detetu roditelja koji više ne žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, isplaćivalo izdržavanje koje je sud odredio pravnosnažnom i izvršnom odlukom, a koju roditelj - dužnik izdržavanja, izbegava da izvrši. Fond bi preuzeo teret prinudne naplate od roditelja dužnika koji bi kasnije državi morao da vrati isplaćeni iznos uz troškove prinudne naplate, u interesu deteta. Do usvajanja ovog predloženog zakonskog rešenja majke dece čiji očevi ne žele dobrovoljno da plaćaju alimentaciju koju je odredio sud, mogu da se obrate privatnim izvršiteljima, koji imaju mehanizme da nađu najefikasniji način za namirenje potraživanja - administrativnom zabranom na plati ili penziji ili prodajom pokretne ili nepokretne imovine dužnika.

Dok se čeka na usvajanje, harmonizaciju i primenu neophodnih zakonskih rešenja i koordinisanu aktivnost državnih organa i odgovornih lica, u cilju efikasnije zaštite najmlađih i njihovih osnovnih prava, deca su često prepustena dobroj volji (samovolji) najbližih iz kruga porodice. I dok je za usvojitelje propisan niz uslova koje zainteresovane osobe moraju da ispunе, biološki roditelj može biti svako bez izuzetka, a nesavesni roditelji na kraju često budu prepusteni samo jednom суду – суду vlastite savesti.

¹⁵⁸ *Specijalno izvješće - Djeca u konfliktnim razvodima, op. cit, str. 44-45.*

8. PRAVO DETETA NA ODRASTANJE U PORODIČNOM OKRUŽENJU

8.1. Zaštita dece bez roditeljskog staranja

Zaštita deteta bez roditeljskog staranja i izbor oblika kroz koji će se ona sprovesti predstavljaju vrlo delikatan zadatak. Stručni organi i lica u postupku zbrinjavanja deteta, pored stručnosti i profesionalnosti, moraju posedovati i sposobnost da na adekvatan način procene sve okolnosti pojedinačnog slučaja i učesnika u njemu. Ustav Republike Srbije garantuje posebnu zaštitu deci bez roditeljskog staranja (čl. 66 Ustava RS) i pravo deteta da sazna poreklo i očuva svoj identitet (čl. 64 Ustava RS). Zakonom je proklamovano pravo deteta da zna ko su mu roditelji i pravo da sa navršenih 15 godina izvrši uvid u matičnu knjigu rođenih i drugu dokumentaciju koja se tiče njegovog porekla (čl. 59 PZS i čl. 41 Zakona o matičnim knjigama), kao i pravo deteta da živi sa roditeljima. Ovo pravo može biti ograničeno samo sudskom odlukom o potpunom ili delimičnom lišenju roditeljskog prava, kao i odlukom suda u slučaju nasilja u porodici (čl. 60 PZS). Pravo deteta na život sa roditeljima i lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi, potvrđeno je odlukama Evropskog suda za ljudska prava.¹⁵⁹ Međutim, Sud je u nekim postupcima stao na stanovište da je prekid odnosa između roditelja i deteta u najboljem interesu deteta.¹⁶⁰

Iako hraniteljstvo kao oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja ima sličnosti sa ustanovom usvojenja, ključna razlika je ta što se hraniteljstvom ne zasniva srodnički odnos između hranitelja i hranjenika, već se dete samo privremeno smešta u drugu porodicu radi zbrinjavanja. Po punoletstvu, kada detetu istekne pravo na hraniteljski smeštaj, ono uglavnom ostaje samo. Za njega od tog trenutka više niko nije odgovoran i dete se često suočava sa velikim poteškoćama u rešavanju egzistencijalnih problema.¹⁶¹ Starateljstvo kao oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja, za svrhu ima da se zbrinjavanjem, vaspitavanjem i obrazovanjem, obezbedi razvoj ličnosti maloletnika i zaštita njegovih imovinskih prava i interesa, ali staratelj dete ne izdržava i nije dužan da ga primi u svoju

¹⁵⁹ Case of K. and T v. Finland, No.25702/94 od 12.07.2001, Case of Sophia Gudrun Hansen v. Turkey, No. 36141/97 od 23.12.2003.

¹⁶⁰ Case X. v. the United Kingdom, od 09.05.1977, Case of Nowacka v. Sweden, No. 12805/07 od 13.03.1989.

¹⁶¹ Videti Šarkić, N, Nikolić, M, Procesni položaj centara za socijalni rad, *Sistem porodičnopravne zaštite u Srbiji* – Zbornik radova, Glosarijum, Beograd, 2009, str. 219.

porodicu. Staralac, pre svega, ima obavezu da brine o pravno – ekonomskim problemima deteta i nije u obavezi da ima stalni kontakt sa njim.¹⁶²

Usvojenje je pravna ustanova kojom se formira roditeljski odnos između tuđeg maloletnog deteta (usvojenika) i punoletne poslovno sposobne osobe (usvojitelja). Usvojenje je ustanova porodičnog prava i ustanova socijalne zaštite dece bez roditeljskog staranja. Tokom istorije, cilj i karakter ustanove usvojenja su pretrpeli značajne promene. Ranije je cilj bio, pre svega, da se obezbedi potomstvo porodicama bez prirodnog potomstva, a usvojitelji su bili osobe bez dece i u dobi kada ih više nisu mogli imati. Afirmacijom prava deteta, primarni cilj usvojenja postaje zbrinjavanje deteta bez roditelja. Dozvoljava se usvajanje osobama koje imaju svoju decu i onima koji su dovoljno mlađi da ih mogu imati, a postepeno se zabranjuje usvajanje punoletnih osoba. Uvodi se potpuno usvojenje, sa ciljem da se dete što potpunije integriše u novu porodicu. Ulazak deteta u porodicu je početak intenzivnog odnosa koji bi trebao da traje ceo život. Pravo je svakog deteta da odrasta u porodici koja ga voli i prihvata, pa je najbolje za dete da odrasta u okviru svoje biloške porodice. Ukoliko to nije moguće, usvojenje se smatra najboljim načinom da se detetu obezbedi odrastanje u porodičnoj sredini, jer ga, za razliku od hraniteljstva i starateljstva, karakteriše trajnost. Zasnivanjem usvojenja, detetu se obezbeđuje odrastanje u porodici i porodičnom okruženju. Ovo pravo deteta, priznato je u međunarodnom pravu i uporednim zakonodavstvima i njegova realizacija nije stvar dobre volje države i eventualno pojedinaca (npr. usvojitelja). Porodični zakon Srbije predviđa da se može usvojiti dete koje nema žive roditelje, dete čiji roditelji nisu poznati ili je nepoznato njihovo boravište, dete čiji su roditelji potpuno lišeni roditeljskog prava, dete čiji su roditelji potpuno lišeni poslovne sposobnosti i dete čiji su se roditelji saglasili sa usvojenjem (čl. 91 PZS).¹⁶³ Može se postaviti pitanje ovlašćenja države da jednu faktičku životnu situaciju pravno promeni. Potpuno lišavanje roditeljskog prava je vrlo delikatno i kompleksno pitanje, jer se biološkim roditeljima uskraćuje pravo na vršenje roditeljskog prava, ali se opravdanje nalazi u činjenici da je svako pravo povezano sa dužnostima.

Roditeljski odnos je odnos koji se uspostavlja na osnovu činjenice rođenja i postoji između tačno određenih lica, vezan je za ličnost i ne

¹⁶² Ibid, str. 220.

¹⁶³ Zakon o braku i porodičnim odnosima RS iz 1980. godine, nije predviđao mogućnost da se potpuno usvoji dete iz razloga što su mu roditelji bili lišeni roditeljskog prava ili poslovne sposobnosti.

može se prenositi, ukidati, menjati ili uspostavljati (genska i dnk veza).¹⁶⁴ Roditeljski odnos je i sociološki i psihosenzitivni odnos i njegovo postojanje je vezano za svest i saznanje o postojanju takvog odnosa.¹⁶⁵ On prethodi svemu, i državi i pravu. Prestanak roditeljskog prava ne može ukinuti roditeljski odnos. Njegovi segmenti su vršenje roditeljskih prava i dužnosti i samo su oni podložni pravnom regulisanju. Međutim, dešava se da rešenje o lišenju roditeljskog prava postaje pokriće za detetovo, ne samo fizičko izmeštanje u drugu porodicu radi zbrinjavanja, već i za prikrivanje, pa čak i promenu podataka o njegovom identitetu. Tako npr. u ruskom pravu postoji mogućnost da usvojitelji promene mesto i datum rođenja deteta za najviše tri meseca, ukoliko je u pitanju dete starosti do godinu dana (čl. 135. Ruskog građanskog zakonika).

Porodični zakon Srbije, usvojiteljima preporučuje da detetu saopšte istinu o njegovom poreklu (čl. 322 PZS). Značajnu novinu u postupku usvojenja u Crnoj Gori predstavlja pravo deteta da zna da je usvojeno, a usvojenci su dužni da dete o tome informišu najkasnije do njegove sedme godine, odnosno odmah ako je usvojeno starije dete, kao i da o tome obaveste organ starateljstva (čl.122 Porodičnog zakona Crne Gore).¹⁶⁶ Pod pretpostavkom da usvojenci ne saopšte detetu istinu o njegovom poreklu, može se govoriti o „maskiranju porekla i zakonom podržanoj zameni identiteta“, s obzirom na to da nije ustanovljena zakonska obaveza usvojitelja da detetu saopšte istinu.¹⁶⁷ Pojedinac se štiti, na način koji su zakon i nadležni organi procenili kao najsvrsishodniji, bez saglasnosti, prethodne i naknadne, subjekta te zaštite. Kada govorimo o usvojenju ovo pitanje, bez sumnje, izaziva najviše oprečnih mišljenja i stavova, pa će o njemu biti više reči u delu u kome će se govoriti o razlikama između otvorenih i zatvorenih procedura usvojenja.

¹⁶⁴ Čović, A, Čović, D, Izbor koncepta usvojenja sa aspekta zaštite prava deteta na saznanje svog porekla, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br.4/2013, str. 640.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Može se postaviti pitanje, na koji način će se usvojitelji obavezati da detetu saopšte istinu, s obzirom na činjenicu da nije predviđen nikakav nadzorni mehanizam za izvršenje ove obaveze. Iz toga proizilazi da ove norme imaju karakter uputnih normi. Možda je trebalo propisati da usvojitelji, prilikom zasnivanja usvojenja, potpisuju izjavu kojom se obavezuju da usvojeniku saopšte istinu o poreklu. Nadzor nad izvršenjem obaveze imao bi Centar za socijalni rad, koji bi u slučaju neispunjena iste, mogao kroz savetovanje i stručnu pomoć da pomogne usvojiteljima da je realizuju.

¹⁶⁷ Čović, A, Čović, A, *op. cit* (fusnota 164), str. 639.

8.2. Konvencija o usvojenju dece i Revidirana Evropska konvencija o usvojenju dece

Donošenjem Konvencije o pravima deteta, posebna pažnja je posvećena usvojenju kao obliku zaštite dece bez roditeljskog staranja. Konvencija o pravima deteta u članu 21. utvrđuje da usvojenje treba da bude izvedeno u skladu sa najboljim interesom deteta, uz saglasnost nadležnih vlasti i uz mere zaštite deteta. Najbolji interes deteta je povezan sa zaštitom njegovih osnovnih prava. Evolucija usvojenja, od stroga zatvorenih procedura do otvorenijih, karakterističnih za današnje američko pravo, odvijala se paralelno sa demokratizacijom društva i porodičnih odnosa. Porodični zakon Republike Srbije iz 2005. godine, uneo je značajnu novinu, predvidevši mogućnost zasnivanja usvojenja uz označavanje usvojitelja od strane roditelja. Ovi začeci otvorenog usvojenja, doveli su međutim i do određenih zloupotreba u praksi.

Do donošenja Konvencije o usvojenju dece 1967 godine, među nacionalnim zakonodavstvima postojale su značajne razlike u oblasti usvojenja.¹⁶⁸ Donošenje Konvencije o usvojenju dece, prvi je značajniji korak učinjen u cilju harmonizacije nacionalnih zakonodavstava u ovoj oblasti. Konvencija nije predviđala mogućnost usvojenja deteta od strane vanbračnih i istopolnih partnera, što se smatralo jednim od razloga za donošenje novog revidiranog nacrta Konvencije i svrstavanjem rešenja iz ove Konvencije u red "zastarelih". Naime, danas se ističe da su se društveni uslovi i odnosi u porodici promenili i da se porodica, osim u svom tradicionalnom obliku, pojavljuje i u nekim novim oblicima, koje pravni poredak mora da uvaži kako ne bi došlo do raskoraka između prava i društvene realnosti. S obzirom na to da je Konvencija o usvojenju dece doneta pre 50 godina, u vreme kada položaj bračne i vanbračne dece još uvek nije bio u potpunosti izjednačen u pogledu prava i obaveza, interesantan je čl. 12 koji predviđa mogućnost da lice usvoji svoje dete koje nije rođeno u braku, ukoliko bi se na taj način poboljšao položaj deteta. U današnje vreme, kada bračna i vanbračna deca uživaju ista prava, ovakva odredba je suvišna. Predviđanje obaveznog probnog smeštaja predstavlja razliku u odnosu na novi revidirani tekst Konvencije, koji postojanje takvog smeštaja ostavlja na odluku državama potpisnicama. Možda najinteresantnije rešenje iz ove Konvencije jeste mogućnost postojanja obaveze roditelja da izdržavaju usvojeno dete i nakon zasnivanja usvojenja, ukoliko usvojitelj ne izdržava dete. Ta obaveza bi stoga bila supsidijarna i postojala bi samo ako je države potpisnice predvide u svojim nacionalnim zakonodavstvima. Iako Konvencija, s obzirom na dejstva koja usvojenje proizvodi,

¹⁶⁸ Konvenciju o usvojenju dece doneo je Savet Evrope 24. aprila 1967. godine u Strazburu.

poznaće samo jednu formu usvojenja i to potpuno usvojenje, neka njena rešenja više podsećaju na institut nepotpunog usvojenja. Tako je npr. predviđeno, da roditelj usvojenog deteta koje je rođeno u braku, ima pravo na uživanje njegove imovine. U tom slučaju je pravo usvojitelja na uživanje usvojeni-kove imovine ograničeno. Iako usvojenik nasleđuje usvojitelja kao biološko dete, usvojitelj nema pravo da nasledi usvojenika.

Osnovni cilj ove Konvencije, u momentu njenog donošenja, bila je harmonizacija i ujednačavanje nacionalnih zakonodavstava u oblasti usvojenja. Ona je svoj zadatak u većoj meri ispunila. Promene u pogledu društvenih uslova, porodične strukture, demografske politike i ostalih činilaca koji utiču na dinamičnost instituta usvojenja, uticale su da se 2008. godine usvoji Revidirana konvencija.¹⁶⁹ U 1. stavu člana 1 precizno se navodi da se Konvencija primenjuje na usvojenje deteta koje, u vreme kada usvojilac podnosi zahtev za njegovo usvojenje, nema 18 godina, nije, niti je ranije bilo u braku ili registrovanom partnerstvu i još nije punoletno. Na ovaj način se otklanjaju dosadašnje dileme da li je moguće usvojiti maloletnika koji je stekao poslovnu sposobnost pre punoletstva iz raloga što je sklopio brak. Međutim, Konvencija ne daje odgovor na pitanje, da li je moguće usvojiti maloletnika koji je stekao poslovnu sposobnost na osnovu sudske odluke, zbog činjenice da je postao roditelj ili maloletnika koji živi u vanbračnoj zajednici, što ne bi moglo biti isključeno tumačenjem ovog teksta Konvencije. Suprotno ovom rešenju Konvencije, neka prava poznavaju i usvojenje punoletnih osoba.¹⁷⁰

Za razliku od Konvencije iz 1967. godine, ova Konvencija u čl. 5 st. 1 predviđa potrebu pribavljanja saglasnosti za usvojenje i od oca, bračnog i vanbračnog, kao i pristanak deteta koje je sposobno da shvati značaj usvojenja, s tim da nacionalna zakonodavstva propisuju tačan uzrast deteta za pristanak, koji ne sme biti veći od 14 godina. Takođe, i kada pristanak deteta nije neophodan, propisuje se obaveza konsultovanja deteta i uzimanja u obzir njegovog mišljenja i želja u skladu sa njegovim godinama života i zrelošću,

¹⁶⁹ Revidirana Evropska konvencija o usvojenju, Savet Evrope, Strazbur, 2008.

¹⁷⁰ U Nemačkoj usvojenje punoletne osobe može imati i potpuno dejstvo ukoliko starateljski sud donese takvu odluku u sledećim slučajevima: ako se istovremeno usvajaju braća i sestre, a neka od njih su punoletna; ako se usvaja osoba koju je porodica prihvatile dok je ova bila maloletna; ako usvojitelj usvaja punoletno dete supružnika; ako punoletno lice koje se usvaja nije bilo punoletno u momentu kada je podnet zahtev za usvojenje (paragraf 1772 BGB). U Austriji Zakonik pored maloletnih osoba dozvoljava i usvojenje punoletnih, a usvojenje se neće odobriti ako bi se njegovim zasnivanjem ugrozili interesi biološke dece usvojitelja, a posebno ako se proceni da bi bilo ugroženo njihovo vaspitanje ili izdržavanje (paragraf 180a ABGB). U Francuskoj obično usvojenje za razliku od potpunog, omogućava usvojenje maloletnih i punoletnih lica, kao i lica koje je već bilo subjekt potpunog usvojenja ukoliko postoje naročito opavdani razlozi (čl.360 Francuskog građanskog zakonika).

što pokazuje da je u procesnom smislu položaj deteta ojačao.¹⁷¹

Konvencija u članu 5 st. 3 predviđa mogućnost zasnivanja usvojenja bez pristanka roditelja, ukoliko bi se npr. radilo o zlonamernom nedavanju prisanka, a nacionalna zakonodavstva bliže uređuju koje su to situacije kada se pristanak roditelja neće tražiti.¹⁷² Ono što je svakako novina, jeste predviđanje mogućnosti proširenja Konvencije u pogledu uslova za usvojenje od strane država potpisnica na istopolne bračne partnere, istopolne partnere koji žive u registrovanom partnerstvu, kao i istopolne i dvopolne partneri koji žive u stabilnoj vezi, što je standard koji bi trebalo svaka država potpisnica da definiše.¹⁷³ Konvencija predviđa i mogućnost stavljanja rezerve na član 7 st.1b, kojim se dopušta pojedincu da usvoji dete.¹⁷⁴ Naš Porodični zakon predviđa mogućnost usvojenja dece od strane vanbračnih partnera, a u izuzetnim slučajevima i mogućnost da dete usvoji pojedinac, te bi u tom smislu jedino moglo biti sporno usvojenje od strane istopolnih parova. Bračna i

¹⁷¹ U Nemačkoj, dete koje je navršilo 14 godina daje pristanak za usvojenje, koji može opozvati do pravosnažnosti odluke o zasnivanju usvojenja, a pristanak odobrava zakonski zastupnik deteta. (paragraf 1746 BGB). U Austriji je pre zasnivanja usvojenja, neophodno saslušati dete koje je navršilo pet godina života (paragraf 181a ABGB). U Francuskoj je potrebna saglasnost deteta koje je navršilo 13 godina. U Švedskoj se zahteva saglasnost deteta starijeg od 12 godina, ali se i lice mlađe od 16 godina može usvojiti bez saglasnosti, ako se zaključi da bi bilo na njegovu štetu da se usvojenje ne zaključi ili je dete sprečeno da da pristanak usled mentalnog poremećaja ili druge okolnosti slične prirode (Kodeks roditeljstva i starateljstva, član 5). U Crnoj Gori je za usvojenje deteta starijeg od 10 godina, koje je sposobno da shvati značenje usvojenja, potreban i njegov pristanak (čl. 133 Porodičnog zakona Crne Gore). U našem pravu, za zasnivanje usvojenja, potrebna je i saglasnost usvojenika starijeg od 10 godina (čl. 98 PZ).

¹⁷² Saglasnost roditelja u našem pravu nije potrebna ako je roditelj potpuno lišen roditeljskog prava, ili je lišen prava da odlučuje o pitanjima koja bitno utiču na život deteta ili je potpuno lišen poslovne sposobnosti (čl. 96 PZ).

¹⁷³ Praksa evropskih sudova je neujednačena, čak i kada presude u ovoj oblasti donosi isti sud jedne države. Tako je u februaru 2006 godine, Francuski Kasacioni sud presudio da oba partnera istog pola mogu imati roditeljsko pravo nad biološkim detetom jednog partnera. (Cour de cassation, N° 04-17090, 24 February 2006). Međutim, u februaru 2007. godine, isti sud je presudio protiv lezbejskog para, gde je jedna partnerka pokušala da usvoji dete druge partnerke. (Cour de cassation, N° 04-15676, 20 February 2007). Nakon ovakvih ishoda pred nacionalnim sudovima, slučajevi često završavaju pred Evropskim sudom za ljudska prava (Case E.B. v. France, No. 43546/02 od 22. 01. 2008).

¹⁷⁴ U Nemačkom pravu dete može usvojiti pojedinac, a ukoliko je osoba u braku, kao usvojitelji se moraju pojavitvi oba bračna druga. Od ovog pravila postoje određeni izuzeci, pa je tako predviđena mogućnost usvojenja deteta od strane jednog bračnog druga, ukoliko je drugi poslovno nesposoban ili nije navršio 21 godinu, kao i u situaciji kada jedan bračni drug usvaja dete drugog bračnog druga (paragraf 1741 BGB). U Švedskoj bračni parovi mogu da usvajaju samo zajednički, a jedan supružnik jedino ukoliko je drugom nepoznato prebivalište ili je oboleo od teškog mentalnog poremećaja. Jedan supružnik može da usvoji i dete drugog supružnika uz njegovu saglasnost (Kodeks roditeljstva i starateljstva, čl. 3). U Ruskom pravu dete mogu usvojiti supružnici, jedan od njih uz pristanak drugog i lica koja nisu u braku. Kada usvaja jedan supružnik, saglasnost drugog se neće tražiti ako supružnici ne žive zajedno duže od godinu dana ili je nepoznato prebivalište drugog supružnika (čl. 133 Porodičnog zakonika Rusije).

vanbračna zajednica su izjednačene u svim svojim dejstvima koje proizvode. Međutim, pojedini autori smatraju da "u pravnom poretku nije moguća potpuna izjednačenost vanbračnih drugova sa bračnim drugovima, jer razlike koje postoje odraz su potrebe zaštite nekih viših vrednosti u društvu pa bi mogućnost da vanbračni par usvoji dete trebala *de lege ferenda* ostati zanemarena, opravdavajući takvu situaciju primenom načela dobrobiti deteta..."¹⁷⁵ Ostaje nejasno koje više vrednosti bi se zaštitile ukoliko bi se vanbračnim drugovima onemogućilo da usvoje dete.

U članu 8. koji govori o zasnivanju naknadnog usvojenja, pored situacija kada dete usvaja supružnik ili registrovani partner usvojioca, prethodni usvojilac više nije živ ili je usvojenje poništeno ili je prestalo na drugi način, predviđa se da je ono moguće i ako je opravданo po ozbiljnom osnovu, a prethodno se po zakonu ne može završiti. Ovako široka i neprecizna formulacija ostavlja prostor za veliku slobodu prilikom odlučivanja što je "opravданo po ozbiljnom osnovu" i prepušta sve diskrecionoj oceni nadležnog organa, što može dovesti do pravne nesigurnosti i eventualnih zloupotreba.

U članu 9. se propisuje minimalna zakonska starosna granica koja ne može biti niža od 18 niti veća od 30 godina, a takođe se utvrđuje da bi između usvojenika i usvojioca trebala da postoji odgovarajuća razlika u godinama i to minimum 16 godina.¹⁷⁶ Gornja granica za usvojioce se ne utvrđuje, pa

¹⁷⁵ Hrabar, D, Posvojenje na razmeđi interesa posvojitelja i posvojenika, Univerzitet u Zagrebu: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 5 / 2008, str. 1118.

¹⁷⁶ U Nemačkoj je minimalna starosna granica za usvojitelje 25 godina, ali ukoliko usvajaju bračni partneri, dovoljno da je jedan od njih napunio 25 godina, a drugi 21 godinu. Takođe, ukoliko jedan supružnik usvaja dete drugog supružnika, zahteva se da je napunio 21 godinu (paragraf 1743 BGB). U Austriji muškarac koji želi da usvoji dete mora da navrši 30, a žena 28 godina, osim ako supružnici usvajaju zajedno ili jedan usvaja dete drugog supružnika, kada je dozvoljeno napraviti odstupanje, ukoliko između usvojitelja i deteta postoji uspostavljen odnos koji odgovara odnosu deteta i bioloških roditelja (paragraf 180 ABGB). U Francuskoj da bi usvojili dete, supružnici moraju biti u braku najmanje dve godine ili imati navršenih 28 godina. Dete može usvojiti i pojedinac koji ima navršenih 28 godina, osim u situaciji kada se usvaja dete supružnika, kada starosni uslov ne mora biti ispunjen (čl. 341 Francuskog građanskog zakonika). U Svedskoj, zakon predviđa da je neophodno da potencijalni usvojitelj ima 25 godina. Lice starosti između 18 i 25 godina može da usvoji dete, ukoliko je to dete njegovog supružnika ili ako postoje drugi opravdani razlozi (Kodeks roditeljstva i starateljstva, čl. 25). U Crnoj Gori usvojilac mora biti u starosnom dobu od 30 do 50 godina, a takođe mora biti stariji od usvojenika najmanje 18 godina. Kada usvajaju usvojenci zajednički, dovoljno je da jedan od njih ispunjava uslov u pogledu godina, a ako postoje naročito opravdani razlozi usvojilac može biti i lice starije od 50 godina, ali starosna razlika između usvojilaca i usvojenika ne sme biti veća od 50 godina. Ako usvojenici usvajaju decu koja su sestre i braća, ili braća i sestre po majci ili ocu, usvojiti mogu i ako jedan od njih ne ispunjava uslove u pogledu godina samo u odnosu na jedno dete (čl. 126 Porodičnog zakona Crne Gore). U Republici Srbiji u određenim izuzetnim situacijama, kada je usvojenje u najboljem interesu deteta, ministar nadležan za porodičnu zaštitu može dozvoliti usvojenje licu koje je starije od usvojenika manje od 18 godina ili licu koje je starije od usvojenika više od 45 godina (čl. 99 PZ).

bi države potpisnice svojim nacionalnim zakonodavstvima precizirale ovo pitanje. Primetna je tendencija podizanja gornje granice, jer se uzima u obzir poboljšanje standarda života i produženje ljudskog veka, a naročito nepoštovanje garancije da će neko biti bolji i odgovorniji roditelj samo zato što je mlađi i možda u boljoj fizičkoj snazi.

Državama se daje mogućnost da odluče da li će postojati probni period ili ne (čl. 19).¹⁷⁷ Iako postoje mišljenja da je takav smeštaj nepoželjan zbog mogućeg dodatnog traumatiziranja deteta u slučaju negativnog ishoda istog, smatram da je manje zlo trauma usled negativnog ishoda probnog smeštaja, od traume koju bi dete imalo ukoliko bi provelo život, ili deo života, sa usvojiteljima koji ne bi mogli da mu pruže potpune uslove za srećno odrastanje.

Mogućnost stavljanja rezerve predviđena je i za 3. stav člana 22 koji se odnosi na pristup informacijama o poreklu, pa se tako predviđa da je, u situacijama kada biološki roditelji imaju pravo da ne obelodane svoj identitet, na nadležnim organima da procene da li će, uprkos tom njihovom pravu, učiniti dostupnim detetu podatke o njegovom poreklu. Takođe, propisano je da se relevantne informacije o usvojenju čuvaju minimum 50 godina od momenta zasnivanja usvojenja. Pravo deteta da sazna istinu o svom poreklu suprotstavlja se pravu usvojitelja da detetu ne saopšte istinu o njegovom poreklu, jer ih zakon ne obavezuje na to. Zbog toga je ovo pitanje koje izaziva najviše polemika u stručnoj javnosti. Ono je vrlo kompleksno, sa pravnog i moralnog aspekta. Postavlja se pitanje dopuštenosti prekrajanja nečije porodične istorije, maskiranja porekla, pravno dopuštene i zakonom podržane zamene identiteta. Određena zakonodavstva predviđaju mogućnost anonimnog porođaja i pravo roditelja da ne obelodane svoj identitet, a o njemu se govori i u tekstu nacrtu revidirane Konvencije.¹⁷⁸ Na ovaj način se umanjuje značaj prava deteta na saznanje sopstvenog porekla. Međutim, ovo rešenje se opravdava zaštitom neželjene dece od čedomorstva i smanjivanjem broja ilegalnih pobačaja, jer postoji opšti

¹⁷⁷ Porodični zakon Srbije, propisao je da prilagođavanje usvojitelja i usvojenika, predstavlja obavezan deo postupka usvojenja i određenu meru predostrožnosti (čl. 318 PZ). Hrvatski obiteljski zakon ne predviđa postojanje perioda prilagođavanja deteta u usvojiteljskoj porodici, ali pravni teoretičari širim tumačenjem zakona koji se odnose na oblast usvojenja smatraju da postoje zakonska rešenja koja takvu mogućnost ne odbacuju, posebno u Zakonu o socijalnoj skrbi. Nemačko pravo propisuje da se usvojenje ne može zasnovati pre nego što usvojenik provede određeno vreme u usvojiteljskoj porodici, ali se vreme trajanja probnog perioda decidno ne određuje. U Švajcarskoj, period prilagođavanja ne može biti kraći od dve godine, a ukoliko se usvojenje odnosi na odraslu punoletnu osobu, ovaj rok od dve godine mora biti i duži. U Italiji probni period traje godinu dana, a u Francuskoj šest meseci. Videti Počučić, M., Šarkić, N., *Porodično pravo i porodično pravna zaštita*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union: Službeni glasnik, 2011, str. 228.

¹⁷⁸ Pravo na anonimni porođaj postoji u Francuskoj pod nazivom accouchement sous x, i u Italiji gde se uzima u obzir "eventualna volja majke da ne bude imenovana". U Francuski građanski

interes za zaštitu zdravlja deteta i majke. U tom smislu, interesantna je i praksa Evropskog suda za ljudska prava u ovoj oblasti.¹⁷⁹ Može se primetiti da se suprotno članu 7 st. 1 Konvencije o pravima deteta, u kome se navodi da dete ukoliko je moguće ima pravo da zna ko su mu roditelji, uvodi mogućnost potpune samovolje majke, koja zbog činjenice da je nosila neželjenu trudnoću, ostavlja dete bez osnovnih genetskih podataka. Pravo deteta na saznanje porekla, na taj način se minimalizuje, a posredno se saopštava da se nijedna odredba koja se tiče ljudskih prava ne mora poštovati i dosledno sprovoditi, čime se stvara pravna nesigurnost, jer ono što se pravom garantuje može biti i ne mora, ukoliko postoje neki drugi interesi koji "pretežu" i koji će se u svakom konkretnom slučaju utvrđivati.¹⁸⁰ Uvođenje mogućnosti anonimnog porođaja predstavlja smanjivanje dostignutog nivoa ljudskih prava. Obavezom da se rođenje deteta prijavи matičaru nije povređeno nijedno pravo majke, koja bi morala da preuzme makar tu minimalnu obavezu i odgovornost prema tek rođenom detetu, čak i slučaju neželjene trudnoće.

Ukoliko naša država bude ratifikovala ovu Konvenciju, nacionalno zakonodavstvo će morati da se uskladi sa rešenjima iz Konvencije, u onoj meri u kojoj trenutno postoje odstupanja o određenim pitanjima. Odstupanja nisu velika, ali će neka pitanja, poput mogućnosti usvojenja od strane istopolnih

zakonik mogućnost anonimnog porođaja uvedena je 1993. godine (čl. 341-1), a zakonom br. 2002-93 od 22.01.2002. godine olakšava se položaj oca. Otac deteta koji je rođeno anonimno, može da zatraži pomoć prokuratora kako bi pronašao dete, ali je sprečen da uspostavi potpun pravni odnos sa detetom, s obzirom na to da nakon usvojenja deteta nije dozvoljeno njegovo priznanje (čl. 352 Code Civil). U Francuskoj se debata o poreklu, završila u korist biološke nad sociološkom istinom o poreklu, ali se Ukazom iz 2005. godine ipak dala prednost majci. To znači da i u slučaju da majka poželi u nekom trenutku da uspostavi odnos sa detetom, to ne bi mogla učiniti. Dovoljno je da se majka "obavesti o pravnim posledicama svoje izjave i važnosti za svaku osobu da sazna svoje poreklo i porodičnu istoriju" i da nakon toga stavi u koverat svoju izjavu o anonimnosti.

¹⁷⁹ Sud je potvrdio da član 8. Konvencije za zaštitu ljudskih prava, štiti pravo na razvoj ličnosti, a da su za lični razvoj neophodni i detalji o identitetu osobe kao ljudskog bića, što uključuje informacije o identitetu roditelja. Međutim, prilikom odlučivanja, većina u суду je zauzela vrlo pragmatičan stav u pogledu nužnosti i razumnosti mešanja u privatni život. Smatrali su da su svi uključeni u ovaj postupak imali pravo na privatni život, uključujući i svu drugu decu bioloških roditelja podnosioca zahteva. Za sud su bili odlučujući interesi majke koja je rodila, "zadržavajući anonimnost kako bi zaštitala svoje zdravlje rađajući u prikladnim medicinskim uslovima". Postoji opšti interes za zaštitu zdravlja i deteta i majke koja je rodila da bi se izbeglo napuštanje, čedomorstvo ili pribegavanje ilegalnim pobačajima (Case of Odievre v. France, No. 42326/98 od 13. 02. 2003). U drugom slučaju, irska državljanica je u Francuskoj rodila čerku iz vanbračne veze. Ona je dala dete na usvajanje, zahtevajući da rođenje deteta ostane tajna i da ona ne bude registrovana kao majka. Posebno je bilo naglašeno da u periodu od dva meseca može promeniti odluku. Pet meseci nakon porođaja, majka je tražila da joj se dete vrati. Njen zahtev je odbijen, jer je sud smatrao da je u detetovom najboljem interesu da ima stabilne emotivne odnose unutar nove porodice, te da je dvomesečni period bio dovoljan da majka preispita svoju odluku (Case of Kearns v. France, No. 35991/04 od 10. 01. 2008).h

¹⁸⁰ Čović, A., Čović, D., *op. cit* (fusnota 164), str. 638.

parova, izazvati brojne polemike. Ovo je prvi put da se jednim međunarodnim dokumentom eksplicitno priznaje pravo istopolnih parova da realizuju porodicu putem usvojenja.

8.3. Usvojenje dece od strane istopolnih parova

Prava LGBT populacije na planiranje i realizaciju porodice, u poslednje dve decenije, postaju vrlo aktuelna, u državama širom sveta. Ova tema izaziva puno kontroverzi, a značajna je sa biološkog, zdravstvenog, demografskog, sociološkog, ekonomskog i psihološkog aspekta. Tradicionalna porodica, kao osnovna ćelija društva, pretrpela je izvesne promene. Promenu odnosa u tradicionalnim, heteroseksualnim porodicama, pratila je pojava jednoroditeljskih porodica. Deca koja su rasla sa jednim roditeljem, najčešće majkom, nakon razvoda braka su se, često, suočavala sa stigmatizacijom u društvu. Razlog je bio različitost, odstupanje od šabloni i utvrđenih obrazaca ponašanja. Slično je bilo sa životom u vanbračnoj zajednici. Danas, kada su ovi porodični oblici društveno prihvaćeni, društvo se suočava sa novim izazovom. To je pravno normiranje i prihvatanje istopolnih porodica, sa i bez dece. Postavlja se pitanje da li će se pravo i njegovi instrumenti prilagoditi novonastalim promenama i društvenim odnosima, normirati ih i pružiti im pravnu zaštitu, ili će iste ignorisati, gurajući njih i njihove učesnike na marginu postojanja?

Do sredine Srednjeg veka, homoseksualnim činovima hrišćanska crkva nije pridavala značaj, ali od kraja 12. veka počinje da se javlja osuda homoseksualnog čina kao neprirodног i ta osuda se ukorenjuje u sve evropske religijske i svetovne institucije.¹⁸¹ Takva praksa sa manjim ili većim razlikama između država, nastavila se do današnjih dana. Usvojenje od strane istopolnih osoba, pojavljuje se u tri oblika: usvojenje od strane homoseksualnog para; usvojenje od strane homoseksualca pojedinca; usvojenje biološkog deteta jednog partnera od strane drugog partnera homoseksualca. U državama u kojima ova vrsta usvojenja dece nije dozvoljena, postavlja se pitanje da li homoseksualni parovi imaju sposobnost da na adekvatan način vrše roditeljsko pravo u interesu deteta. U državama koje dozvoljavaju usvojenje dece od strane istopolnih parova, legalizovanju ove mogućnosti prethodilo je zakonsko regulisanje registrovanog partnerstva istopolnih parova. Havajska sudska odluka je bila uvod u zakonsko normiranje.¹⁸² Ideja registrovanog

¹⁸¹ Grupa autora, Čitanka od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima, Beograd: Labris, 2006, str.41.

¹⁸² Na Havajima 1990. godine, tri homoseksualna para tražila su priznanje svih građanskih i imovinskih statusa koji proizilaze iz braka, između ostalog i priznanje prava na roditeljstvo. Okružni

partnerstva u Evropi počela je da se realizuje prvo u nordijskim zemljama, koje su pioniri u ovoj oblasti, a tokom sedamdesetih godina homoseksualni parovi su u praksi izjednačeni u svojim uzajamnim pravima (nasleđivanje, zajednička imovina, poreske olakšice itd.) sa nevenčanim heteroseksualnim parovima. Kada se postepeno došlo do registrovanog partnerstva, primećeno je da je on sličan braku, od koga se razlikuje jedino u vezi priznanja roditeljskih prava. Nordijskim zemljama se pridružuje i Mađarska, čiji je Parlament 1996. godine glasao da se legalizuje tzv. brak homoseksualaca na običajnim osnovama, što je bilo iznenađujuće budući da tome nije prethodila nikakva društvena kampanja. Oni su dobili sva prava koja su imali i supružnici, osim prava da usvajaju decu. Međutim, iako brak važi svuda, registrovano partnerstvo važi samo u državi u kojoj je sklopljeno i čiji ga zakoni odobravaju, a najmanje jedan član istopoljnog para mora imati državljanstvo te države.¹⁸³

U državama u kojima zakonodavac dopušta mogućnost usvojenja od strane istopolnih parova, odlučujuću ulogu je odigrala sudska praksa, kao i različita zdravstvena, psihološka i socijalna udruženja koja su stala na stanovište, da se deca koja odrastaju pored roditelja homoseksualaca neće zbog te činjenice razlikovati od dece koja odrastaju pored heteroseksualnog para, niti da zbog toga mogu imati razvojnih teškoća ili teškoća u prilagođavanju.¹⁸⁴ Praksa evropskih sudova je neujednačena, čak i kada presude u ovoj oblasti donosi isti sud jedne države. Tako je u februaru 2006 godine, Francuski Kasacioni sud presudio da oba partnera istog pola mogu imati roditeljsko pravo nad biološkim detetom jednog partnera.¹⁸⁵ Međutim, u februaru 2007. godine, isti sud je presudio protiv lezbejskog para, gde je jedna

sud u Honolulu je 03.12.1996. godine presudio u slučaju Boer VS. Miike, u kome su tri istopolna para tužila Ministarstvo zdravlja. Oni su zatražili dozvolu za sklapanje braka, a odbijeni su zbog obaveze države da zaštititi zdravlje i dobrobit dece i drugih osoba. Kao razlozi su navedeni interes da se podrži rađanje u tradicionalnom braku, priznanje havajskog braka i u drugim državama, zaštita državnih finansijskih i sprečavanje prostitucije, poligamije, incesta i pornografije. Vrhovni sud je proglašio mirovanje dok se ne reše drugi paralelni postupci koji su se vodili zbog različitih diskriminacija homoseksualaca, a mirovanje je prekinuto kada je postalo jasno da ovaj postupak predstavlja „test“ slučaj i da od njegovog resenja zavisi na koji će se način presudit i u ostalim postupcima. Sud je smatrao da se osobe istog pola bezrazložno diskriminisu na osnovu predrasuda koje nisu ničim dokazane. Konačna odluka je bila, da zakonsko omogućavanje sklapanja braka isključivo osobama različitog pola, predstavlja kršenje prava svih ljudi na jednaku pravnu zaštitu i pravni status i da se ista mogućnost zakonski regulisane životne zajednice priznaje i osobama istog pola. Više o tome Mršević, Z., *Registrirano partnerstvo kao neophodna civilna opcija i deo feminističke agende*, preuzeto sa <http://www.zenskestudie.edu.rs/>

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Tako je Treći Okružni Apelacioni sud države Floride u ubrazloženju presude istakao “da držeći se rezultata istraživanja u oblasti razvojne psihologije ne bi bilo racionalno i u interesu deteta zabraniti homoseksualne brakove”. Third District Court of Appeal State of Florida, No. 3D08-3044, Lower Tribunal No. 06-33881 from 22. September 2010.

¹⁸⁵ Cour de cassation, N°. 04-17090, 24 February 2006.

partnerka pokušala da usvoji dete druge partnerke.¹⁸⁶ Nakon ovakvih ishoda pred nacionalnim sudovima, slučajevi završavaju pred Evropskim sudom za ljudska prava.¹⁸⁷

U SAD prava istopolnih parova u oblasti usvojenja variraju i razlikuju se od države do države. Iako nekoliko država, imaju zakone i politiku koji eksplisitno zabranjuju homoseksualcima da usvajaju decu, neke agencije za usvajanje i pojedinci izvan tih država diskriminisu gej i lezbejske kandidate, na osnovu sopstvenih predrasuda ili pogrešnog verovanja da takva zabrana postoji. Na Floridi je 2008. godine, zakon iz 1977. godine koji je zabranjivao gej roditeljima da usvajaju decu, proglašen neustavnim. Sudija je u obrázloženju presude navela, da su ovim zakonom bila povređena prava dece i potencijalnih usvojitelja i da najbolji interesi dece neće biti sačuvani ako se homoseksualcima zabrani usvajanje dece.¹⁸⁸ Iako su, na saveznom nivou, svi anti gej zakoni ukinuti odlukom Vrhovnog suda (*Lawrence v. Texas*, 539 U. S. 558 (2003)), kada govorimo o zakonskom položaju LGBT osoba, kao i obimu i vrsti pravne zaštite, jedinstvenog zakona u ovoj oblasti nema. Ako napravimo paralelu sa zakonskom regulativom EU, dolazi se do zaključka da pitanje istopolnih brakova i usvojenje dece i dalje izazivaju kontroverze, a stav EU na ovu temu još uvek nije jasno definisan. Brak obezbeđuje niz ekonomskih i socijalnih prava, koja nisu u potpunosti predviđena od strane većine građanskih partnerstava u mnogim zemljama članicama Evropske unije.

Srbija spada u red država čije je stanovništvo vrlo konzervativno u pogledu ostvarivanja seksualnih sloboda i tolerancije različitosti, pa se ne može očekivati da će u skorije vreme neka rešenja iz uporednih zakonodavstava u ovoj oblasti naći svoju primenu i u našoj državi.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Cour de cassation, №.04-15676, 20 February 2007.

¹⁸⁷ Godine 1998, vaspitačica u Francuskoj koja je živela sa drugom ženom u zajednici, podnosi zahtev da joj se dozvoli usvojenje deteta iz departmana Žura. Odbor za usvojenje preporučuje da se ženi ne dozvoli da usvoji dete, jer dete ne bi imalo oca, a predsednik departmana uvažava preporuku. Ovakvu odluku potvrdio je i Državni savet. Evropski sud za ljudska prava je zaključio, da su ovakve odluke bile kršenje člana 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima u vezi sa članom 8. Case E.B. v. France, No. 43546/02 od 22. 01. 2008.

¹⁸⁸ Florida Adoption Ban Ruled Unconstitutional, <http://www.boxturtlebulletin.com/2008/11/25/6910>

¹⁸⁹ U vreme SFRJ homoseksualni odnosi između muškaraca bili su kažnjavani po čl. 186 st.2, a propisana je bila kazna do godinu dana zatvora (Krivični zakonik, „Sl. list SFRJ”, br. 15/65, 15/67, 20/69 i 6/73). Nakon izmena Ustava 1974. godine, prenošenjem ovlašćenja sa federalnog na republički i pokrajinski nivo, ukida se federalni krivični zakon. Vojvodina je dekriminalizovala homoseksualnost 1978. godine, ali je zakonom iz 1990. godine homoseksualnost ponovo kriminalizovana na celoj teritoriji Republike Srbije. Skupština je 1994. godine dekriminalizovala homoseksualnost, s tim što je zakonska granica za stupanje u seksualne odnose za istopolne parove bila 18, a za heteroseksualne 14 godina. Takva situacija se zadržala do 1. januara 2006. godine kada je granica izjednačena na 14 godina nezavisno od seksualne orijentacije.

U poslednjoj deceniji postali su dostupni rezultati velikog broja istraživanja čiji je cilj bio da utvrde, da li se i na koji način život i razvoj dece usvojene od strane istopolnih parova, i dece u planiranim lezbejskim porodicama, razlikovao od dece koja žive u heteroseksualnim tradicionalnim porodicama. Sva istraživanja se kreću u pravcu dobijanja odgovora na sledeća pitanja: da li ova deca pokazuju znakove psihološke neprilagođenosti; da li su žigosani od vršnjaka; da li su u riziku od seksualnog zlostavljanja od strane roditelja; da li će se i sami identifikovati kao LGBT kada dostignu zrelost. U većini savremenih istopolnih porodica, deca su začeta za vreme trajanja heteroseksualnih veza. Savremena istraživanja se fokusiraju na novijem fenomenu planiranih LGB porodica, realizovanih kroz donatorsko osemenjivanje. Istopolni parovi obično biraju jednu od nekoliko potencijalnih mogućnosti za realizaciju roditeljstva: donator inseminaciju (DI, za žene), usvajanje ili surrogat materinstvo.

Socijalna teorija učenja prepostavlja da je dečacima neophodan model odraslog muškarca, a devojčicama model žene, kako bi deca shvatila kakvo se ponašanje od njih očekuje. Osnovna prepostavka teorije jeste, da je razvijanje adekvatnog rodnog ponašanja vrlo važno, i da predstavlja neophodan cilj sam po sebi.¹⁹⁰ Neki autori (Clarke, Goldberg, Allen) iznose normativne tvrdnje, uz podršku malo ili nimalo empirijskih dokaza, da će dečaci bez oca uvek biti zbunjeni u pogledu svoje muškosti, zbog čega su veće šanse da i sami postanu homoseksualci ili da razviju psihičke konflikte i probleme u ponašanju.¹⁹¹ Više od dve trećine žena izrazilo je zabrinutost da odsustvo muške figure može uticati na dečje psihološko blagostanje. Na pitanje zašto misle da su muški uzori važni za decu, neke žene su izjavile da veruju da bi njihova deca mogla imati pozitivnu interakciju sa muškim uzorima, slično emotivnoj vezi koju su te žene imale sa svojim očevima.¹⁹² Heteronormativni socijalni pritisak (ili želja da se

¹⁹⁰ Ward, J. Schneider, B, The Reaches of Heteronormativity: An Introduction. *Gender & Society* 23: 2009, 433-439.

¹⁹¹ Henny Boss et al, Adolescents of the U.S. National Longitudinal Lesbian Family Study: Male Role Models, Gender Role Traits, and Psychological Adjustment, *Gender & Society*, 2012, str. 3-4. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Bos-Goldberg-VanGelder-Gartell-Gender-Society-June-2012.pdf>,

¹⁹² Trideset osam adolescenata u planiranim lezbejskim porodicama kažu da su imali važne muške uzore. Nije bilo značajne razlike između procenta devojaka i procenta momaka koji su izjavili da su imali mušku ulogu modela: 48,7 odsto devojaka u odnosu 51,4 odsto dečaka. Najčešće se pominje "prijatelj" (47,4 odsto), "rođak" (36,8 odsto), i "biološki otac / donator" (34,2 odsto). Ostali uzori su "deda" (23,7 odsto), "učitelj" (18,5 odsto), "braća" (13,2 odsto) i "ostalo" (5,2 procenta). Rezultat ovog istraživanja pokazuje da prisustvo ili odsustvo muških uloga nije uticalo na desetine adolescenata, te da nema dokaza u prilog prepostavci da muška uloga modela utiče na sticanje rodnih osobina. Empirijski dokazi za normativne tvrdnje o neophodnosti istopolnog roditelja za decu oba pola, radi njihovog boljeg psihičkog razvoja, nisu pronađeni. Takođe, nije potvrđeno da dečaci u planiranim lezbejskim porodicama imaju veću mogućnost da razviju probleme u ponašanju. Ibid, str. 12.

stvori porodična struktura koja odražava tradicionalnu heteroseksualnu porodicu) je takođe jedan od faktora, čiji je uticaj sve manji uzimajući u obzir današnju demografsku sliku lgbt roditeljstva u SAD.¹⁹³ Volonterski rad, umetnost i atletika su najpopularnije vannastavne aktivnosti među adolescentima u planiranim lezbejskim porodicama. Što se tiče budućih planova, 85,3% adolescenata izjavilo je da očekuju svoju decu jednog dana. Oni su imali aktivne društvene odnose, o čemu svedoče brojna bliska višegodišnja priateljstva, uglavnom sa vršnjacima. Njihovi prijatelji su, uglavnom, heteroseksualni. Većina adolescenata se oseća prijatno da dovodi prijatelje u kuću i da ih informiše o lezbejstvu svojih majki. Skoro svi adolescenti smatraju da su im njihove majke bile dobri uzori¹⁹⁴

¹⁹³ Jedno od sprovedenih istraživanja za cilj je imalo da prikaže demografski portret LGBT roditeljstva u SAD. Rezultati su pokazali da je 37% LGBT odraslih imalo dete u nekom trenutku u životu. Oko šest miliona dece i odraslih imaju LGBT roditelje. To znači da oko 2% Amerikanaca ima roditelje identifikovane kao LGBT. Među onima koji su ispod 50 godina starosti, sami ili u zajednici sa supružnikom ili partnerom, skoro polovina žena (48%) podizala je dete mlađe od 18 godina, dok je među muškarcima taj procenat niži i iznosi 20%. U više od 125.000 istopolnih domaćinstava, živi oko 220.000 dece mlađe od 18 godina, a više od 111.000 istopolnih parova podiže biološku, usvojenu ili decu svog partnera, što predstavlja oko 170.000 dece. Gates, G, *LGBT Parenting^[12] in the United States*, 2013, str. 1-5. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/LGBT-Parenting.pdf>,

Istopolni parovi, koji smatraju da su supružnici, imaju veću verovatnoću da se nađu u ulozi roditelja, u poređenju sa istopolnim parovima koji sebe vide kao vanbračne partnere (31% naspram 14%). Procenjuje se da 16 hiljada istopolnih parova podiže više od 22 hiljade usvojene dece. Ovi parovi se četiri puta češće odlučuju na usvajanje deteta u odnosu na heteroseksualne parove. Takođe, oni se šest puta češće nalaze u ulozi hranitelja (oko 2.600 istopolnih parova nalazi se u ulozi hranitelja za oko 3.400 dece). Oko 32.000 istopolnih domaćinstava obuhvata oko 48.000 dece koja su identifikovana kao unuci, braća, sestre jednog od supružnika ili partnera (više od četvrtine istopolnih parova ili 25,6%). Države sa najvišim procentima istopolnih parova koji podižu biološku, usvojenu ili decu svojih partera su Misisipi (26%), Vajoming (25%), Aljaska (23%), Ajdaho (22%) i Montana (22%). LGBT osobe i istopolni parovi češće prijavljaju prihode domaćinstava blizu granice siromaštva. Godišnji prihodi istopolnih domaćinstava sa decom ispod 18 godina u kući su niži od prihoda heteroseksualnih parova i iznose 63.900 \$ u odnosu na 74.000 \$. Ibid.

Trenutno, samo 22% američkih porodica sastoji se od bračnih heteroseksualnih parova sa decom (Movement Advancement Project, Family Equality Council, & Center for American Progress, 2011). U protekloj deceniji, broj dece koja odrastaju u alternativnim porodicama je porastao. Oko dva miliona dece živi u porodici sa lezbejskim, gej, biseksualnim ili transrodnim (LGBT) roditeljima. Ibid.

¹⁹⁴ Govoreći o svojim odgovorima na ovo pitanje, devet adolescenata koristi reči kao što su "pametna", "ljubav", "briga", "zabavna", "lepa", "moćna" i "uživa u životu", da opisu svoje majke. Jedna devojka je napisala da su njene majke "veoma uspešne, moćne i lepe žene koje su zadovoljne svojim životima, te da bi volela da i ona bude poput njih". Drugi je opisao svoje majke kao "jake, sposobne, pametne i voljene žene". Dvadeset jedan adolescent se divio majkama zbog toga što su vredne, principijelne i mudre. Osamnaest adolescenata je izrazilo zahvalnost što su ih njihove majke naučile da budu emotivno samosvesni, otvoreni za prihvatanje drugih, moralni i pravedni. "Naučile su me da prihvatom sve ljude na ovoj zemlji, bez obzira na razlike koje mogu da imaju", napisao je jedan dečak u ovoj grupi. Jedna devojka je napisala: "Moje mame su me naučile da sve prihvatom, kako da kontrolišem bes i kako da volim." Tri adolescenta su bila fokusirana na podršku njihovih majki. Na primer, devojka je napisala: "Majke su ohrabrivale

Postojeća istraživanja pokazuju da se deca LGB roditelja ne izjašnavaju kao lezbo/gej po znatno višim stopama od dece heteroseksualnih roditelja. Velika većina mladih, odraslih sa lezbejskim majkama, identifikuju se kao heteroseksualci. Znatno veći broj mladih odraslih sa lezbejskim majkama, izvestio je da su razmišljali o budućoj mogućnosti da imaju istopolne veze, a verovatnije je da su i sami imali odnos sa osobom istog pola. Golombok i Tasker zaključuju da su kćeri lezbejskih majki imale veći broj seksualnih partnera u ranom zrelosti, nego kćeri heteroseksualnih majki, a da su sinovi lezbejskih majki imali manje partnera od sinova heteroseksualnih majki.¹⁹⁵ Gotovo jedna od pet adolescentkinja se samo-identificuje kao biseksualna, a nijedna kao lezbejka. Manje od jednog od 10 dečaka izjašnjava se kao gej ili biseksualac.¹⁹⁶

U nedavnoj studiji, Goldberg i Allen su analizirali 11 adolescenata i utvrdili da je većina učesnika uvek znala ko su im donatori. Oni su imali kontakt sa njima koji se kretao od minimalne komunikacije do potpune uključenosti. Učesnici doživljavaju svoje donatore na jedan od tri načina: isključivo kao donatore koji nisu članovi njihove porodice; kao članove šire porodice, ali ne kao roditelje; kao očeve. U razvojnoj fazi adolescencije ka odraslotu, učesnici često žele više informacija o donatoru i pokazuju želju da ga upoznaju. Neki učesnici opisuju nedavni porast kontakata sa svojim donatorima, koji je u svim slučajevima opisan kao zadovoljavajući. Ovi rezultati ukazuju, da veze koje deca lezbejskih majki imaju sa svojim donatorima variraju u kvalitetu i intenzitetu i da se ti odnosi menjaju tokom vremena.¹⁹⁷

---

moje aktivnosti kroz ceo život. Njihovo ohrabrenje me je dovelo do ljubavi prema znanju. One su me naučile disciplini i određivanju prioriteta.” Četiri adolescente izrazila su pomešana osećanja u vezi svojih majki (na primer, devojka je napisala: “Ponekad mislim da su me naučile prave stvari, a ponekad se ne slažem sa onim što misle”). Samo jedan (dečak) je bio negativan, opisujući svoje majke kao “iracionalne”. Više od polovine adolescenata bilo je na psihoterapiji u nekom trenutku u svom životu. Ovo pokazuje spremnost majki da traže stručne smernice u vreme stresa ili teškoća. Gartrell, N., et al, Adolescents with Lesbian Mothers Describe Their Own Lives, *Journal of Homosexuality*, 59, 2012, str. 1219. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/nllfs-adolescents-with-lebian-mothers-2012.pdf>,

Ova studija ima i ograničenja, pa tako neki autori (Kuvalanka i Goldberg) ističu da je osetljivost na kulturnu homofobiju možda motivisalo neke adolescente da posebno afirmišu majke kada su pitani da procene njihovo roditeljstvo. Ibid, str. 1224.

¹⁹⁵ Goldberg, A., et al, *Research Report on LGB-Parent Families*, Los Angeles, The Williams Institute, UCLA School of Law, 2014, str. 22, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/lgb-parent-families-july-2014.pdf>,

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid, str. 24.

Gotovo polovina adolescenata doživela je negativne reakcije, kao što su komentari i zadirkivanja, uglavnom od vršnjaka u okviru škole.¹⁹⁸ Istraživanja pokazuju da LGB roditelji još uvek doživljavaju diskriminaciju u zdravstvenim ustanovama u perinatalnom periodu, a podložni su i diskriminatorskim stavovima profesionalaca koji se bave usvojenjem dece. Ovi parovi imaju i manju podršku svojih porodica porekla, ali mnogi od njih smatraju da porodične veze ipak jačaju nakon dolaska deteta. Deca koja odrastaju u ovakvim porodicama pokazuju empatiju prema različitim i marginalizovanim grupama.

Autori navedenih istraživanja dolaze do zaključka da mala deca i adolescenti u istopolnim porodicama, prolaze kroz psihosocijalni razvoj na isti način kao i deca heteroseksualnih roditelja i da na blagostanje deteta više utiče kvalitet porodičnih veza u kući, nego seksualna orijentacija roditelja. Mnogo više istraživanja je sprovedeno na lezbejskim majkama nego na gej očevima, a malo je istraživanja i na temu biseksualnih roditelja. Istraživanje koje je isključivo bilo usmereno na gej muškarce, a koje je izvršio Berkowitz sugerije da je surrogatno materinstvo opcija samo kod vrlo bogatih gej muškaraca.¹⁹⁹ U cilju da postanu roditelji, gej muškarci sa značajnim finansijskim sredstvima, angažuju usluge žena koje su ograničenih finansijskih resursa. Goldberg navodi da istraživanje LGB roditeljstva karakterišu i različiti metodološki problemi. Uzorci koji se koriste u studijama uglavnom su belci, dobro obrazovani, kao i finansijski stabilni parovi i pojedinci, često iz gradskih oblasti. Reprezentativnost mnogih nalaza je potencijalno ograničena, a mnogo više istraživanja je potrebno da se istraže iskustva radničke klase i rasnih manjina, kao i LGB porodice koje žive u ruralnim sredinama. Većina istraživanja je sprovedena u SAD ili u Evropi.²⁰⁰ Pored ove prve grupe autora koji navode da razlike nema, postoji druga grupa autora koja smatra da razlike postoje u

¹⁹⁸ U okviru studije o stigmatizaciji i kvalitetu života 77 porodica koje su uključile 78 adolescenata, njih 41% prijavilo je da su nepravedno tretirani zbog toga što imaju majku lezbejku. Njih 29% izjavilo je da su bili zadirkivani ili ismejavani, 28% da su tretirani kao "drugaciji", a 24% da su isključivani iz različitih aktivnosti. Stigmatizacija je izvršena od strane učenika (u 28 slučajeva), nastavnika (22 slučaja), članova šire porodice (21 slučaj) i drugih odraslih (10 slučajeva). Van Gelderen, L, et al, Quality of Life of Adolescents Raised from Birth by Lesbian Mothers: The US National Longitudinal Family Study, *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, vol 33, 2012, str. 21. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Loes-Bos-Gartrell-Hermanns-Perrin-Article-Jan-2012.pdf>

¹⁹⁹ Berkowitz, D. (2013). Gay Men and Surrogacy. In A. E. Goldberg & K. R. Allen (Eds.), *LGBT-parent families: Innovations in research and implications for practice* (pp. 71 – 85). New York: Springer.

²⁰⁰ Goldberg at al, *op. cit*, str. 26 – 27.

psihološkim i socijalnim posledicama, kao i treća grupa koja zastupa stanovište "ima razlike, ali šta mari".²⁰¹ Sa druge strane, protivnici usvojenja dece od strane istopolnih parova treba da odgovore na pitanje, da li je za dete bolje da raste u istopolnoj porodici koja može da mu pruži ljubav ili u ustanovama socijalne zaštite.²⁰² Treba imati u vidu, da potencijalni usvojitelji u našoj zemlji žele, isključivo, potpuno zdravu, belu decu, uzrasta do dve godine. Pošto je takve dece podobne za usvojenje malo, ustanove socijalne zaštite su pune dece koju niko ne želi i čija je sudbina neizvesna. Prema podacima nadležnog ministarstva, decu sa lakšim hendičepom, najčešće usvajaju strani državljanji.²⁰³

U poslednjih nekoliko godina, prva relevantna istraživanja u ovoj oblasti, postala su nam dostupna. Neka buduća istraživanja daće još detaljnije odgovore na pitanja, sa kakvim izazovima su se suočavale istopolne porodice i deca koja su u njima odrastala, na koji način su ih prevazilazili i sa kakvim posledicama. Da li je istopolna porodica "neprirodno" okruženje za razvoj deteta, što je argument koji se često može čuti, i koliko naše poimanje "prirodног" utiče na kreiranje i ustrojstvo društvenih i porodičnih odnosa? Ako mislimo da su ovi ljudi nepodobni da budu roditelji, samo zbog seksualne orijentacije, kako ćemo i na koji način ispitati podobnost bioloških heteroseksualnih roditelja, kada kriterijumi, za razliku od kriterijuma ustanovljenih za potencijalne usvojitelje, ne postoje? Usvojitelj ne može biti svako. Dugačka je lista zahteva koji se moraju ispuniti. Biološki roditelj se može postati bez ispunjenja i jednog zahteva. Svi su podobni, iako mnogi nisu dorasli toj ulozi. Mnogi nisu sposobni da daju sebe, trajno i potpuno, u tako kompleksnom i važnom odnosu, odnosu sa detetom, u kome gradimo novo biće za bolji svet, za bolje sutra. U kome gradimo bolju budućnost. A ono bez čega se to ne može izvesti je bezgranična, bezuslovna ljubav, za koju, sumnjam, da ima veze sa seksualnom orijentacijom roditelja.²⁰⁴

²⁰¹ Antonić, S, Deca u "istopolnim porodicama" – pregled debate, *Antropologija* 11, sveska 2, 2011, str. 62.

²⁰² Čović, A, Iskustva LGBT roditelja i njihove dece – rezultati longitudinalnih studija, *Sociološki pregled*, br. 4/2015, str. 412.

²⁰³ U Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Zvezanskoj, nalazi se oko 150 dece sa nekom vrstom invaliditeta ili oboljenja, a veliki broj njih je podoban za usvojenje. Ova deca čine između 7% i 10% od ukupne populacije dece, što iznosi između 120.000 i 150.000 dece. Detaljnije Čović, A, Usvojenje dece sa posebnim potrebama i izazovi u postadoptivnom periodu, *Zbornik za kriminološka i sociološka istraživanja*, 2/2012, 205 – 215.

²⁰⁴ Čović, A, *op. cit* (fusnota 202), str. 415.

8.4. Razlika između zatvorenih i otvorenih usvojenja

Zatvorena usvojenja su dominirala u prošlosti i preovlađuju i u sadašnjosti, a karakteriše ih nepostojanje razmene informacija i kontakata bilo koje vrste između bioloških roditelja i usvojilaca. Sve odluke u vezi usvojenja deteta donose socijalni radnici. Međutim, za roditelja ništa ne može biti važnije od pitanja ko će usvojiti njegovo dete. Iz te procedure i postupka donošenja odluke, on se potpuno isključuje.

Otvoreno usvojenje je karakteristično za pravo SAD-a. Termin su prvi put upotrebili autori Sorosky, Baran i Panner, koji govore o „adopcionem trouglu“, pod kojim se podrazumeva usvojenje u kome se roditelji odriču svih zakonskih i moralnih prava, kao i prava na odgajanje deteta, ali zadržavaju pravo da održavaju kontakte sa njim i da imaju informacije o njegovom boravištu, a sve u cilju njegove dobrobiti.²⁰⁵ Do 50-ih godina prošlog veka, većina država je imala zakone kojima se predviđalo trajno zapečaćivanje originalnih krštenica dece, za koju se nakon usvojenja govorilo da su „pravno preporođena.“ Pokreti i ideje za promene u ovoj oblasti javljaju se 70 – ih godina, a kulminiraju 80 – ih i 90 – ih godina prošlog veka. U Americi su sprovedena istraživanja čiji je zadatak bio da daju odgovor na pitanje, da li su se usvojiocci eventualno pokajali što su zaključili otvoreno usvojenje i da li bi nešto promenili kada bi ponovo mogli da odlučuju o konceptu usvojenja koji će primeniti. Niko od ispitanika nije izjavio da se pokajao, a neki su smatrali da su kontakti između njih i prirodnih roditelja trebali da budu češći.²⁰⁶ Praksa je pokazala da su majke koje su se odlučile za koncept otvorenog usvojenja, pokazale veću vezanost za nerođeno dete i imale veću mogućnost da dobiju društvenu podršku i prenatalnu zaštitu, mada je činjenica da su u početku postadoptivnog perioda više patile od majki koje su se odlučile za koncept zatvorenog usvojenja. Majke koje su se odlučile za koncept zatvorenog usvojenja, imale su manju mogućnost da dobiju prenatalnu zaštitu, a dugoročno su više patile zbog gubitka deteta.²⁰⁷ Model po kome se porodica rođenja smatra proširenom porodicom usvojilaca, predstavlja jezgro otvorenog usvojenja.

U Jednoobraznom zakonu o usvojenju (Uniform Adoption Act) SAD-a iz 1994. godine, koji predstavlja federalni zakon u ovoj oblasti, mogućnost otvorenog usvojenja se samo spominje. U članu 6. se predviđa mogućnost za-

²⁰⁵ Kovaček – Stanić, G, *Pravo deteta da zna svoje poreklo*, Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu – Centar za izdavačku delatnost, 1997.

²⁰⁶ Siegel H.D, Open Adoption of Infants: Adoptive Parents' Feelings Seven Years Later, *Social Work*, Vol. 48, 3/2003.

²⁰⁷ Mary O'Leary Wiley and Amanda L. Baden, Birth Parents in Adoption: Research, Practice, and Counseling Psychology, *The Counseling Psychologist*, Vol. 33, No. 1/2005.

jedničkog sporazuma o komunikaciji, po kome roditelji, usvojenci i usvojenici daju izjave da dozvoljavaju otkrivanje identifikacionih podataka iz dosjea o usvojenju. Inače, po ovom zakonu je postupak tajan i izdaje se nov dokument o rođenju usvojenika u koji se usvojenci upisuju kao roditelji. Predviđa se dostupnost neidentifikacionih podataka (medicinskih, genetskih, socijalnih itd.), dok je otkrivanje identifikacionih podataka dozvoljeno samo uz pismeni pristanak roditelja i usvojenika.

Generalno, u zakonima federalnih država u SAD, nakon zasnovanog usvojenja kontakt između deteta i njegovih roditelja i ostalih srodnika nije zabranjen. S obzirom na to da usvojitelji imaju pravo da odluče sa kim će njihovo usvojeno dete biti u kontaktu, oni mogu dozvoliti kontakt bilo kom članu detetove porodice i bez pismenog sporazuma. Pismeni sporazum o kontaktu i komunikaciji nakon zasnovanog usvojenja (*A Post Adoption Contact and Communication Agreement*), utvrđuje vrstu i učestalost kontakta i obezbeđuje njegovo izvršenje u skladu sa zakonskim odredbama. U 26 država SAD i Distriktu Kolumbija, postoji mogućnost da se ovakav sporazum zaključi.²⁰⁸ U nekim državama zakoni ne predviđaju mogućnost zaključenja sporazuma o komunikaciji nakon zasnivanja usvojenja,²⁰⁹ dok pojedini zakoni ni na jedan način ne spominju kontakt deteta sa srodnicima u postadoptivnom periodu.²¹⁰

Sud odobrava sporazum nakon što utvrdi da je on u najboljem interesu deteta,²¹¹ a prilikom donošenja odluke može uzeti u obzir i preporuke licenci-

²⁰⁸ Alaska, Arizona, California, Connecticut, Florida, Indiana (za decu stariju od dve godine), Louisiana, Maryland, Massachusetts, Minnesota, Montana, Nebraska, Nevada, New Hampshire, New Mexico, New York, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, Virginia, Washington, West Virginia, Wisconsin (ako su usvojitelji rođaci, očuh ili mačeha deteta).

Child Welfare Information Gateway. *Postadoption Contact Agreements Between Birth and Adoptive Families*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2011, str. 2. http://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/statutes/cooperative.pdf

²⁰⁹ U državama Missouri (Ann. Stat. § 453.080(4)) i Tennessee (Ann. Code § 36-1-121(f)), usvojitelji odlučuju da li će i na koji način dete održavati kontakte sa roditeljima i drugim srodnicima. Ohajo (Rev. Code §§ 3107.62; 3107.65 (c)), Južna Karolina (Ann. Code § 63-9-760(D)), i Južna Dakota (Codified Laws § 25-6-17) u svojim zakonima predviđaju da i kada je zaključen, ovakav sporazum nije obavezujući.

²¹⁰ Alabama, Džordžija, Gvam, Havaji, Ajdaho, Illinois, Kanzas, Kentaki, Ajova, Mejn, Mičigen, Mississippi, Nju Džersi, Severna Dakota, Severna Marijanska ostrva, Portoriko, Juta, Devičanska ostrva, Vajoming. Child Welfare Information Gateway. *Postadoption Contact Agreements Between Birth and Adoptive Families*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2011, str. 147.

²¹¹ Indiana Ann. Code 31-19-16-2 (1), Louisiana Childrens Code 1269.5 (b), Massachusetts Gen. Laws ch. 210§ 6C (b), Nebraska Rev. Stat. §§ 43-163(1); New Hampshire Rev. Stat. § 170-B:14 (II-d), New Mexico Ann. Stat. § 32A-5-35 (A), Oklahoma Ann. Stat. Tit. 10, § 7505-1.5, Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1 (b-1); Texas Family Code §§ 161.2061 (a); Vermont Ann. Stat. Tit. 15A, § 4-112 (b); New York Soc.Dom. Rel. Law § 112-b (2); Wisconsin Ann. Stat. § 48.925 (1-a).

rane agencije u oblasti usvojenja, advokata za zaštitu dečijih prava, staratelja koji je postavljen detetu u postupku zasnivanja usvojenja ili okružne Kancelarije za porodicu i decu.²¹² Odobreni kontakt sa detetom ne sme da podriva autoritet usvojitelja.²¹³ Sud ceni vremensko trajanje kontakta između deteta i roditelja ili drugih srodnika pre zasnivanja usvojenja, njihovu emotivnu povezanost i štetne posledice koje bi dete moglo da trpi ukoliko taj odnos bude prekinut.²¹⁴ Zakon Oregon-a pored stabilnih emotivnih veza, kao uslov za odobrenje sporazuma, zahteva da je kontakt između deteta mlađeg od godinu dana i roditelja ili drugih srodnika trajao najmanje polovinu detetovog života.²¹⁵ Sporazum sačinjen u pismenom obliku i potpisani od strane zakonom ovlašćenih lica, unosi se u sudsku odluku o zasnivanju usvojenja i postaje njen sastavni deo, a povreda, izmena ili poništaj sporazuma neće biti osnov za poništaj usvojenja.²¹⁶ U državi Indijani sporazum se može zaključiti ako je dete starije od dve godine.²¹⁷ Ako je dete mlađe od dve godine, sporazum se može zaključiti bez odobrenja suda, uz saglasnost usvojitelja i bioloških roditelja deteta, ali bez mogućnosti da dete posećuju.²¹⁸ Međutim, tada se ne može tražiti izvršenje sporazuma u skladu sa zakonom. Svaka strana može zahtevati izmenu ili poništaj sporazuma.²¹⁹ Zakoni devet država i Distrikta Kolumbije predviđaju obavezu da se pristupi medijaciji pre nego što se zahtev za izmenu ili izvršenje sporazuma podnese sudu.²²⁰ Sud će izmeniti ili poništiti sporazum ukoliko utvrdi da je to u najboljem interesu deteta, usled izmenjenih okolnosti koje čine opravdanim izmenu ili poništaj i nakon neus-

²¹² Indiana Ann. Code 31-19-16-2 (5), New York Soc. Serv. Law § 383-c(2)(b); Dom. Rel. Law § 112-b; Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1 (b-4).

²¹³ Wisconsin Ann. Stat. § 48.925(1-b, c).

²¹⁴ Louisiana Childrens Code 1269.5 (c), Nebraska Rev. Stat. §§ 43-163(2), New Hampshire Rev. Stat. § 170-B:14(II-d), Pensilvanija Cons. Stat. Tit. 23, § 2731; Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1(b); Vermont Ann. Stat. Tit. 15A, § 4-112 (b).

²¹⁵ Oregon Rev. Stat. § 109.305 (3)

²¹⁶ Louisiana Children's Code 1269.5 (b), Massachusetts Gen. Laws ch. 210§ 6C (a), Nevada Rev. Stat. §§ 127.187; Oklahoma Ann.Stat. Tit. 10, § 7505-1.5, Oregon Rev. Stat. § 109.305 (7), Washington Rev. Code 26.33.295 (2,3); Zapadna Virdžinija Ann. Code § 48-22-704 (e).

²¹⁷ Indiana Ann. Code §§31-19-16-2 (2)

²¹⁸ Indiana Ann. Code §§31-19-16-9

²¹⁹ Indiana Ann. Code §§31-19-16-4, Nevada Rev. Stat. §§ 127.187; 127.1885, Pennsylvania Cons. Stat. Tit. 23, §§ 2739; Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1 (d).

²²⁰ Arizona Rev. Stat. Ann. § 8-116.01(g), California Family Code 8616.5 (h), Connecticut Gen. Stat. § 45a-715(m), Louisiana Children's Code 1269.8 (b), Minnesota State Ann. 259.58(c), New Hampshire Rev. Stat. § 170-B:14, Oklahoma Ann. Stat. Tit. 10, § 7505-1.5, Oregon Rev. Stat. § 109.305 (8-a), Texas, Distrikt Kolumbija (Ann. Code § 4-361).

pešne medijacije, u slučajevima kada je ona po zakonu obavezna.²²¹ Takođe, sud može odbiti da izvrši sporazum ukoliko je on štetan za dete, podriva autoritet usvojitelja ili zbog izmenjenih okolnosti predstavlja teret za jednu od strana u sporazumu.²²² Može postojati mogućnost da sud u svako doba, po službenoj dužnosti, ispita da li je zaključeni sporazum u najboljem interesu deteta.²²³ U Arizoni usvojilici mogu prekinuti kontakt između deteta i njegovih bioloških roditelja u svakom trenutku, ukoliko smatraju da isti nije u najboljem interesu deteta.²²⁴ Sud za maloletnike ili drugi nadležni sud će sprovesti sporazum sastavljen i odobren u skladu sa zakonom.²²⁵ Strane prilikom zaključenja sporazuma ne moraju otkriti svoj identitet.²²⁶ Zakoni pojedinih država propisuju obavezu suda da pre odobrenja zaključenog sporazuma, razmotri želje ili pribavi saglasnost deteta, istovremeno ne precizirajući uzrast usvojenika.²²⁷ U Zapadnoj Virdžiniji sud može uzeti u obzir mišljenje deteta u skladu sa njegovim godinama i zrelošću.²²⁸ U drugim državama se zahteva saglasnost usvojenika koji je napunio 12 godina²²⁹ ili 14 godina.²³⁰

Sporazum o kontaktu nakon zasnovanog usvojenja može se primenjivati na biološke roditelje deteta i ostale članove rodbine,²³¹ braću, sestre,

²²¹ Alaska Stat. §§ 25.23.180(l); 47.10.089(g)(j), Arizona Rev. Stat. Ann. § 8-116.01, California Family Code 8616.5 (h), Maryland Family Law § 5-308, Massachusetts Gen. Laws ch. 210 §6D, Minnesota Stat. Ann 259.58 (c), Nebraska Rev. Stat. §§ 43-165, Nevada Rev. Stat. § 127.1895, New Hampshire Rev. Stat. § 170-B:14(II-i), New Mexico Ann. Stat. § 32A-5-35 (E), Oklahoma Ann. Stat. Tit. 10, § 7505-1.5, Oregon Rev. Stat. § 109.305 (8-b); Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1 (f); Vermont (Ann. Stat. Tit. 15A, § 4-112); Washington Rev. Code 26.33.295 (4).

²²² Montana Ann. Code § 42-5-301

²²³ Connecticut Gen. Stat. § 45a-715 (n), Louisiana Childrens Code 1269.8 (d)

²²⁴ Rev. Stat. Ann. § 8-116.01(c).

²²⁵ Maryland Family Law § 5-308, Massachusetts Gen. Laws ch. 210 §6D

²²⁶ Washington Rev. Code 26.33.295 (2)

²²⁷ Nevada Rev. Stat. § 127.1895, Zapadna Virdžinija, New Mexico Ann. Stat. § 32A-5-35 (C), Wisconsin Ann. Stat. § 48.925(2)

²²⁸ Zapadna Virdžinija Ann. Code § 48-22-704 (e)

²²⁹ Arizona Rev. Stat. Ann. § 8-116.01(d), California Family Code 8616.5(d), Connecticut Gen. Stat. § 45a-715(i), Indiana Ann. Code §§ 31-19-16-2, Louisiana Childrens Code 1269.5 (e), Massachusetts Gen. Laws ch. 210 § 6C (c), Pensilvanijska Cons. Stat. Tit. 23, §§ 2734, Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1 (b-5);

²³⁰ Delaware (Ann. Code Tit. 13, § 929), Distrikt Kolumbija (Ann. Code § 4-361), Oregon (Rev. Stat. § 109.305 (4)), New Hampshire Rev. Stat. § 170-B:14(II-e), Vermont (Ann. Stat. Tit. 15A, § 4-112(f)); Virginia.

²³¹ Aljaska (Alaska Stat. §§ 25.23.130(c); 47.10.089(d)), California Family Code 8616.5(b) Welfare and Institutions Code § 366.29, Distrikt Kolumbija (Ann. Code § 4-361), Florida Ann. Stat. § 63.0427 (1), Louisiana Children's Code 1269.2 (a) (b), Maryland Family Law § 5-308, Minnesota Stat. Ann 259.58, New Mexico Ann. Stat. § 32A-5-35 (A), Oklahoma Ann. Stat. Tit. 10, § 7505-1.5, Oregon Rev. Stat. § 109.305 (5), Pennsylvania Cons. Stat. Tit. 23, §§ 2733; Vermont Ann. Stat. Tit. 15A, § 4-112;

polubraću i polusestre usvojenika²³² ili samo na biološke roditelje.²³³ Prilikom zaključenja sporazuma roditelji, ili jedan od njih, potvrđuju da su prestanak njihovih roditeljskih prava i zasnovano usvojenje neopozivi i u slučaju da se usvojenci ne pridržavaju sporazuma, a usvojenci pristaju da se u skladu sa zakonom može tražiti izvršenje sporazuma pred nadležnim sudom.²³⁴ Roditelji ili drugi srodnici deteta mogu zadržati pravo da primaju informacije o detetu od usvojilaca, da ga kontaktiraju ili posećuju.²³⁵ U zakonu Floride se navodi, da pravo usvojilaca i usvojenika da promene mesto prebivališta na teritoriji Floride i van nje, ne može biti ograničeno niti dovedeno u pitanje zbog zaključenja sporazuma o komunikaciji.²³⁶

Zakoni država u Australiji predviđaju mogućnost pravljenja aranžmana (An Adoption Plan) za razmenu informacija između strana u postupku usvojenja. Informacije se mogu odnositi na zdravstveno stanje deteta, njegov razvoj i važne događaje tokom njegovog života, a strane mogu napraviti i aranžman koji obuhvata održavanje kontakta sa detetom nakon zasnovanog usvojenja.²³⁷ Ukoliko budući usvojitelji i roditelji žele da roditelji nakon zasnovanog usvojenja posećuju dete i kada se usvaja dete koje je Abordžin ili dete sa Tores Strejt ostrva, a usvojitelji nisu iz njegove zajednice ili jezičke grupe, zakon može propisati obavezu zaključivanja sporazuma.²³⁸

Sud će odobriti plan koji postaje sastavni deo odluke o usvojenju, ukoliko utvrdi da je on u najboljem interesu deteta, da stranke razumeju njegove odredbe i da nije u suprotnosti sa osnovnim principima usvojenja.²³⁹ Sud može doneti odluku o izmeni ili poništaju plana na zahtev bilo koje strane u sporazumu, ukoliko utvrdi da je takva odluka u najboljem interesu deteta

²³² New York Soc. Serv. Law § 383-c(2)(b); Dom. Rel. Law § 112-b, Washington Rev. Code 26.33.295 (1).

²³³ Connecticut Gen. Stat. § 45a-715(h), Massachusetts Gen. Laws ch. 210§ 6C(a), Nevada Rev. Stat. §§ 127.187.

²³⁴ Connecticut Gen. Stat. § 45a-715(j), Indiana Ann. Code §§ 31-19-16-3; New Hampshire Rev. Stat. § 170-B:14(II-e), New Mexico Ann. Stat. § 32A-5-35 (D), New York Soc. Serv. Law § 383-c(2)(b); Dom. Rel. Law § 112-b; Pensilvanija Cons. Stat. Tit. 23, §§ 2736; Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1 (c).

²³⁵ Connecticut Gen. Stat. § 45a-715(k), Florida Ann. Stat. § 63.0427 (1), Louisiana Children's Code 1269.3 (d), New Mexico Ann. Stat. § 32A-5-35 (A), Severna Karolina Gen. Stat. §48-3-610, Rhode Island Gen. Laws § 15-7-14.1; Texas Family Code §§ 161.2061 (b).

²³⁶ Florida Ann. Stat. § 63.0427 (1)

²³⁷ New South Wales Adoption Act 2000, § 46., Queensland Adoption Act 2009, §165, Western Australia Adoption Act 1994, § 46 (2)

²³⁸ Queensland Adoption Act 2009., § 170, § 172

²³⁹ New South Wales Adoption Act 2000, § 50.

i opravdana s obzirom na konkretnе okolnosti slučaja.²⁴⁰ Sudu se ne može podneti zahtev za izvršenje sporazuma, a neuspeh u njegovom sprovodenju ne utiče na validnost odluke o usvojenju i datu saglasnost za njegovo zasnivanje.²⁴¹

Porodični zakon RS u čl. 95 st. 2, predviđao je mogućnost da roditelji označe usvojioce deteta, što predstavlja značajnu novinu u odnosu na Zakon o braku i porodičnim odnosima koji mu je prethodio i koju takvu mogućnost nije poznavao. Iako roditelji biraju usvojioce detetu, usvojenje se zasniva rešenjem organa starateljstva, na osnovu koga se vrši novi upis u matičnu knjigu rođenih. Tumačenjem člana 318 st. 1, koji propisuje da je organ starateljstva koji je izabrao buduće usvojitelje dužan da im uputi dete radi uzajamnog prilagođavanja, proizilazi da u slučaju kada roditelji izaberu usvojioce, takva obaveza ne postoji. U godinama nakon usvajanja Porodičnog zakona, uočene su određene zloupotrebe u vezi sa članom 95 st. 2, koje dovode do nedosledne primene zakona. Nepravilnosti se odnose na situacije, kada budući usvojitelji koji imaju utvrđenu opštu podobnost za usvojenje i nalaze se u Jedinstvenom ličnom registru usvojenja, i druga zainteresovana lica, tragaju za roditeljima i sa njima postižu dogovor da ih oni označe kao usvojioce.²⁴² Prethodno, iz štampe, porodilišta ili na drugi način, ova lica dolaze do informacija da je dete napušteno ili da roditelji neće vršiti roditeljsko pravo. Dogovori se često zaključuju uz prisustvo advokata kao punomoćnika budućih usvojitelja, a zabeleženi su i slučajevi da su budući usvojitelji preuzimali dete od roditelja i određivali mu lično ime koje su roditelji verifikovali njegovom prijavom nadležnom matičaru, prilikom upisa činjenice rođenja deteta. Zbog svega navedenog, 2007. godine je intervenisalo Ministarstvo rada i socijalne politike, dajući mišljenje o primeni člana 95 st. 2 i člana 317 st. 3. Porodičnog zakona (Mišljenje o primeni člana 95 st. 2 i čl. 317 st. 3 Porodičnog zakona, br. 110 – 00 – 00681/2007 – 14 od 17. jula 2007. godine).²⁴³ Član 317 st. 3 se odnosi na procenu sporazuma budućih usvojitelja i roditelja (staratelja) i propisuje da se izbor budućih usvojitelja ne vrši ako usvojitelji i roditelj, odnosno staratelj deteta, sporazumno izvrše izbor i ako organ starateljstva proceni da je takav sporazum u najboljem interesu deteta. Organ starateljstva treba da proceni da li je roditelj, odnosno staratelj, označio usvojitelje koje dobro poznaje i za koje može navesti prihvatljive argumente da će se dobro starati o detetu u njegovom najboljem interesu. Organ starateljstva ceni da li usvojitelji imaju

²⁴⁰ New South Wales Adoption Act 2000, § 51.

²⁴¹ South Australia Adoption Act 1988, § 26a (7)

²⁴² Čović, A., Čović, D., *op. cit* (fusnota 164), str. 647.

²⁴³ Ibid.

opštu podobnost za usvojenje i posebnu podobnost u odnosu na konkretno dete što, u ovom slučaju, podrazumeva i visok stepen njihove etičnosti. Neetičnim se smatra ponašanje svih lica koja sa pozicije svoje profesije ili radnog mesta, stiču prednost za usvojenje konkretnog deteta, jer im je pre drugih, poznata činjenica rođenja deteta ili namera roditelja da daju saglasnost za usvojenje. Neetično se ponašaju i zaposleni u centrima za socijalni rad koji daju informacije o deci i roditeljima dece, sa namerom da, određene osobe van stručne procedure, steknu prednost za usvajanje deteta. Ukoliko je sporazum zaključen u cilju izbegavanja zakonske procedure usvojenja, organ starateljstva bi imao obavezu da podnese tužbu za zaštitu prava deteta, odnosno za lišenje roditeljskog prava, a u skladu sa čl. 263. i 264. Porodičnog zakona.

U mišljenju se navodi da, kako se u ovom slučaju radi o "otvorenom usvojenju koje podrazumeva održavanje ličnih odnosa između deteta i njegovih roditelja i izgradnju njegovog ličnog i porodičnog identiteta u skladu sa biološkim poreklom", organ starateljstva je dužan, shodno članu 313. st. 3. Porodičnog zakona, da preporuči roditeljima i označenim usvojiteljima da se uključe u psihosocijalno savetovanje, jer se odgovornost njihove odluke proverava i vezano za mogućnost ostvarivanja suštinski „dvojnog roditeljstva”. Po Porodičnom zakonu ne postoji pravo na održavanje ličnih odnosa sa roditeljima nakon zasnovanog usvojenja, iz čega proizilazi da navedeno mišljenje nije u skladu sa zakonom. Međutim, ono može predstavljati smernicu za buduće izmene zakona u ovoj oblasti. Ukoliko bi zakon regulisao sporazum o komunikaciji nakon zasnovanog usvojenja i prava i obaveze strana u sporazumu, postojala bi mogućnost izbora između otvorenog i zatvorenog koncepta usvojenja i potpunija zaštita detetovog prava na (blagovremeno) saznanje porekla.²⁴⁴

Zbog uočenih zloupotreba u praksi, koje su vezane za mogućnost roditelja da odrede usvojioce detetu, pojavila su se mišljenja da član 95. st. 2. Porodičnog zakona treba ukinuti. Takav korak bi predstavljaо korak nazad u dostignutom nivou prava svih učesnika u postupku usvojenja. Reći da neko rešenje nije dobro i da ne može da se realizuje u praksi zbog toga što se pojavljuju ljudi koji se trude da izigraju slovo zakona, značilo bi potrebu preispitivanja celokupnog pravnog sistema i ukidanja više odredaba različitih zakona zbog njihovog nepoštovanja i nedoslednog primenjivanja.²⁴⁵ Modernizaciju i liberalizaciju porodičnih odnosa, praktice i liberalizacija usvojenja, na taj način što će zatvoreniji model postepeno ustupati mesto otvorenijim procedurama.

²⁴⁴ Ibid, str. 648.

²⁴⁵ Ibid.

Protivnici otvorenog usvojenja ističu mogućnost zloupotreba i komercijalizacije roditeljstva, kao i smanjenje motivisanosti usvojitelja da usvajaju decu usled smanjene mogućnosti da se dete potpuno integriše u njihovu porodicu, zbog prisustva bioloških roditelja. Međutim, iskren odnos i istina predstavljaju preduslov za zdravu osnovu na kojoj se može graditi kvalitetan, pre svega, međuljudski odnos, a zatim i odnos koji će verno podražavati roditeljski odnos u svojoj formi, a u sadržini možda biti i kvalitetniji od većine odnosa koji postoje između bioloških roditelja i njihove dece. Krvno srodstvo nije nužno prepostavka kvalitetne komunikacije, ljubavi, razumevanja i poštovanja. Baš kao što usvojiliči žele da saznaju što više informacija o porodičnoj istoriji bioloških roditelja, njihovom zdravstvenom stanju ili stepenu obrazovanja, tako bi i roditelji trebali da poseduju informacije o budućim usvojiocima i da aktivno učestvuju u njihovom izboru. Upravo je to polazna osnova koncepta otvorenog usvojenja. Usvojenje je posvećenje za ceo život, pa bi obe strane trebale da budu sigurne, da je ova druga strana neko u koga mogu da se pouzdaju dugoročno. U situacijama kada se dogodi da je detetu potrebna hitna medicinska intervencija, koštanu srž ili srž bubrega, mogu da obezbede samo krvni srodnici, a prirodni roditelji bi bili prve osobe od kojih bi se pomoći tražila. Često su majke mlade osobe koje žele najbolje za svoje dete, ali to ne mogu da mu pruže. Sa druge strane, može se reći da je ona na neki način kreirala porodicu za usvojitelje, pa bi stoga bilo nepravedno zauvek je odstraniti iz detetovog i njihovog života. Sva istraživanja ukazuju, da je usvojenje najadekvatniji i najbolji način da se zbrine dete bez roditeljskog staranja, jer se detetu pruža dom i mogućnost odrastanja u porodičnoj atmosferi. Međutim, ovo samo uz prepostavku da se poštiju prava svih učesnika u ovom postupku, a dete i njegovi interesi zaista stavljaju u prvi plan. Otvoreno usvojenje ima utemeljenost u prirodno-pravnoj prirodi roditeljskog odnosa, koji se ne sme ignorisati i poništavati zbog činjenice da je dete usvojeno.²⁴⁶

8.5. Usvojenja sa inostranim elementom – izazovi i uočene zloupotrebe

Međudržavna usvojenja izazivaju brojne polemike. Njihovim zasnivanjem se dovodi u pitanje i opstanak kulturnog, etničkog i verskog identiteta deteta. Iističe se postojanje rizika zloupotrebe dece pod velom međunarodnih usvojenja i učestalost trgovine decom radi usvojenja u pojedinim državama, zbog čega je primetna tendencija zatvaranja pojedinih država prema među-

²⁴⁶ Ibid, str. 649.

narodnim usvojenjima. Sa druge strane, za decu za koju se ne mogu naći usvojitelji među domaćim državljanima, međudržavno usvojenje, često, predstavlja najbolju opciju za zbrinjavanje.

U Konvenciji o pravima deteta utvrđuje se obaveza strana ugovornica da, u skladu sa nacionalnim zakonima, obezbede alternativnu brigu za dete koje ne može da odrasta u porodičnom okruženju. Prilikom razmatranja rešenja koje će odabrati, dužna pažnja se mora posvetiti potrebi uspostavljanja kontinuiteta u podizanju deteta kao i etničkom, religioznom, kulturnom i jezičkom poreklu deteta (član 20). Međudržavno usvojenje se može smatrati alternativnim načinom brige o detetu, ukoliko se dete ne može smestiti, usvojiti ili na drugi odgovorajući način zbrinuti u zemlji porekla (član 21). Porodični zakon RS ne sadrži takvu odredbu i kao jedine uslove za zasnivanje međudržavnog usvojenja predviđa protek roka od godinu dana od dana registracije usvojenika u Jedinственom ličnom registru usvojenja i saglasnost ministra nadležnog za porodičnu zaštitu (član 103).

Nedostatak domaćih i međunarodnih pravnih instrumenata u ovoj oblasti, doveo je do potrebe da se problemu multilateralno pristupi. Na 17. sesiji Haške konferencije za međunarodno privatno pravo 29. maja 1993. godine, usvojena je Konvencija o zaštiti dece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja, koja je stupila na snagu 1. maja 1995. godine.²⁴⁷ Stavljanje rezervi na pojedine odredbe Konvencije nije dozvoljeno, ali države imaju mogućnost da se usprotive pristupanju određene države. U tom slučaju se Konvencija ne primenjuje na njihove međusobne odnose. Takođe, države mogu da odustanu od dalje primene Konvencije.

Konvencija obezbeđuje veću sigurnost za sve učesnike u postupku usvojenja, uspostavlja sistem saradnje između organa u državi porekla i državi prijema i svodi na najmanju moguću meru mogućnost eventualnih zloupotreba u procesu međudržavnog usvojenja, propisivanjem jasnih procedura. Primjenjuje se u situacijama kada usvojitelj i usvojenik nemaju prebivalište u istoj državi, ukoliko su i država porekla i država prijema potpisnice Konvencije. Konvencija se primenjuje u cilju zaštite lica bez roditeljskog staranja uzrasta do 18 godina, a forma usvojenja koju Konvencija poznaje je potpuno usvojenje.

²⁴⁷ Konvencija o zaštiti dece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja, Hag, 1993.

Haška konferencija o međunarodnom privatnom pravu je međunarodna vladina organizacija, osnovana 1893. godine. Prvi međunarodni ugovor koji se ticao dece je usvojen u okviru Haške konferencije 1900. godine i to je bio Ugovor o sukobu prava i nadležnosti kod starateljstva nad maloletnicima. To je prvi međunarodni dokument u kome se pojavljuje termin "najbolji interes deteta". Najznačajnije konvencije Haške konferencije koje se odnose na implementaciju prava deteta su Konvencija o pravu izdržavanja (1973), Konvencija o građanskim aspektima međunarodne otmice deteta (1980) i Konvencija o zaštiti dece i saradnji u vezi sa međunarodnim usvojenjem (1993). Vučković – Šahović, N, *Prava deteta i međunarodno pravo*, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd 2000, str. 65.

Osnovni principi na kojima počiva Konvencija su:

1. najbolji interesi deteta – ovo se ogleda u obavezi država da prvo pokušaju da zbrinu dete u zemlji porekla, obavezi ispunjavanja zakonskih uslova za usvojenje i čuvanje informacija o biološkim roditeljima deteta;
2. subsidijarnost – države ugovornice su u obavezi da obezbede razvoj deteta u porodici rođenja ili široj porodici kad god je to moguće. Nakon toga se iscrpljuju ostali vidovi zaštite u zemlji porekla, a kada ni oni nisu dostupni pristupa se traženju porodičnog smeštaja u drugoj državi kao alternativi;
3. saradnja između država – države ugovornice saraduju u cilju sprečavanja otmica, prodaje ili trgovine decom;
4. automatsko priznavanje odluka o usvojenju – uspostavlja se sistem automatskog priznavanja usvojenja zasnovanog u skladu sa Konvencijom i isključuje potreba sprovođenja postupka priznavanja odluka ili ponovnog odobravanja usvojenja u zemlji prijema;
5. nadležne vlasti, centralne vlasti i akreditovana tela – nadležni organi mogu biti centralne vlasti, javne vlasti i akreditovana tela, koja mogu preuzeti neke funkcije centralnih vlasti i koja moraju biti pod stalnim nadzorom države i tela za akreditaciju.

Konvencija utvrđuje obavezu nadležnih organa države da pribave saglasnost za usvojenje od lica, institucija i organa čiji je pristanak neophodan za usvajanje i to u zakonom propisanoj formi. Zahteva se pristanak majke, ali i saglasnost deteta koje je sposobno, s obzirom na svoj uzrast, da shvati značaj i dejstva usvojenja. Pristanci ne smeju biti iznuđeni plaćanjem ili naknadom bilo koje vrste (čl. 4). Nadležni organi države prijema imaju obavezu da utvrde da li usvojenci ispunjavaju odgovarajuće kriterijume, ukoliko je potrebno da im pruže savetodavnu pomoć, kao i da priznaju detetu pravo da se stalno nastani u toj državi i stekne državljanstvo pod olakšanim uslovima (čl. 5).

Države ugovornice imaju obavezu da imenuju centralni organ za izvršenje obaveza predviđenih Konvencijom, a više od jednog organa mogu imenovati savezne države, države sa više pravnih sistema i one koje imaju autonomne teritorijalne jedinice. Cilj međusobne saradnje centralnih organa je sprečavanje sticanja nedozvoljene finansijske ili bilo koje druge koristi u vezi sa usvojenjem i razmena informacija o izvršavanju Konvencije i uklanjanju eventualnih prepreka za njenu primenu. Na ovaj način se olakšava sprovođenje i izvršenje postupaka usvojenja. Posebno se naglašava da akreditovana tela za obavljanje poslova usvojenja mogu da postupaju u drugoj državi ugovornici samo ako su ih nadležni organi obe države ovlastili za to. Nazive

i adrese ovih tela države saopštavaju Stalnom birou Haške konferencije za privatno međunarodno pravo (čl. 6 – 13).

Zainteresovani usvojilioci podnose zahtev centralnom organu države u kojoj imaju boravište i koji utvrđuje njihovu podobnost da usvoje dete i sačinjava izveštaj koji će sadržati podatke o njihovom identitetu, poreklu, porodičnoj i zdravstvenoj anamnezi, razlozima za usvajanje i sposobnosti da budu subjekti međunarodnog usvojenja. Centralni organ države porekla deteta, sačinjava izveštaj koji sadrži podatke o njegovom identitetu, zdravstvenoj i porodičnoj istoriji i društvenoj sredini, a posebno o detetovoj etničkoj, verskoj i kulturnoj pripadnosti i dostavlja ga Centralnom organu države primaoca. Kada se centralni organi obe države saglase da se može preći na fazu usvojenja i kada se utvrdi da potencijalni usvojilioci ispunjavaju sve potrebne uslove, pristupa se pribavljanju dozvole za detetovo napuštanje zemlje porekla i ulazak i stalni boravak u državi primaoca (čl. 14 – čl. 19). Ukoliko je zakonom predviđen obavezan probni smeštaj, a centralni organ države primaoca zaključi da dalji ostanak deteta u porodici usvojitelja nije u njegovom najboljem interesu, dužan je da preduzme odgovarajuće mere u cilju zaštite usvojenika. On može da organizuje privremeno staranje za dete, novo usvojenje u saradnji sa organima države porekla, dugoročno staranje ili povratak deteta u zemlju porekla, ukoliko se proceni da je to u njegovom najboljem interesu. U skladu sa uzrastom i zrelošću deteta, pribavlja se i njegovo mišljenje i pristanak za mere koje se planiraju preduzeti (čl. 21).

Najveći značaj Konvencije se ogleda u automatskom priznavanju usvojenja i njegovih dejstava u svim državama ugovornicama. Konvencija predviđa mogućnost da država ugovornica uskrati dejstva usvojenju i da ga ne prizna samo ukoliko je ono u suprotnosti sa njenom javnom politikom, uz istovremeno uvažavanje detetovih najboljih interesa (čl. 24).

Priznavanje usvojenja se odnosi na priznavanje pravnih posledica zasnivanja usvojenja i to na priznavanje:

1. zakonskog odnosa roditelj – dete između deteta i usvojilaca;
2. roditeljskog prava usvojilaca;
3. prestanak prethodnog zakonskog odnosa između deteta i njegovih bioloških roditelja, a kada u državi porekla usvojenje nema ovo dejstvo, ono se može u državi primaoca preinačiti u usvojenje sa takvim dejstvom, ukoliko se u njoj priznaje usvojenje u skladu sa Konvencijom. U ovom slučaju se sprovodi postupak priznanja zasnovanog usvojenja, a saglasnost moraju dati lica čija je saglasnost inače neophodna za zasnivanje usvojenja (čl. 26 – 27).

Kontakt između potencijalnih usvojitelja i roditelja se zabranjuje, a nadležni organi se obavezuju da čuvaju podatke koji se odnose na poreklo deteta i identitet bioloških roditelja. U skladu sa zakonom i nakon savetodavnog razgovora, dete može izvršiti uvid u te podatke (čl. 30 – 31).

Konvencija je prvi univerzalni međunarodni dokument koji reguliše međunarodno usvojenje. Naša država je ratifikovala ovu Konvenciju 2013. godine.²⁴⁸ Odredbe Konvencije su uskladene sa Ustavom RS, koji detetu garantuje pravo na uživanje ljudskih prava primereno njegovom uzrastu i duševnoj zrelosti. Član 64. Ustava, garantuje detetu pravo na lično ime, pravo na upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i očuva svoj identitet, zaštitu od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja i jednakost bračne i vanbračne dece. Član 65. Ustava propisuje posebnu zaštitu porodice, majke, samohranog roditelja i dece bez roditeljskog staranja, kao i dece ometene u fizičkom i psihičkom razvoju. S tim u vezi, može se reći da su odredbe ove Konvencije u skladu sa odredbama Ustava i da njena ratifikacija doprinosi bezbednijoj, potpunijoj i efikasnijoj zaštiti dece bez roditeljskog staranja, na relaciji naše i ostalih država ugovornica.²⁴⁹

Ipak, treba imati u vidu da realizacija međudržavnih usvojenja nosi sa sobom određene rizike. Jedan od rizika je mogućnost da dete doživi krizu identiteta, iz razloga što ne pripada istoj etničkoj grupi. Ovo se posebno odnosi na interrasna usvojenja. Takođe, svedoci smo današnjeg trenda da bogatiji usvojilioci sa zapada dolaze u siromašne države u vreme ratova, zemljotresa i gladi, usvajaju i odvode veliki broj zdrave dece, ostavljujući stariju i hendikepiranu decu u institucionalnom smeštaju.²⁵⁰ U ovim situacijama, svrishodnije bi bilo smestiti decu u srodničke porodice ili kod komšija koji im mogu pružiti emo-

²⁴⁸ Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti dece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja (“Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 12/2013).

²⁴⁹ Alternativni vidovi zbrinjavanja dece još uvek nisu u Srbiji rasprostranjeni u odgovarajućoj meri, a smeštaj u ustanovu socijalne zaštite trebalo bi da predstavlja poslednju mjeru kojoj treba pribeci, te stoga usvojenje predstavlja najefikasniji i najpotpuniji oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja. Međunarodno usvojenje nije često u našoj državi, a moglo bi biti efikasnije iskorišćeno. Ovo posebno ako se ima u vidu, da naši državljeni nisu spremni da usvajaju decu sa hendikepom kao ni decu romske nacionalnosti, kojoj se ratifikacijom ove Konvencije povećavaju izgledi da svoj život provedu u inostranstvu, u porodici koja bi želeta i bila spremna da se stara o njima.

²⁵⁰ UNICEF je objavio da je problem ilegalnih usvajanja dece naročito izražen u sedam azijskih država među kojima su Kina, Filipini, Indonezija, Laos, Malezija, Tajland i Vijetnam. Različiti socioekonomski, porodični i individualni faktori čine oву decu podložnom zloupotrebam, a pre svega raspad porodice, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, nejednakost polova i velika potražnja za dečjim radom, ilegalnim usvajanjem, seksualnim odnosima sa decom i njihovim angažovanjem u oružanim sukobima. U svetu se svakodnevno povećava broj regiona u kojima usled oružanih sukoba strada veliki broj nedužnih civila, a među njima su najugroženija deca. Usvajanjem Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, regrutacija ili mobilizacija dece mlađe od 15 godina i korišćenje dece za aktivno učešće u neprijateljstvima, kvalifikuju se

tivnu podršku i sigurnost, jer se može ispostaviti da su roditelji preživeli, a uskraćuje im se mogućnost da kasnije pronađu svoje dete.²⁵¹

Prema podacima UNICEFA, godišnje se ne prijavi rođenje oko 40 miliona dece, što čini jednu trećinu ukupno rođene dece. U mnogim zemljama ne postoji zakonska regulativa kojom se uređuju matične knjige rođenih. Tako se u ekstremnim slučajevima, poput Bangladeša, registruje samo oko 3% novorođenčadi, a u Venecueli broj neregistovane dece iznosi oko 400.000. Ova deca su posebno ugrožena, jer se povećava mogućnost da postanu žrtve ilegalnih usvajanja.²⁵² Analizom podataka o strukturi dece koja su subjekti međudržavnih usvojenja u svetu, dolazi se do zaključka da je procenat usvojenih devojčica znatno veći u odnosu na procenat usvojenih dečaka. Jedan od razloga je činjenica, da je u mnogim državama porekla dece, vrlo izražena rodna diskriminacija. Takva je situacija u južnoj i zapadnoj Aziji, Kini i severnoj Africi, gde u ukupnoj populaciji stanovništva “nedostaje” oko 60 miliona žena zbog selektivnog abortusa fetusa, čedomorstava i diskriminatorske prakse.²⁵³ Činjenica je da su deca danas, više nego prethodnih decenija, izložena riziku od seksualnog iskoruščavanja. Iz tog razloga, udeo devojčica u ukupnom broju zbrinute dece putem međudržavnih usvojenja, ne treba zanemariti. Načini seksualne zloupotrebe dece su mnogobrojni posebno danas u eri interneta preko koga se nude prostitucija, pornografija i prodaja dece u ove svrhe. Pojedini autori smatraju da su međudržavna usvojenja, bez sumnje, vid trgovine decom.²⁵⁴

kao ratni zločin. Na 26. međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca u decembru 1995. godine, preporučeno je da strane u sukobima preduzmu sve moguće mere kako u neprijateljstvima ne bi učestvovala deca mlađa od 18 godina. 26th International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 3-7 December 1995, *War victims and respect for international humanitarian law*, International Review of the Red Cross, No. 310/96.

²⁵¹ Čović A, Medjudržavna usvojenja izmedju akta nasilja i čina ljubavi, *Strani pravni život*, br. 3/2012. str. 315.

²⁵² UNICEF International Child Development Centre, *Intercountry Adoption*, str. 8, <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest4e.pdf>

²⁵³ Zvanični podaci holandske vlade pokazuju da je u 1997. godini od 58 dece usvojene iz Indije, njih 40 bilo ženskog pola, što iznosi blizu 70%. Iz Kine je iste godine usvojeno 94 devojčice (93%) i 11 dečaka. U dvogodišnjem periodu od 1996 – 1997 godine u SAD je usvojeno 700 dece iz Indije i oko 7000 iz Kine, pretežno ženskog pola. Ibid, str. 10.

²⁵⁴ Navodi se da agencije u Americi često posluju po principu “Hoćete zdravu bebu? Dobićete je za manje od godinu dana...”. Takve usluge brzog nalaženja deteta naplaćuju od 19.000 – 24.000 dolara za bele bebe uzrasta od 9 – 18 meseci, odnosno od 27.000 – 36.000 hiljade dolara za bebe uzrasta od 3 – 9 meseci. Za afroameričku decu cene se kreću oko deset hiljada dolara. Deca iz Rusije su veoma tražena na tržištu usvojenja u SAD, zbog čega je cena za usvojenje ove dece vrlo visoka, tako da ruske agencije za usvajanje liče više na “poslovne agencije za zgrtanje profita, nego na agencije koje rade u interesu dece”. Ovu pojavu prof. Dejvid Smolin sa Samford Univerziteta smatra “kriminalnom”, te zaključuje da nema čvrste volje da joj se stane na put. Smolin, D, *Intercountry adopting as child trafficking*, *Valparaiso University Law Review*, br. 2/2004, str. 323 – 325.

Poslednjih godina, pojedini skandali koji su se dogodili sa usvojenom decom na nivou međudržavnih usvojenja, uzdrmali su javnost i doveli do toga da pojedine države predlože zabranu usvojenja svoje dece od strane državljana nekih država.²⁵⁵ Primetna je tendencija zatvaranja država prema međudržavnim usvojenjima, a u prilog tome se ističe i da je „sramota da nacionalne vlade nisu u stanju da podrže i zbrinu svoju decu“.²⁵⁶

Danas je u postupku međudržavnog usvojenja u Republici Srbiji, nadležnost podeljena između nadležnog ministarstva i centra za socijalni rad. Ministarstvo prima zahteve i dokumentaciju budućih usvojitelja, unosi podatke u Jedinstveni lični registar usvojenja, dostavlja podatke organima starateljstva, koordinira postupkom, priprema stručno mišljenje u konkretnom postupku zasnivanja usvojenja, a radi njihovog dostavljanja ministru nadležnom za porodičnu zaštitu, koji daje dozvolu, unosi podatke o zasnovanom usvojenju u registar usvojenja i prima izveštaje stranih socijalnih službi o integraciji deteta u usvojiteljsku porodicu. Organ starateljstva bira usvojitelje za konkretno dete koje ima opštu podobnost za usvojenje i čiji se podaci nalaze u Jedinstvenom ličnom registru usvojenja, prati proces uzajamnog prilagođavanja usvojitelja i deteta u ustanovi socijalne zaštite ili hraniteljskoj porodici u kojoj se usvojenik nalazi, dostavlja zahtev ministru da se saglasi sa usvojenjem i donosi rešenje o usvojenju i rešenje o novom upisu rođenja deteta. Takođe, ustanova socijalne zaštite u kojoj se dete nalazi prati kontakte između usvojitelja i deteta i o tome obaveštava ministarstvo i organ starateljstva. Porodičnim zakonom nije regulisano pitanje, da li je neophodan boravak potencijalnih usvojitelja u Srbiji u toku procedure usvojenja i u kom trajanju.²⁵⁷

²⁵⁵ Poznat je slučaj ruskog dečaka koga je bračni par iz Pensilvanije na smrt pretukao, što je za posledicu imalo oštru reakciju ruskih zvaničnika i pozivanje na suspenziju svih usvojenja od strane američkih državljana. L. Brenckle, “Russian officials call for suspension of adoptions to U.S. parents after death of Dillsburg-area boy”, *The Patriot-News*, March 05, 2010, http://www.pennlive.com/midstate/index.ssf/2010/03/nathaniel_craver_is_15th_or_16.html,

²⁵⁶ Tako npr. Ujedinjeni Arapski Emirati izričito zabranjuju međudržavna usvojenja, kao i Rumunija u kojoj je izuzetak dozvoljen jedino ukoliko se usvojenci nalaze u ulozi bliskih srodnika (npr. babe i dede). Čović, A, *op. cit* (fusnota 251), str. 316.

²⁵⁷ U praksi, oni se pozivaju kada ih organ starateljstva izabere za usvojitelje konkretnom detetu, nakon što su prethodno bili informisani o karakteristikama deteta i prihvatiли da se njihovi spisi dostave organu starateljstva. Kada dođu u Srbiju, na sastanku kome prisustvuju budući usvojitelji, predstavnici ministarstva, organa starateljstva i ustanove u kojoj se dete nalazi, pravi se plan aktivnosti svih subjekata u postupku usvojenja. Od tog momenta do okončanja postupka, neophodno je prisustvo usvojitelja u trajanju od najmanje dve nedelje u Srbiji.

Krivični zakonik Republike Srbije u članu 389. inkriminiše delo Trgovine maloletnim licima radi usvojenja. To je poseban vid trgovine maloletnim licima, uglavnom malom decom, koja za novčanu naknadu, direktno ili preko posrednika, postaju deo druge porodice.²⁵⁸

Međudržavno usvojenje kao oblik zbrinjavanja, Konvencija o pravima deteta predviđa samo ako dete nije moguće zbrinuti putem nekog drugog oblika zaštite koje predviđa domaće zakonodavstvo. Konvencija u članu 20. utvrđuje obavezu država da obezbede poštovanje detetovog etničkog, verskog, kulturnog i jezičkog porekla. Takođe, supsidijarnost, kao jedan od osnovnih principa na kojima počiva Konvencija o zaštiti dece i saradnji u međudržavnom usvojenju, podrazumeva da su države ugovornice u obavezi da iscrpe sve vidove zaštite u zemlji porekla, a tek ukoliko oni nisu dostupni, da pristupe traženju porodičnog smeštaja u drugoj državi. Porodični zakon RS ne propisuje takvu obavezu države. Unošenje takve odredbe u naše porodično zakonodavstvo, bilo bi neophodno i u skladu sa odredbama navedenih konvencija.²⁵⁹

Kao prednost međudržavnog usvojenja treba istaći činjenicu da se na ovaj način mnoga deca spašavaju sigurne smrti usled nedostatka medicinske nege i hrane u zemlji rođenja, kao i trajne lišenosti roditeljske ljubavi i patnje tokom boravka u institucionalnom smeštaju. Pred nadležnim organima je zadatak da ovo usvojenje realizuju u najboljem interesu deteta i uz njegovu potpunu zaštitu. Pozitivni efekti ovog oblika zaštite dece pretežu

²⁵⁸ Osnovni oblik ovog krivičnog dela, može se izvršiti oduzimanjem lica koje nije navršilo 16 godina, upotreboru sile, pretnje, obmanom ili drugom prevarnom radnjom od lica koja imaju pravo i obavezu da se o njemu staraju, a u cilju njegovog usvojenja protivno važećim propisima. Krivično delo se može izvršiti i kupovinom, prodajom, predajom, prevoženjem, obezbeđivanjem smeštaja ili prikrivanjem maloletnog lica radi usvojenja. Za osnovni oblik je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina. Teži oblik postoji kada se neko bavi trgovinom maloletnim licima radi usvojenja ili ako je delo izvršeno od strane više lica na organizovan način. Postoje mišljenja da je praksa trgovine decom, radi prinude na vršenje kriminalnih radnji i sa ciljem seksualne eksploracije, zastupljenja od prakse trgovine decom radi ilegalnog usvojenja i da se problem trebao rešiti na taj način, što bi se bićem krivičnog dela *Trgovina ljudima* obuhvatili svi oblici eksploracije žrtava (dece i odraslih osoba). Ovo iz razloga što se navedenim krivičnim delom pruža krivičnopravna zaštita ljudima od različitih vidova eksploracije, ali ne i od ilegalnog usvojenja, što navodi na zaključak da zakonodavac pod pojmom ljudi podrazumeva samo odrasle osobe. To je ozbiljan propust i navodi na pitanje, koji bi bio pravni osnov sa sankcionisanje trgovine decom radi npr. radne eksploracije. Više o tome Mijalković, S, Krivično delo trgovine decom radi usvojenja, *Pravni život*, br. 9/2006, str. 309.

²⁵⁹ Ipak, ne može se zanemariti činjenica da je zahvaljujući inostranim usvojiteljima, poslednjih godina zbrinut jedan broj dece sa smetnjama u razvoju. Da nisu usvojena, danas bi ova deca bila smeštena u nekom od domova u Srbiji, jer je praksa pokazala da naši državljanii nisu zainteresovani za njihovo zbrinjavanje. Ovo bi mogla da se promeni, ukoliko bi se naši državljanii na adekvatan način podsticali da usvajaju, putem npr. poreskih olakšica ili subvencionisanih kredita, što je praksa razvijenih država. Cović, A, *op. cit* (fusnota 251), str. 320.

nad negativnim, pod pretpostavkom aktivnog učešća države u suzbijanju uočenih zloupotreba i sprovodenja oštре kaznene politike za krivična dela iz ove oblasti.²⁶⁰

8.6. Zaštita dece sa posebnim potrebama

Kada se govori o deci sa posebnim potrebama, smatra se da dete mora imati neki vidljivi fizički ili mentalni hendikep. U tom smislu, naš Porodični zakon ne sadrži posebne odredbe koje bi regulisale usvojenje hendikepiranog deteta, odnosno deteta sa fizičkim, emocionalnim ili mentalnim hendikepom. Međutim, može se postaviti pitanje, da li postoje deca bez vidljivog hendikepa koja ipak predstavljaju decu sa posebnim potrebama, jer su za njih potrebna specijalna znanja i veće angažovanje. U našoj praksi usvojenja, potencijalni usvojici nisu zainteresovani za usvojenje fizički ili mentalno deficijentne dece.²⁶¹ Ta deca zahtevaju da usvojici poseduju specijalna znanja, više angažovanja i truda i potrebnu medicinsku negu i pomoć.²⁶² Prema podacima nadležnog ministarstva, decu sa lakšim hendikepom uglavnom usvajaju strani državljeni.²⁶³ Predrasude vezane za ovu decu još uvek su karakteristične za sredinu u kojoj živimo.

U slučaju usvojenja, pojedini autori ističu da decu sa posebnim potrebama predstavljaju i deca koja se nalaze u starijem uzrastu u momentu kada se smeštaju u usvojiteljsku porodicu, koja imaju emocionalne poteškoće ili su pripadnici manjinskih ili mešovitih rasa.²⁶⁴ Veliki broj ove dece iza sebe ima traumatičan period proveden u biološkoj porodici, a mnoga od njih su u ustanovama socijalne zaštite provela određeni

²⁶⁰ Ibid, str. 322.

²⁶¹ U Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Zvečanskoj, trenutno se nalazi oko 150 dece sa nekom vrstom invaliditeta ili oboljenja, a značajan broj njih je podoban za usvojenje. Socijalni radnici ističu da ovu decu mahom ostavljaju ljudi koji bi se brinuli o svom detetu da se nije rodilo sa nekom smetnjom, jer ne mogu emocionalno da prihvate tu činjenicu.

²⁶² Jedinstvena evidencija o broju dece sa smetnjama u razvoju ne postoji, a prema nekim procenama ova deca čine između 7% i 10% od ukupne populacije dece, što iznosi između 120.000 i 150.000 dece. Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, Sl. glasnik br. 55/05 i 71/05 – ispravka 101/07 i 65/08., str.6.

²⁶³ Od momenta uvođenja Jedinstvenog ličnog registra usvojenja, u periodu od 2006. – 2010. godine, realizovan je sledeći broj usvojenja: 2006. godine 97, od toga inostranih 9; 2007. godine 138, od toga 12 inostranih; 2008. godine 149, od toga 12 inostranih; 2009. godine 135, od toga 15 inostranih; 2010. godine 106, od toga 11 inostranih. Sva deca koju su usvojili strani državljeni imala su neku vrstu hendikepa (Daunov sindrom, srčano oboljenje, cističnu fibrozu, epilepsiju, hepatit is c, umerenu mentalnu retardaciju).

²⁶⁴ Groza Victor, *Successful Adoptive Families*, Westport: Greenwood Press, 1996.

vremenski period pre zasnivanja usvojenja, što je takođe ostavilo posledice na njih i stoga ih svrstava u grupu dece sa posebnim potrebama.²⁶⁵ Zapaženo je da zapostavljena i fizički zlostavljana deca često ne poštuju lični prostor, uključujući i imovinu, a često im je teško da fokusiraju i zadrže pažnju. Usvojitelji su u slučajevima ove dece prijavljivali da su ona često bila apatična i pasivna ili neprijateljski raspoložena prema njima. Veći broj autora smatra da je razlog tome činjenica da deca u ranom detinjstvu stiču iskustvo i predstavu o sebi, svojim starateljima i svetu oko sebe, te ukoliko to prvo iskustvo bude negativno, njihova predstava o svetu kao nesigurnom mestu za život biće ispunjena anksioznošću, ljutnjom, konfuzijom ili depresijom. Postoji veliki rizik da usvojenje ne uspe ukoliko usvojiteljska porodica nije blagovremeno informisana o činjenici da je dete bilo seksualno ili fizički zlostavljano, jer u tom slučaju oni nisu u mogućnosti da na pravilan način razumeju ponašanje deteta.²⁶⁶

Pojedini autori navode da prevelika očekivanja usvojitelja i njihova neplodnost povećavaju mogućnost okončanja usvojenja i pre njegove zvanične realizacije. Ukoliko se usvoji mlađe dete, praksa i istraživanja su pokazali da je proces prilagođavanja jednostavniji.²⁶⁷ Međutim, i u tim situacijama usvojitelji nikada ne mogu sa sigurnošću znati kakvo je genetsko poreklo deteta i čemu je ono bilo izloženo, npr. tokom trudnoće.

²⁶⁵ Prema izveštaju Nacionalnog centra za zlostavljanje i zanemarivanje dece u Americi, oko 44% ove dece je bilo zanemareno, 24% je doživelo fizičko zlostavljanje, a oko 15 % i seksualno zlostavljanje. Zlostavljana deca pokazuju veliki broj socio-emotivnih problema, sklona su anksioznosti, depresiji, agresivnosti, slaboj kontroli impulsa i imaju teškoće u uspostavljanju prisnih međuljudskih odnosa. Karakteristično za ovu decu je da se teže prilagođavaju usvojiteljskoj porodici i u tom smislu postoji velika mogućnost da se ne adaptiraju i da se proces usvojenja prekine pre donošenja konačne odluke o njegovom zasnivanju. U literaturi se navodi da se u proseku oko 15% usvojenja sa ovom decom ne realizuje. Ovi autori su analizirali 900 slučajeva usvojenja starije dece i došli su do rezultata da je više od 60% ove dece bilo fizički zlostavljano, 80 % je bilo zapostavljeno i 33% je bilo seksualno zlostavljano. Nezavisno od toga, većina porodica je rekla da je zadovoljna i da bi opet usvojili dete. Barth, R.P, Berry, M, *Adoption and Disruption: Rates, Risks and Response*, New York: Aldine de Gruyter, 1988.

²⁶⁶ Ona je divna i može da voli...Ali je destruktivna, pasivna, agresivna i povređuje ljudе..." (fizičko i seksualno zlostavljanje, usvojena sa 10 godina).

"Očekivali smo da će se lakše prilagoditi, međutim on je kompulsivni lažov. Kada misli da ga niko ne gleda, uništava stvari po kući..." (fizičko i seksualno zlostavljanje, usvojen sa 9 godina). "Dete ima otpor prema odnosu roditelj – dete, kao i probleme sa disciplinom. Najveći problem je što ona ne sluša nikoga ko predstavlja autoritet..." (fizičko zlostavljanje, 7 godina). Groza, *Ibid*.

²⁶⁷ U Čikagu su 1969. godine, autori Elonen i Schwartz započeli rad na longitudinalnoj studiji koja je uključila 43 dece, koja su većinom bila usvojena kao bebe. Deca su testirana periodično do šeste godine, a završni test je urađen nakon njihovog 16. rođendana. Autori su zaključili da se većina dece dobro prilagodila, osim što je veliki broj njih imao poteškoće u školi. Kao jedan od uzroka, autori su naveli visoka očekivanja roditelja. Elonen, A. S., & Schwartz, E. M, *A Longitudinal Study of Emotional, Social and Academic Functioning of Adopted Children, Child Welfare*, 42, 1969, str. 72-78.

Procenjuje se da se u Americi svake godine rodi oko 150.000 dece čije su majke tokom trudnoće konzumirale neku vrstu droge, a da 75% dece u ustanovama socijalne zaštite dolazi iz porodica u kojima su se zloupotrebljavali alkohol i droge. Kako će se na dete ispoljiti kratkoročni i dugoročni efekti korišćenja droga od strane roditelja, zavisi od vrste droge koja se koristila, učestalosti i dužine perioda korišćenja i da li se i u kom periodu trudnoće droga koristila. Primećeno je da deca iz ovakvih trudnoća imaju određene psihomotorne smetnje, poteškoće u spavanju, psihičke probleme i probleme sa prilagođavanjem.²⁶⁸ Deca čije su se majke drogirale, imaju veći rizik da obole od side.²⁶⁹

Adoptivna porodica je u odnosu na druge porodice izložena različitim stresorima sa kojima se biološka porodica ne susreće. Neki od njih su odnos okoline i zajednice prema adoptivnoj porodici, (ne) organizacija sistema socijalnih službi, a sam ulazak deteta kao "subsistema" u porodični sistem, takođe predstavlja stres. Adoptivni roditelji su uskraćeni za iskustvo prolaženja kroz trudnću i nemaju mogućnost da se postepeno prilagode ulozi roditelja. Onog momenta kada dete uđe u adoptivnu porodicu, usvojitelji se moraju istog trena prilagoditi novoj ulozi. Visoka očekivanja usvojitelja u odnosu na usvojeno dete mogu prouzrokovati tzv. "fantazu" o detetu.²⁷⁰ Usvojena deca često nemaju interpersonalne i socijalne sposobnosti da se prilagode porodičnom životu i da uspostave uspešnu komunikaciju unutar nje, a moguće je i da uopšte nemaju ideju kako jedna porodica i odnosi u njoj funkcionišu, posebno u situacijama kada su veći deo vremena proveli u ustanovama socijalne zaštite. U tim situacijama se može desiti da dete pokušava da napravi neku vrstu koalicije sa jednim usvojiteljem, a protiv ostalih u porodičnom sistemu, što predstavlja samo način i pokušaj deteta da stvari u novonastaloj situaciji drži pod kontrolom. To je obrazac koji dete zadržava i prenosi iz perioda kada je boravilo u ustanovama socijalne zaštite i koji koristi kao sredstvo preživljavanja.²⁷¹ Veći broj adoptivnih porodica prolazi kroz jedan ili više perioda tokom prilagođavanja, koji su praćeni krizama različitog intenziteta. Često izostaje organizovana

²⁶⁸ Groza, *ibid.*

²⁶⁹ U Americi oko 2% ukupne populacije obolele od side, čine deca mlađa od 13 godina, a na svako dete obolelo od side dolazilo je 3 – 5 HIV pozitivne dece. (Groza, 1996). U 85% slučajeva u pedijatriji, virus je na dete prešao sa majke. Većina ove dece ima neurološke i poteškoće u razvoju. Kao razlozi za neusvajanje ove dece, navode se strah usvojitelja od velikih materijalnih izdataka za medicinske usluge, nepostojanje adekvatnog servisa i socijalne podrške ovim porodicama, kao i rezervisanost familije i prijatelja prema takvoj mogućnosti.

²⁷⁰ U tom slučaju usvojitelji zamišljaju usvojenika kao siroče kome će pružiti ljubav i pažnju i koje će im uzvratiti emocije istom merom. Međutim, često se usvojitelji susreću sa nizom poteškoća u nastojanju da izgrade kvalitetan odnos sa usvojenim detetom. Barth, Berry, *ibid.*

²⁷¹ Donley, K.S, *Understanding Survival Behaviors: System Children in Adoption*, Presentation sponsored by Four Oaks, Inc., Cedar Rapids, IA, September 6 – 7, 1990.

socijalna podrška u postadoptivnom periodu, koja bi pomogla lakšem prevazilaženju kriza i uspešnijoj integraciji deteta u porodicu. Do danas je postojalo i više različitih teorija o mogućim razlozima težeg adaptiranja usvojenika u porodicu usvojitelja.²⁷²

U skorije vreme, više istraživača nezavisno, ponudilo je slične modele prilagođavanja usvojenju, koji su zasnovani na teoriji preživljavanja stresa. Stres koji usvojenje predstavlja za dete je individualan i nije isti kod svih. Uspeh u njegovom prevazilaženju i prilagođavanju zavise od više faktora. Najvažniji faktori su temperament deteta, kognitivni nivo, samopouzdanje, smisao za vladanje, privrženost i međuljudsko

²⁷² 1. *Teorija bioloških predispozicija* smatra da su genetsko nasleđe i prenatalni faktori od odlučujućeg uticaja za proces prilagođavanja usvojenika nakon zasmivanja usvojenja. (Brodzinsky, D., Smith, D., W., Brodzinsky, A. B., *Children's Adjustment to Adoption – Developmental and Clinical Issues*, California: Sage Publications, Inc. 1998.) 2. *Psihodinamična teorija* se fokusira na nesvesne i nerešene sukobe prema roditeljstvu u samim usvojiteljima, posebno u majci koja oseća razočarenje zbog vlastite neplodnosti. Kod deteta se vremenom razvija seksualnost i plodnost i to može prouzrokovati osećaj zavisti kod neplodnih roditelja, što se može odraziti i na odnos usvojitelja prema usvojenom detetu (Blum, H. P., *Adoptive Parents: Generative Conflict and Generational Continuity, Psychoanalytic Study of the Child*, 1983, Volume 38, str. 141-163). Frojd je opisao „fantaziju porodične idile“. To je fantazija dece u pubertetu, kada su oni nezadovoljni svojim roditeljima i imaju lošu međusobnu komunikaciju. Kako deca rastu i upoznaju roditelje druge dece, počinju da ih porede sa svojim roditeljima, koji im se uvek čine gori. Oni tada pribegavaju fantaziji da roditelji sa kojima žive nisu njihovi pravi roditelji, već da su im očuh, mačeha ili usvojitelji. Ideja o drugom paru idealnih roditelja je utešna za decu. Međutim, dok je to za decu koja žive sa biološkim roditeljima kratka faza koja prolazi onda kada prihvate činjenicu da ničiji roditelji nisu idealni, za usvojenu decu to je realnost za ceo život. 3. *Zastupnici teorije emotivne povezanosti* smatraju da odnos između roditelja i deteta, u najranijem periodu detetovog života, predstavlja osnovu za razvoj ličnosti i da se posledice lošeg odnosa mogu videti ne samo u detinjstvu, već i u zreloj dobi jedne osobe. Međutim, deca imaju sposobnost da se oporave od psihičkih, emotivnih i socijalnih trauma, pod uslovom da se pomere iz prvobitnog negativnog okruženja u okruženje u kome će postojati uslovi da im se pruže nega, pažnja i stimulans (Triseliotis J., Shireman, J., Hundley, M., *Adoption: Theory, Policy and Practice*, London: Cassell, 1997). Hraniteljstvo i usvojenje uvek prekidaju ciklus koji se iznova ponavlja u normalnoj porodičnoj situaciji, a to je: potreba, uzbuđenje, bes, zadovoljenje, poverenje, potreba. Nakon prekida ciklusa on se može nastaviti, međutim, ukoliko нико ne obezbedi detetu zadovoljenje kada bes naraste, dete se okreće sebi i uči da veruje samo sebi (Keck, G., 1997). Diagnosing and Treating Attachment and Bonding Issues, *The Post* (Parent Network for the Post Institutionalised Child – PNPI – newsletter). 4. *Teorija društvene uloge* predstavlja prvi sistematski pokušaj da objasni prilagođavanje usvojenika u uslovima porodičnih interaktivnih obrazaca. Odnosi u usvojiteljskoj porodici se, u jednom delu, grade, na osnovu uzajamnih gubitaka. Za usvojitelje to predstavlja gubitak plodnosti i željene biološke dece, a za usvojenika je to gubitak bioloških roditelja. Tako se mogu razlikovati dve strategije koje usvojitelji koriste. Prva je priznanje da različitosti između njih i usvojenika postoje, a druga odbacivanje istih. Roditelji koji ostvare otvorenu komunikaciju sa detetom, postavljaju temelje za razvoj deteta u stabilnu, jaku i mentalno zdravu ličnost. (Brodzinsky, D., Smith, D., W., Brodzinsky, A. B., *Children's Adjustment to Adoption – Developmental and Clinical Issues*, California: Sage Publications, Inc. 1998).

poverenje. Može se očekivati da će deca koja imaju teži temperament i teško veruju drugima, imati negativniji odnos prema usvojenju i da će to predstavljati problem i u procesu prilagođavanja (Brodzinsky, 1993). Ovaj model prepoznaje i ulogu genetike, prenatalnih i reproduktivnih iskustava, kulturnih i društvenih potreba, socijalne podrške i porodičnih zahteva na krajnji ishod prilagođavanja. On na kompleksan način, uzimajući u obzir različite faktore, prilazi problemu prilagođavanja deteta u porodicu usvojitelja.

Socijalna podrška doprinosi borbi protiv različitih stresora kojima je adoptivna porodica izložena, olakšava usvojiteljima usavršavanje znanja i veština neophodnih u vršenju njihove funkcije i omogućava im da kroz interakciju sa stručnim licima i drugim usvojiteljima, lakše prebrode sve probleme sa kojima se mogu suočiti tokom odrastanja deteta.²⁷³ Neformalni sistem podrške, koji pored roditeljskih grupa za podršku, podrazumeva i podršku prijatelja, rodbine i komšija, podjednako je važan kao i formalni sistem podrške koju bi trebali da pružaju obučeni profesionalni radnici.

Usvojitelji najčešće misle da samo dete sa vidljivim hendičepom ima posebne potrebe i da usvojenje deteta nižeg kalendarskog uzrasta, bez vidljivih defekata, predstavlja dovoljnu garanciju za uspešan proces prilagođavanja i kvalitetne međusobne odnose u budućnosti. Međutim, decu sa posebnim potrebama, pored dece sa vidljivim fizičkim, mentalnim ili emocionalnim hendičepom, predstavljaju i deca bez vidljivog hendičepa koja zahtevaju veće angažovanje usvojitelja i stručnu pomoć. Uzroci toga mogu biti različiti, kao npr. zanemarivanje i izloženost fizičkom, psihičkom ili seksualnom nasilju, štetni uticaji tokom trajanja trudnoće,

²⁷³ U Americi su popularne različite grupe podrške koje usvojitelji pohađaju. Tako je primećeno, da se usvojitelji dece sa emocionalnim teškoćama često osećaju krivim, jer se dešava da ih prijatelji, rođaci i stručna lica smatraju odgovornim za probleme deteta. U ovim situacijama su se grupe za podršku pokazale efikasnim načinom da se kroz međusobnu podršku koju usvojitelji uzajamno pružaju jedni drugima, ovi problemi lakše prevaziđu. U četvorogodišnjem istraživanju koje je sproveo autor Victor Groza, najčešći izvor socijalne podrške usvojiteljima predstavljale su druge usvojiteljske porodice (26,2%), zatim stručna lica (22,4 %), različite organizacije za usvojenje (13,9 %), škola (12,6 %), prijatelji (12,2 %), komšije (8,1 %) i rođaci (2,7%). Tokom prve godine, četvrtina porodica odlazila je na sastanke grupe za podršku (24,3 %), da bi se taj procenat u naredne tri godine postepeno smanjivao, a u četvrtoj godini je iznosio 25,4%. Istraživanje je pokazalo da su usvojitelji koji su usvojili stariju decu češće pohađali grupe za podršku od usvojitelja koji su usvojili mlađu decu, kao i da su ove grupe bile od koristi usvojiteljima čija su deca ispoljavala probleme u ponašanju. Tokom prve godine oko 44% usvojiteljskih porodica imalo je kontakt sa drugim usvojiteljskim porodicama i to najčešće na dva do tri meseca, dok je manji procenat održavao te kontakte dnevno, nedeljno ili mesečno. Tokom druge godine taj kontakt je imalo njih 51%, da bi u četvrtoj godini on iznosio 46%. Između 90% i 100% porodica, smatralo je da su im ti kontakti bili vrlo korisni i od pomoći u određenim situacijama (Groza, 1996).

čije posledice ne moraju biti vidljive odmah i mogu doći do izražaja kasnije ili stariji kalendarski uzrast u momentu zasnivanja usvojenja. Danas preovlađuju mišljenja da nijedno dete nije nepodobno za adopciju i da je od fokusiranja na njegovu prošlost, važnije orijentisanje na sadašnjost i budućnost deteta.²⁷⁴

---

²⁷⁴ Postoje i autori koji smatraju da se adopcija kao oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja, može uspešno primeniti samo na malu decu, dok u slučaju dece sa smetnjama u razvoju, dece koja su bila subjekti ekstremnih formi nasilja i zapuštanja i dece koja se već nalaze u tinejdžerskom uzrastu, usvojenje ne predstavlja idealnu opciju, već preporučuju da se u tim slučajevima razmotri primena nekog drugog oblika zaštite (Delattre, E, *Victims and Victimizerz, When Drug Addicts Have Children*, Washington: Child Welfare League of America: American Enterprise Institute, 1994).

9. PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA U OBLASTI ZAŠTITE PRAVA DECE

9.1. Značaj presuda Evropskog suda za ljudska prava

Obraćajući se individualnim predstavkama međunarodnim telima, pojedinac učestvuje u zaštiti prava, a posredno i na stvaranje prava, s obzirom na to da presude koje donosi Evropski sud za ljudska prava, na osnovu individualnih predstavki, predstavljaju presedane koji obavezuju države.²⁷⁵ Evropska konvencija o ljudskim pravima propisuje uslove pod kojima se ovlašćeni subjekti mogu obratiti ovom sudu i zahtevati pokretanje postupka za zaštitu ljudskih prava.²⁷⁶ Predstavka ne može biti suštinski ista sa predstavkom koju je sud već razmatrao, potrebno je da je država protiv koje se podnosi predstavka ratifikovala Konvenciju, a povreda treba da je nastupila nakon ratifikacije i na teritoriji države potpisnice.

Konvencijom o pravima deteta nije predviđen poseban sistem podnošenja individualnih predstavki u slučaju da dete ili njegov zakonski zastupnik smatraju da je neko pravo prekršeno. Tako izostaje mogućnost da se kroz sistem peticija obezbedi efikasnija zaštita od one koja se postiže podnošenjem državnih izveštaja, a postojeći mehanizmi, kao što su oni u okviru Evropske konvencije o ljudskim pravima, nisu dovoljni jer obezbeđuju pravno i geografski ograničenu zaštitu prava deteta.²⁷⁷ Evropski sud za ljudska prava se poziva na odredbe Konvencije o pravima deteta i kada se zaštita prava traži preko ugovora, kao što su na primer Evropska konvencija o ljudskim pravima ili Pakt o građanskim i političkim pravima.

Postupci koji su vođeni pred Evropskim sudom za ljudska prava, a odnos se na zaštitu prava deteta su mnogobrojni, a ovde će izložiti neke od njih.

²⁷⁵ Evropski sud za ljudska prava svojim odlukama posredno kreira pravo i postavlja smernice, u kom pravcu nacionalna zakonodavstva treba da se kreću. Značaj njegovih odluka i njihov uticaj je veliki, pa je tako neusklađenost Evropske Konvencije o usvojenju dece iz 1967. godine sa praksom Evropskog suda, predstavljao jedan od osnovnih razloga za usvajanje Revidirane Evropske Konvencije 2008. godine.

²⁷⁶ „Sud može uzeti predmet u postupak tek kada se iscrpe svi unutrašnji pravni lekovi, u skladu sa opštepriznatim načelima međunarodnog prava i u roku od šest meseci od dana kada je povodom njega doneta pravosnažna presuda“ (član 35). Evropska konvencija o ljudskim pravima, Savet Evrope, 1950. godine („Sl. list SCG- Međunarodni ugovori“, br. 9/03).

²⁷⁷ Vučković – Šahović, N, *Prava deteta i međunarodno pravo*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, 2000., str. 330.

9.2. Usvojenje

U oblasti usvojenja najviše pažnje izazivaju presude Evrpskog suda koje se odnose na istopolne parove i usvojenje dece. U većini odluka koje je sud doneo u ovoj oblasti, smatra se da dugotrajni homoseksualni odnosi nisu obuhvaćeni pravom na poštovanje porodičnog života koji je zaštićen članom 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Oko ovog pitanja ne postoji konsenzus između država članica Saveta Evrope. Danas, kada su homoseksualni odnosi sve češće priznati nacionalnim zakonodavstvima, bilo u obliku braka ili registrovanog partnerstva, pojavile su se sudske odluke koje odstupaju od dosadašnje prakse.

U slučaju F. protiv Francuske, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da ne postoji zajednički stav država članica Saveta Evrope u pogledu prava homoseksualaca da usvajaju decu. Nacionalne vlasti treba da proocene lokalne potrebe, iako je homoseksualni odnos uvek u praksi Suda bio zaštićen pozivanjem na pravo na poštovanje privatnog života ili na zabranu diskriminacije. Ovakav stav Suda jeste u skladu sa članom 21. Konvencije o pravima deteta kojim se države obavezuju da usvojenje bude izvedeno u skladu sa najboljim interesom deteta, uz saglasnost nadležnih vlasti i uz mere zaštite deteta. Uslove i postupak zasnivanja usvojenja određuju države svojim nacionalnim zakonodavstvima.²⁷⁸

Sud je šest godina kasnije, u slučaju E.B. protiv Francuske, zauzeo suprotan stav. Gospođa E.B. je bila vaspitница, lezbejka i živila je sa ženom od 1990. godine. Želela je da usvoji dete i u februaru 1998. godine aplicirala je za usvojitelja, nakon čega je odbijena zbog svoje seksualne orijentacije. U junu 2002. godine, najviši administrativni sud u Francuskoj je potvrđio tu odluku. Evropski sud za ljudska prava je u ovom slučaju stao na stanovište da francuske vlasti uskraćivanjem prava homoseksualcima, biseksualacima i lezbejkama da usvoje decu, sprovode diskriminatorsku praksu u odnosu na pojedince, koji takođe imaju pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. Sud je smatrao da su francuske vlasti povredile član 8. i član 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima, kao i francuski zakon koji propisuje da pored parova i pojedinci mogu aplicirati za usvojenje dece.²⁷⁹ Naime, fran-

²⁷⁸ Case of Frette v. France, No. 36515/97 od 26. 02. 2002.

²⁷⁹ Član 8. glasi: "Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Javna vlast se neće mešati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili dobrobiti zemlje, te sprečavanja javnog nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja, morala i sloboda drugih". Član 14. glasi: „Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji obezbediće se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, bez obzira na pol, rasu, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinu ili drugu okolnost”.

čuski zakon nije precizirao da je nužno da usvojeno dete ima i model uloge suprotnog pola, a francuski sudovi su čak navodili da podnositelj ima „nesumnjive lične kvalitete i podobnost za odgajanje dece“.²⁸⁰ Sud je prilikom donošenja odluke uzeo u obzir više različitih aspekata, uključujući i činjenicu da je gospođa E.B. sa svojom partnerkom imala stabilnu vezu.

Dana 23. aprila 2013. godine, parlament u Francuskoj je dao konačno odobrenje na predlog zakona kojim se istopolnim parovima omogućava sklapanje braka i usvajanje dece.²⁸¹ Protivnici zakona ističu da će se njegovim usvajanjem omogućiti medicinski potpomognuto rađanje i vantelesna oplodnja u lezbejskim parovima, što će biti uvod u dozvoljavanje trudničkog surogata koji je trenutno zabranjen.²⁸² Ovim Zakonom je izvršena radikalna reforma u oblasti porodičnog prava u francuskom pravu. Članom 1. menjaju se odredbe Francuskog građanskog zakonika koje se odnose na brak, tako da sada brak mogu zaključiti osobe različitog ili istog pola.²⁸³ Ovim članom se menjaju i članovi 202-1 i 202-2 Građanskog zakonika, koji se odnose na pravila međunarodnog privatnog prava koja se primenjuju na priznavanje braka između dva lica koja nisu državljeni Francuske. Sada dve osobe istog pola mogu sklopiti brak ako pravo države, u kojoj je bar jedan partner rođen ili u njoj boravi, to dozvoljava. Član 3. predviđa zamenu reči “čoveka i žene” sa “supružnik” u članovima 74. i 165. Građanskog zakonika. Član 6. utvrđuje član 171-9 koji predviđa da lica istog pola mogu da zaključe brak u Francuskoj i kada žive u državi čiji zakoni ne dozvoljavaju takav brak, pod uslovom da je bar jedan od njih francuske nacionalnosti. Članovi 7. i 8. prave izuzetak od principa zabrane uzastopnog usvajanja (čl. 345-1 i 360. Građanskog zakonika), a član 9. menja član 371-4. Član 10. predviđa da svaki supružnik koristi ime supružnika, bilo da zameni svoje prezime ili ga njemu doda, po redosledu koji sam odabere (čl. 225-1 Građanskog zakonika). Član 21. predviđa retroaktivno priznavanje istopolnih brakova zaključenih u inostranstvu pre stupanja na snagu ovog zakona. U oblasti radnog prava značajan je član

²⁸⁰ Case of E. B. v. France, No. 43546/02 od 22. 01. 2008.

²⁸¹ Zakon je usvojen sa 331 glasom za i 225 protiv. Dana 17. maja predsednik Francuske ga je potpisao, a objavljen je u Službenom glasniku dan kasnije. Uredba br. 2013-429 o sprovođenju Zakona doneta je 28. maja, a prvi istopolni par se venčao 29. maja. LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe, http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=8F6B34626B348AC4484A08684742F378.tpdjo05v_1?cidTexte=JORFTEXT000027414540&dateTexte

²⁸² Čović, A, Slučaj Gas i Dubois protiv Francuske u svetlu usvajanja Zakona 2013 – 404, *Evropsko zakonodavstvo*, br. 45-46/2013, str. 376.

²⁸³ Član 143 Francuskog građanskog zakonika. Code civil, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721>

19. kojim se menja Zakon o radu i uvodi član L.1132-3-2 koji predviđa da nijedan zaposleni ne može biti sankcionisan, otpušten ili diskriminisan ukoliko odbije da bude prebačen u državu koja inkriminiše homoseksualnost. Ovo je važno imajući u vidu da se u nekim državama homoseksualnost kažnjava smrću (npr. u Avganistanu, Iranu, Saudijskoj Arabiji, Sudanu, Jemenu). Bilo kakva sankcija ili otpuštanje zaposlenog u ovoj situaciji biće ništavi u skladu sa članom L.1132-4 Zakona o radu.²⁸⁴ Istopolni parovi će od ovog zakona imati koristi i kada je u pitanju broj kvartala koji se uzimaju u obzir prilikom izračunavanja penzije, budući da se broj kvartala uvećava za parove koji su usvojili decu.²⁸⁵

U tom smislu je interesantna i presuda Evropskog suda za ljudska prava Gas i Dubois protiv Francuske, doneta godinu dana pre njegovog usvajanja.²⁸⁶ U ovom slučaju, Sud je stao na stanovište da nije prekršen član 8. (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) i čl. 14. (pravo da ne budu diskriminisani u uživanju prava zagarantovanih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima). Valeri Gas i Natali Dubois živele su u vanbračnoj zajednici i od 2002. godine u registrovanom partnerstvu. Natali Dubois je rodila čerku 2000. godine, nakon vantelesne oplodnje spermom anonymnog donatora u Belgiji. Partnerke su zajedno brinule o detetu i gospođa Gas je podnela zahtev za usvojenje devojčice, uz saglasnost svoje partnerke. Sud je odbio zahtev na osnovu člana 365. Francuskog građanskog zakonika. Naime, prema navedenom članu, usvajanjem deteta od strane gospođe Gas, biološka majka bi ostala bez roditeljskih ovlašćenja, što ne bi bilo u interesu deteta. Ukoliko dete usvoji supružnik biološkog roditelja, oni zajednički vrše roditeljska ovlašćenja. Međutim, u ovom slučaju sud partnerke nije mogao da kvalifikuje kao supružnike, jer je prema članu 144. Francuskog građanskog zakonika bilo dozvoljeno sklapanje brakova samo heteroseksualnim parovima. Oštećene su podnele predstavku Evropskom sudu za ljudska prava pozivajući se na članove 8. i 14. Evropske konvencije. Francuska vlada je tvrdila da član 8. ne garantuje pravo na roditeljstvo, a da u skladu sa tim, ne postoji ni povreda čl. 14. jer on sam po sebi ne postoji nezavisno. Gospođe Gas i Dubois smatralе su da postoji seksualna diskriminacija. Francuska vlada je isticala da je brak stabilnija veza od bilo kog drugog oblika zajednice, negirajući da je član 365. diskriminatorski, s

²⁸⁴ Code du travail, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006072050>

²⁸⁵ Čović, A, *op. cit.* (fusnota 282), str. 379.

²⁸⁶ Case Gas and Dubois v. France, no. 25951/07 od 15.03.2012. [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109572#{%22itemid%22:\[%22001-109572%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109572#{%22itemid%22:[%22001-109572%22]})

obzirom na to da se odnosi i na heteroseksualne parove. Vlada je negirala i postojanje posredne diskriminacije ističući da homoseksualni parovi mogu da uživaju porodični život i bez braka i roditeljstva. Međunarodna federacija za ljudska prava, britansko Udruženje za usvojenje i starateljstvo i LGBT udruženja, podneli su zajednički podnesak Sudu u kome su istakli da se davanjem roditeljskih ovlašćenja i drugom partneru bolje štite interesi dece. Sud je zaključio da član 12. Konvencije (pravo na brak i porodicu) ne obavezuje države da legalizuju istopolne brakove, a ukoliko odobre neku drugu formu, npr. registrovano partnerstvo, imaju diskreciono pravo da odluče koja će prava, dostupna bračim partnerima, biti priznata partnerima u partnerstvu. Takođe, stalo se na stanovište da nije bilo diskriminacije na osnovu seksualne diskriminacije, s obzirom na to da i nevenčani heteroseksualni parovi ne mogu da usvoje dete. Presuda je doneta sa šest glasova za i jednim glasom protiv. Francuski zakon dozvoljava veštačku oplodnjbu sa anonimnim donatorom isključivo neplodnim heteroseksualnim parovima. Sud smatra da u tom smislu ne postoji diskriminacija, jer je po francuskom zakonu cilj tretmana prevazilaženje neplodnosti koja je medicinski dijagnostikovana ili sprečavanje prenošenja teškog oboljenja na dete, što u slučaju neplodnosti homoseksualnih parova ne postoji kao razlog. Njihova neplodnost nije posledica patoloških faktora, a funkcija medicine nije da svima realizuje želju za dobijanjem potomstva. Predsednik Kosta je u svom izdvojenom mišljenju istakao da postoje oblasti u kojima je nacionalni zakonodavac u boljoj poziciji od evropskog sudske da promeni neke institucije koje se tiču porodice, te da sud ne treba radikalno da ga cenzuriše.

Usvajanjem Zakona br. 2013-404 homoseksualcima se jemče prava koja se tiču zasnivanja i planiranja porodice. To znači da će istopolni parovi zajednički vršiti roditeljska ovlašćenja, pod uslovom da su venčani i da je dete usvojeno od strane jednog od supružnika. Do njegovog stupanja na snagu parovi istog pola nisu mogli da usvajaju decu, iako nije postojala zakonska prepreka da se u ulozi usvojitelja pojavi gej muškarac ili lezbejka.

9.3. Pravo na poštovanje porodičnog života

U slučaju Pini i Bertani protiv Rumunije, koji se odnosio na poštovanje privatnog života i odnos između usvojitelja i usvojene dece, Sud je stao na stanovište da ne postoji pravo na zasnivanje porodice usvojenjem ili veštačkom oplodnjom, ali jednom kada je dete usvojeno ili rođeno, porodični život će biti stvoren. Stoga, pravo na poštovanje porodičnog života obuhvata i

odnos između usvojitelja/usvojioca i usvojenog deteta, čak i kada usvojenci nisu živeli sa usvojenim detetom ili kad sa njim nisu uspostavili dovoljno bliske veze.²⁸⁷ U tim slučajevima, pravna činjenica povezana sa prepostavljenom namerom usvojitelja/usvojioca da dele svoj život sa usvojenim detetom, stavlja taj odnos u područje porodičnog života u smislu člana 8.

U slučaju Wagner i J.M.W.L. protiv Luksemburga, Sud je smatrao da su vlasti, nepriznavanjem u potpunosti valjane odluke stranog suda o usvojenju u korist prvog podnosioca zahteva, koji nije bio venčan, prekršile član 8. i da je to predstavljalo diskriminaciju. Sud je zaključio da su postojale *de facto* porodične veze između podnosioca zahteva i deteta, kao i da nepostojanje odredaba koje omogućavaju nevenčanoj osobi da potpuno usvoji dete, predstavlja mešanje u pravo na poštovanje porodičnog života.²⁸⁸

U slučaju Kearns protiv Francuske, državljanka Irske koja je u Francuskoj rodila čerku iz vanbračne veze, dala je dete na usvajanje, zahtevajući da rođenje deteta ostane tajna i da ona ne bude registrovana kao majka. Uslovi anonimne registracije rođenja deteta su joj bili objašnjeni tokom dva intervjua sa socijalnom službom. Posebno je bilo naglašeno da u periodu od dva meseca može promeniti odluku. Pet meseci nakon porođaja, majka je tražila da joj se dete vrati. Njen zahtev je odbijen, jer je sud smatrao da je u detetovom najboljem interesu da ima stabilne emotivne odnose unutar nove porodice, te da je dvomesečni period bio dovoljan da majka preispita svoju odluku.²⁸⁹

U slučaju W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva podnositelj zahteva je dobrovoljno, u više navrata, poveravao sina na brigu i staranje lokalnim vlastima, zbog nemogućnosti da se on i supruga staraju o njemu. Vlasti su preduzele korake za oduzimanje roditeljskih prava nad detetom i dale su ga na usvajanje, a roditelji nisu bili uključeni u postupak donošenja odluke. Sud je smatrao da biološki roditeljski odnos nije raskinut samo zbog činjenice da je dete povereno na staranje lokalnim vlastima. Iz toga je sledilo, da je odluka lokalnih vlasti predstavljala mešanje u pravo na poštovanje porodičnog života podnosioca zahteva.²⁹⁰

U slučaju K. i T. protiv Finske Evropski sud za ljudska prava je potvrdio povredu prava na poštovanje porodičnog života zbog toga što je dete odmah nakon rođenja smešteno u hraniteljsku porodicu, a zbog majke koja je godinama patila od psihoze i nemogućnosti oca da se sam stara o detetu. Navede-

²⁸⁷ Case of Pini and Bertani v. Romania, No. 78030/01 od 22. 06. 2004.

²⁸⁸ Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg, No. 76240/01 od 28. 06. 2007.

²⁸⁹ Case of Kearns v. France, No. 35991/04 od 10. 01. 2008.

²⁹⁰ Case of W. v. United Kingdom, No. 10 EHRR 29 od 1987.

no je da su finski organi propustili da preduzmu potrebne mere za ujedinjenje porodice . Ova odluka je u skladu sa Konvencijom o pravima deteta koja garantuje detetu pravo na život sa roditeljima (član 9).²⁹¹

Interesantan je i slučaj majke dve maloletne čerke, državljanke Islanda, koja je u vreme rođenja devojčica bila u vanbračnoj vezi sa turskim državljaninom (slučaj S.G.H. protiv Turske). Ubrzo nakon venčanja oni su prestali da vode zajednički život. Otac je čerke odveo na letovanje u Tursku uz saglasnost majke i nakon dva meseca ju je obavestio da ih više neće vraćati na Island. Majka je više puta putovala u Tursku, ali su svi njeni pokušaji da ostvari kontakt sa čerkama ostali bezuspešni. Za šest godina srela ih je samo četiri puta. Devojčice su odbijale kontakt sa majkom navodeći da ih je ona napustila. Svi postupci vođeni u Turskoj su obustavljeni 2000. godine kada su obe devojčice postale punoletne. Evropski sud za ljudska prava je zaključio da postoji odgovornost Turske za povredu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života. Sud je procenio da devojčice nisu imale mogućnost da razviju svoj odnos sa majkom u mirnom okruženju bez spoljnih pritisaka. S.G.H. je isplaćen iznos od 50.000 evra na ime naknade imovinske štete, 15.000 evra na ime naknade neimovinske štete i 10.000 evra na ime naknade sudskih troškova.²⁹²

9.4. Poveravanje dece na staranje i najbolji interesi dece (spajanje porodice i odnosi sa drugim roditeljem)

U slučaju C. protiv Francuske, prilikom odlučivanja kome dete treba da se dodeli na staranje, Sud je dao naročiti značaj najboljim interesima deteta. Međutim, u ovom predmetu se stalo na stanovište da se željama dece pridao preveliki značaj, te da se radilo o kršenju člana 8, jer su nakon smrti njihove majke deca dodeljena njenoj dugogodišnjoj partnerki, a ne biološkom ocu.²⁹³

U slučaju K. A. protiv Finske zauzet je stav da nacionalne vlasti moraju uvek težiti da omoguće ponovno spajanje porodice, čak i kada je razlog za poveravanje dece na staranje bilo njihovo sklanjanje od seksualnog zlostavljanja. Podnosiocu zahteva i njegovoj supruzi oduzeto je troje dece zbog dokaza o seksualnom zlostavljanju dece. Sud je smatrao da nadležna socijalna služba nije preduzela nikakav ozbiljniji napor da omogući even-

²⁹¹ Case of K. and T v. Finland, No.25702/94 od 12.07.2001.

²⁹² Case of Sophia Gudrun Hansen v. Turkey, No. 36141/97 od 23.12.2003.

²⁹³ Case of C. v. Finland, No. 18249/02 od 09. 05. 2006.

tualno ponovno spajanje porodice i da je namjera nacionalnih vlasti bila da svedu kontakte između roditelja i dece na minimum, čime je povređen član 8. Konvencije. Sud ne kaže da do spajanja porodice nužno mora doći, već da se moraju preduzeti svi mogući napor da bi se spajanje omogućilo. Sud ne smatra da je u interesu deteta da se vrati u porodicu u kojoj je zlostavljan, ali da bi to možda bilo moguće ukoliko bi roditelji prošli neku vrstu savetovanja ili nekog drugog tretmana, čime bi se opasnost od ponovnog zlostavljanja svela na minimum.²⁹⁴

U slučajevima kada partner biološkog roditelja želi da usvoji dete, uzima se u obzir interes biološkog roditelja kome nije dodeljeno starateljstvo i njegov interes se odmerava u odnosu na najbolje interes deteta. Ukoliko roditelj kome nije dodeljeno starateljstvo redovno održava kontakte sa detetom, usvojenje neće biti u najboljem interesu deteta. Međutim, ukoliko biološki roditelj ne održava redovno kontakt sa detetom, usvojenje može biti u najboljem interesu deteta i tada preteže nad pravima biološkog roditelja. U slučaju S. protiv Švedske podnositelac zahteva je tvrdio da je odlukom kojom je očuhu njegovog deteta dozvoljeno usvojenje, država prekršila njegova prava iz člana 8. Međutim, dete je živelo pre donošenja odluke o usvojenju šest godina sa usvojiteljem, a za to vreme su posete podnosioca zahteva detetu bile izuzetno retke. Sud je smatrao da je usvojenje u ovom slučaju u najboljem interesu deteta.²⁹⁵

U nekim situacijama Sud je zaključio da je prekid odnosa između roditelja i deteta u najboljem interesu deteta (N. protiv Švedske). Evropski sud za ljudska prava je u ovom slučaju smatrao opravdanim mere prema roditeljima, uključujući i potpuni prekid u odnosima između roditelja i deteta, jer je dete bilo povređeno i zapušteno.²⁹⁶ Ista odluka se donosila i u slučaju kada je otac osuđen na dugačku kaznu zatvora zbog krivičnih dela u kojima je primenjeno teško nasilje, što je zahtevalo njegovo držanje pod strogim merama sigurnosti.²⁹⁷

9.5. Proceduralni zahtevi koji se tiču brige, staranje i pristupa deci

U slučaju P. C. i S. protiv Ujedinjenog Kraljevstva podnositeljka zahteva je rodila devojčicu koja joj je oduzeta i data na staranje, iz razloga

²⁹⁴ Case of K. A.v. Finland, No. 27751/ 95 od 14. 01. 2003.

²⁹⁵ Case of S. v. Sweden, No. 24484/ 97 od 28. 10. 1998.

²⁹⁶ Case of Nowacka v. Sveden, od 09. 05. 1989.

²⁹⁷ Case X. v. UK, od 09.05.1977.

što je pre toga bila osuđena za povređivanje jednog svog deteta. Podnositeljima zahteva je bio ograničen pristup čerki i ona je kasnije data na usvajanje. Sud je utvrdio da su roditelji pre rođenja deteta bili uključeni u sve postupke i da su znali da postoji mogućnost da im dete posle rođenja bude oduzeto. Međutim, sud je smatrao da su roditeljima bila uskraćena proceduralna prava kada je njihovo dete dato na usvajanje. Sud je naglasio da nije postojalo pravno zastupanje podnosioca zahteva tokom postupka u kome je doneta odluka o početku postupka usvojenja, kao i da između ta dva postupka nije postojao nikakav vremenski razmak, zbog čega su oni bili lišeni mogućnosti da se pravično saslušaju pred sudom. Zbog toga su bili onemogućeni da učestvuju u postupku donošenja odluke u onoj meri u kojoj bi im bila osigurana zaštita interesa prema članu 8. Konvencije.²⁹⁸

U slučaju McMichael protiv Ujedinjenog Kraljevstva podnosioci zahteva prisustvovali su nizu saslušanja pred lokalnim vlastima, na kojima je naloženo preuzimanje obaveznih mera zaštite njihovog deteta. Njima je zabranjen pristup detetu. Međutim, domaćim vlastima predviđeni su neki dokumenti kojima podnosioci zahteva nisu imali pristup. Dokumenti su obuhvatili i izveštaj socijalnog radnika u kome je preporučeno da im se dete ne poverava. Sud je smatrao da domaći postupak nije omogućio potrebnu zaštitu njihovih interesa zagarantovanih članom 8. Konvencije.²⁹⁹

U slučaju K. protiv Irske majka je dala dete tajno na usvajanje, bez znanja oca. Zakonom o usvajanju iz 1952. bilo je predviđeno da je za usvojenje potrebna saglasnost majke ili staratelja deteta. U slučaju nevenčanog oca, nije postojalo automatsko priznavanje, jer je sud detetu imenovao staratelja (odeljak 11. Zakona o položaju dece iz 1987. godine). Nakon što je otac podneo zahtev za starateljstvo nad detetom, Okružni sud je 29. maja 1989. godine imenovao oca za staratelja. Na ovu odluku su se majka i budući usvojitelji žalili Višem суду, koji je potvrdio odluku Okružnog suda. Predmet je predat Vrhovnom суду koji je smatrao da je Viši суд pogrešio, jer je prema Zakonu o starateljstvu iz 1964. godine, glavna briga suda dobrobit deteta, a krvna veza je samo jedan od faktora koji se uzima u obzir. Predmet je zatim vraćen Višem суду koji je usvojio žalbe majke i usvojitelja i nakon toga doneo odluku o usvojenju. Podnositelj predstavke se na osnovu člana 8. Evrops-

²⁹⁸ Postoje slučajevi u kojima donošenje odluke o ponovnom spajanju deteta sa roditeljima nije u najboljem interesu deteta. Vrlo je važno ispoštovati sve proceduralne zahteve, posebno ako se ima u vidu neopoziva priroda odluke da se dete da na usvajanje. Takve odluke ne smeju biti, niti izgledati, proizvoljne. Roditeljima se mora omogućiti da prisustvuju relevantnim saslušanjima, da imaju pristup relevantnim dokumentima i da mogu da podnose podneske. Case of P, C and S v. UK, No. 56547/ 00 od 16. 07. 2002.

²⁹⁹ Case of McMichael v. UK, No. 16424/90 od 24. 02.1995.

ske konvencije, žalio da je povređeno njegovo pravo u pogledu postojanja porodičnog života, jer je njegovo dete dato na usvajanje bez njegove saglasnosti i znanja. On je isticao da mu je nacionalno pravo uskratilo mogućnost da bude postavljen za staratelja detetu. Sud je smatrao da je ovakav postupak majke predstavljao mešanje u pravo na porodični život podnosioca zahteva, jer je ugrozio pravilan razvoj odnosa podnosioca zahteva sa detetom, koji je ujedno stavljen u vrlo nepovoljan položaj u svom nadmetanju za starateljstvo nad detetom sa budućim usvojiocima. Pojam porodica se ne odnosi samo na odnos zasnovan na bračnoj zajednici, već obuhvata i druge porodične veze, kada osobe žive van braka. Kako su podnositelj predstavke i majka živeli zajedno dve godine i planirano dobili dete, to znači da je postojala veza koja je težila bračnom životu. Takođe, nije istaknut nijedan relevantan razlog za dobrobit deteta, koji bi opravdao donošenje takve odluke. Postupak za usvojenje deteta mora pružiti mogućnost da se razmotre i stavovi oca deteta. Sud je utvrdio kršenje člana 8. Konvencije. Evropski sud je podnosiocu predstavke dosudio 2.000 funti na ime materijalne i 10.000 funti na ime nematerijalne štete, kao i troškove postupka.³⁰⁰

U slučaju K. i T. protiv Finske podnositeljka zahteva je imala dugogodišnju mentalnu bolest i nakon rođenja deteta ono joj je oduzeto. Jedno od njene starije dece joj je takođe oduzeto i smešteno u dom za decu. Sud je smatrao da su ove mere preduzete na proizvoljan način, a da razlozi koji mere potkrepljuju nisu opravdani. Pored toga, podnosioci zahteva nisu bili unapred obavešteni o odlukama upravnih tela, pa stoga nisu bili na odgovarajući način uključeni u postupak donošenja odluke. Kada detetu preti određena opasnost od roditelja, može biti i preporučljivo ne uključivati roditelje u postupak, dok se ne preduzmu neophodne mere zaštite deteta. U ovom slučaju, moraju postojati dokazi koji opravdavaju iznenadno odvajanje deteta od roditelja, bez prethodnih kontakata ili konsultacija.³⁰¹

9.6. Poštovanje identiteta – pristup informacijama koje se tiču vlastitog porekla

U slučaju Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva podnositelj zahteva koji je bio poveren ustanovi socijalnog staranja kao beba, tražio je pristup informacijama o svojim ranim godinama provedenim u ustanovi i celom spisu koji se odnosio na njega. Zahtev je odbijen. Sud je smatrao da je

³⁰⁰ Case of K. v. Ireland, No. 16969/90 od 26. 05. 1994.

³⁰¹ Case of K and T v. Finland, No. 25702/94 od 27. 04. 2000.

spis sadržao informacije koje se tiču ličnih aspekata detinjstva podnosioca zahteva, njegovog razvoja i porodične istorije i da zbog toga mogu predstavljati glavne izvore informacija o njegovoj prošlosti. Zbog toga je onemogüćavanje pristupa ovim informacijama postavilo pitanje povrede člana 8. Konvencije. Postavilo se pitanje da li je mešanje u prava Gaskina, radi zaštite prava drugih, nužno i srazmerno. Politika Ujedinjenog Kraljevstva je bila, da se traži pristanak svih zainteresovanih lica, pre nego što se spis u ovakvim situacijama izda. To je značilo da osobe uključene u spis mogu odbiti da daju svoj pristanak, odnosno da se može dogoditi da one više nisu u mogućnosti da pristanak daju. U tim situacijama informacije neće biti date na uvid. Sud je zaključio da je mešanje u privatni život podnosioca zahteva nesrazmerno i da je u slučajevima tako spornih odluka neophodno sprovesti dodatne postupke, kako bi se odlučilo da li takve informacije trebaju biti dostupne. Pristup Suda bio je proceduralan.³⁰²

U slučaju O. protiv Francuske Sud je potvrđio da član 8. Konvencije štiti pravo na razvoj ličnosti, a da su za lični razvoj neophodni i detalji o identitetu osobe kao ljudskog bića, što uključuje informacije o identitetu roditelja. Rođenje i okolnosti u kojima je dete rođeno, predstavljaju deo detetovog, a kasnije i odraslog privatnog života. Prilikom odlučivanja, većina u Sudu je zauzela vrlo pragmatičan stav u pogledu nužnosti i razumnosti mešanja u privatni život. Smatrali su da su svi uključeni u ovaj postupak imali pravo na privatni život, uključujući i svu drugu decu bioloških roditelja podnosioca zahteva. Sud je smatrao da sva ta prava moraju biti uravnotežena. Za sud su bili odlučujući interesi majke koja je rodila „zadržavajući anonimnost kako bi zaštitila svoje zdravlje rađajući u prikladnim medicinskim uslovima”. Postoji opšti interes za zaštitu zdravlja deteta i majke, koja je rodila da bi se izbeglo napuštanje, čedomorstvo ili pribegavanje ilegalnim pobačajim.³⁰³

9.7. Fizičko kažnjavanje

U slučaju A. protiv Ujedinjenog Kraljevstva Evropski sud za ljudska prava osporio je koncept „razumnog kažnjavanja” od strane roditelja. Sud je jednoglasno zaključio da je telesno kažnjavanje jednog dečaka u Engleskoj od strane njegovog očuha predstavljalo ponižavajuće kažnjavanje suprotno članu 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima i čl. 19. Konvencije o pravima deteta, kojim se od država zahteva zaštita dece od svih oblika fizičkog i

³⁰² Case of Gaskin v. UK, No. 10454/ 83 od 07. 07. 1989.

³⁰³ Case of Odievre v. France, No. 42326/98 od 13. 02. 2003.

mentalnog kažnjavanja dok su pod starateljstvom roditelja i drugih. Optužba protiv očuha je odbačena u sudu Ujedinjenog Kraljevstva na temelju tvrdnje da je u pitanju „razumno kažnjavanje“. Evropski sud je zaključio da je Vlada Ujedinjenog Kraljevstva odgovorna što domaći zakon nije obezbedio odgovarajuću zaštitu dece, uključujući „delotvorno odvraćanje“. Sud je naložio Ujedinjenom Kraljevstvu da plati nadoknadu od 10.000 funti sterlinga dečaku koji je stalno trpeo udarce baštenskim štapom.³⁰⁴

9.8. Zabrana diskriminacije vanbračne dece

Sud je utvrdio postojanje povrede prava na poštovanje porodičnog života, i podsetio na izričitu zabranu diskriminacije po osnovu rođenja u pogledu uživanja prava i sloboda sadržanih u Konvenciji (M. protiv Belgije). Naime, po tadašnjem belgijskom zakonodavstvu, majka je 1973. godine morala da prizna svoju vanbračnu čerku da bi automatski postala njen zakonski zastupnik, a potom i da je usvoji kako bi između njih u potpunosti nastao odnos majke i čerke. Pravni odnos između majčinih srodnika i deteta nije se mogao formirati, te dete nije imalo pravo zakonskog nasleđivanja po majci, a majku je moglo da nasleđuje samo izuzetno, na osnovu sudske odluke koja ga postavlja u položaj naslednika.³⁰⁵

9.9. Pravo deteta na obrazovanje

Ovaj postupak su pokrenula tri bračna para zbog toga što su njihova deca u školi morala da uče predmet seksualno vaspitanje, uveden kao obavezan u sve danske osnovne škole 1970. godine. Oni su smatrali da je država prekršila njihovo pravo da obezbede deci obrazovanje i nastavu koji će biti u skladu sa njihovim verskim i filozofskim uverenjima (K, B.M. i P. protiv Danske) Evropski sud za ljudska prava je došao do zaključka da njihova verska i filozofska uverenja nisu ni na koji način povređena, da ovaj predmet upozorava decu na posledice abortusa i polnih bolesti i na taj način ih ospozobljava da brinu o sebi i svom zdravlju. Obaveza države je da detetu obezbedi da se obrazuje i da mu se informacije, koje su sastavni deo nastavnog programa, prenesu na objektivan, kritički i pluralistički način.³⁰⁶

³⁰⁴ Case of A v. United Kingdom, No. 25594/94 od 23. 09. 1998.

³⁰⁵ Case of Paula and Alexandra Marckx v. Belgium, No. 6833/74 od 24.10.1978.

³⁰⁶ Case of Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark, No. 5093/71, 5920/72 i 5926/72 od 05. 11. 1976.

10. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analizom domaćih pravnih propisa i međunarodnih izvora prava u oblasti zaštite prava dece, može se zaključiti da je Republika Srbija preduzela veliki broj neophodnih koraka u cilju harmonizacije i usaglašavanja domaćeg zakonodavstva sa relevantnim međunarodnim konvencijama i utvrđenim standardima od strane nadležnih međunarodnih tela. U tom smislu, u našoj državi postoji zadovoljavajuća zakonska osnova koja, u pogledu sadržine, jemči potpunu realizaciju i zaštitu dečijih prava. Sa druge strane, u situacijama kada je zaštitu potrebno pružiti u realnom životu, efekti često izostaju ili se na njihovu realizaciju čeka neopravданo dugo. Stiče se utisak da između institucija i pojedinaca koji postupaju u ovim predmetima, ne postoji dovoljna, potpuna i koordinisana saradnja, usled čega ni najbolji zakon ne može da se primeni na odgovarajući način. Iz tog razloga izostaju i očekivani rezultati koji bi primenom slova zakona trebali da se realizuju u praksi.

Činjenicu da se kao društvo ne možemo pohvaliti efikasnom primenom pravnih propisa i blagovremenim izvršenjem sudske odluke, potvrđuju i podaci Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu koji se odnose na našu državu. Naime, od aprila 2004. godine kada je Republika Srbija preuzela na sebe dužnost poštovanja obaveza iz Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, u naredne četiri godine, Evropski sud za ljudska prava u šesnaest slučajeva doneo je presude protiv naše države.³⁰⁷ Najveći broj presuda odnosio se na kršenje prava na pravično suđenje zbog dužine trajanja postupka i neizvršavanja pravosnažnih presuda domaćih sudova. Dve presude su donete zbog povrede prava na slobodu izražavanja, a jedna je bila iz oblasti porodičnih odnosa (slučaj V.A.M. – pristup i održavanje kontakta sa detetom).³⁰⁸ Krajem 2011. godine registrovano je 6750 predstavki pred Evropskim sudom protiv Srbije, što je činilo 4,5% od ukupnog broja predstavki pred Sudom. Iako je prema podacima iz 2017. godine Srbija smanjila broj neizvršenih presuda Evropskog suda za ljudska prava i više se ne nalazi među prvih deset zemalja sa najvećim brojem neiz-

³⁰⁷ *Odluke i presude Evropskog suda za ljudska prava doneće u odnosu na Republiku Srbiju za period mart 2004.-mart 2008.*, Služba za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije, Savet Evrope, 2008., str. 5.

³⁰⁸ Ovaj sud je 13. marta 2007. godine doneo presudu po žalbi građanke V.A.M., na dužinu i nepravednost procedure za razvod braka i starateljstvo nad detetom iz braka, čime je osam godina sprečena da viđa dete jer je zaražena HIV virusom. Država Srbija je obavezana da oštećenoj isplati 15.000 evra na ime nematerijalne štete, kao i sudske troškove u iznosu od 4.350 evra, *Ibid.*, str. 37-66.

vršenih presuda, situacija još uvek nije zadovoljavajuća. Evropski sud je u odnosu na Srbiju do sada doneo ukupno 153 presude. Samo 2016. godine, doneta je 21 presuda protiv naše zemlje: u 19 je utvrđena povreda prava garantovanih Evropskom konvencijom, dok je u dve presude utvrđeno da ih nema. Osim presuda, sud u Strazburu je doneo i 36 odluka. U deset je, prema podacima iz pravobranilaštva, utvrđena povreda prava garantovanih Konvencijom uz dosuđenu naknadu štete, dok je u 26 predmeta doneta odluka da se predstavke proglose nedopuštenim. U Državnom pravobranilaštву navode i da su tokom 2016. godine izvršene isplate svih presuda i odluka iz 2014. i 2015. godine, koje nisu bile isplaćene.³⁰⁹ Za izvršenje nekih presuda je sastavljeno i više akcionih planova, kao što je slučaj za predmet nestalih beba.³¹⁰ Takođe, treba uzeti u obzir da je procenat građana koji misle da je u Srbiji prisutan visok stepen diskriminacije veliki i iznosi oko 65%.³¹¹ Ovo jasno ukazuje na to da državne institucije ne uživaju neophodno poverenje i da je iz tog razloga teško doći do pravog podatka o broju ljudi koji su se suočili sa kršenjem i nepoštovanjem svojih zakonom zagarantovanih prava i sloboda. Usled odsustva poverenja u rad institucija, pojedinci ih često zaobilaze procenjujući da je neizvesno da li će i kada dobiti neophodnu zaštitu. Kada govorimo o pravima dece, situacija je složenija i zbog njihovog uzrasta i nemogućnosti da samostalno preduzimaju korake u cilju zaštite svojih prava. Iz tog razloga, od ključnog značaja je informisanje i kontinuirana edukacija roditelja, zaposlenih u predškolskim i školskim ustanovama i svih koji na bilo koji način dolaze u kontakt sa decom i učestvuju u radu sa njima (zaposleni u policiji, sudovima, tužilaštву, centrima za socijalni rad, advokati). U okviru strategije za dugoročno poboljšanje položaja dece u Srbiji neophodno je brže i efikasnije sprovoditi mere socijalne zaštite i ustanoviti sveobuhvatan nacionalni akcioni plan za decu u Srbiji koji će se sprovoditi stvaranjem uslova za njegovu implementaciju. Od bitnog značaja je:

³⁰⁹ *Srbija mora da poštuje presude suda u Strazburu*, Politika, 05. 03. 2017., <http://www.politika.rs/sr/clanak/375559/Srbija-mora-da-postuje-presude-suda-u-Strazburu>

³¹⁰ U predmetu Z.J. protiv Srbije utvrđeno je da država nije pružila roditeljima informacije o preminulom novorođenom detetu 1983. godine. Sud je odložio razmatranje svih sličnih predmeta protiv Srbije do izvršenja te presude. Izvršenje ove presude je teže nego što izgleda, jer je problem kompleksan pošto je to bila raširena pojava decenijama unazad. Više o tome na Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights /Serbia/ Case Zorica Jovanovic v. Serbia (21794/08) <https://www.coe.int/cs/web/execution/submissions-serbia>

³¹¹ Gasmi, G, Lutovac, M, Prlja, S, International Norms Protecting Children's Human Rights – Case Study of Serbia, *Fiat Iustitia*, No. 1/2017, str. 121.

- preduzimanje mera u cilju smanjenja nasilja prema deci;
- dosledno sprovođenje načela zabrane diskriminacije;
- smanjenje broja dece koja žive u teškom siromaštvu;
- zaštita dece od eksploracije, zlostavljanja i trgovine, pre svega pooštravanjem sankcija za učinioce ovih krivičnih dela;
- uključivanje dece Roma u društveni život kako bi se osposobili za samostalan i kvalitetan život;
- poboljšanje zdravstvenog stanja dece;
- poboljšanje položaja dece sa posebnim potrebama;
- aktivno uključivanje sredstava javnog informisanja, univerziteta, stručnjaka i svih zainteresovanih pojedinaca u akciju poboljšanja položaja najmlađih.

I najvažnije, uvek i prema svakom detetu moramo da se ophodimo sa poštovanjem, uvažavajući njegovu ličnost, potrebe, želje i strahove. Svi-ma nama pripada velika obaveza da mlađim naraštajima ostavimo bolji svet od onog koji smo mi zatekli, uz zagarantovano bezbrižno detinjstvo. To je zadatak i odgovornost svake generacije. U budućnosti i njihove.

LITERATURA

I TEORIJSKA LITERATURA

1. Antonić, S, Deca u "istopolnim porodicama" – pregled debate, *Antropologija* 11, sveska 2, 2011, str. 61 – 80.
2. *At home or in a home? - Formal care and adoption of children in Eastern Europe and Central Asia*, UNICEF.
3. Bandura, A, Walters, R, H, *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1963.
4. Barth, R.P, Berry, M, *Adoption and Disruption; Rates, Risks and Response*, New York: Aldine de Gruyter, 1988.
5. Bartholet Elizabeth, *Nobody's Children*, Boston: Beacon Press, 1999.
6. Berkowitz, D, Gay men and surrogacy. In A. E. Goldberg & K. R. Allen (Eds.), *LGBT-parent families: Innovations in research and implications for practice*, New York: Springer, 2013, str. 71 – 85.
7. Blum, H. P, Adoptive parents: Generative conflict and generational continuity, *Psychoanalytic Study of the Child*, Volume 38, 1983, str. 141-163.
8. Bordaš, B, Modernizacija pravila o izdržavanju sa inostranim elementom u Srbiji, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3/2013.
9. Brenckle, L, "Russian officials call for suspension of adoptions to U.S. parents after death of Dillsburg-area boy", The Patriot-News, March 05, 2010, http://www.pennlive.com/midstate/index.ssf/2010/03/nathaniel_craver_is_15th_or_16.html,
10. Brodzinsky, D, Smith, D, W, Brodzinsky, A, B, *Children's adjustment to adoption – developmental and clinical issues*, California: Sage Publications, Inc. 1998.
11. Childlabour, <http://www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/labour.pdf>
12. Childlabour, http://www.unicef.org/protection/files/child_labour.pdf
13. Child Welfare Information Gateway, *Postadoption contact agreements between birth and adoptive families*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2011. http://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/statutes/cooperative.pdf http://www.adoption101.com/open_adoption.html
14. Clarke, V, Sameness and difference in research on lesbian parenting. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 1. 2001, 210-222.
15. Clarke, V, Kitzinger, C, Weare not living on planet lesbian": Constructions of male role models in debates about lesbian families. *Sexualities* 8, 2005, 137-152.

16. Cvejić – Jančić, O, Pravo na anonimni porođaj, *Pravni život*, br. 9 /1998.
17. Čolović, V, Saradnja država u oblasti ostvarivanja alimentacionih zahteva, *Evropske integracije i međunarodna krivičnopravna saradnja*, Beograd: Institut za uporedno pravo i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 2011-2012.
18. Čović, A, Iskustva LGBT roditelja i njihove dece – rezultati longitudinalnih studija, *Sociološki pregled*, br. 4/2015, str.399 – 418.
19. Čović A, Medjudržavna usvojenja izmedju akta nasilja i čina ljubavi, *Strani pravni život*, br. 3/2012. str.304-325.
20. Čović, A, Načini zloupotrebe dece putem interneta, U zborniku *Internet i društvo*, Srpsko sociološko društvo, 2014, str. 379-393.
21. Čović, A, Nasilje nad decom – pojavnii oblici i mere zaštite, U zborniku *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije*, 2014, str. 368-382.
22. Čović, A, Slučaj Gas i Dubois protiv Francuske u svetlu usvajanja Zakona 2013 – 404. *Evropsko zakonodavstvo*, br.45-46/2013, str. 375 – 380.
23. Čović, A, Šteta usled nerealizovanja alimentacionih zahteva i pravna regulative u ovoj oblasti, U zborniku *Odgovornost za štetu, naknada štete i osiguranje*, Udruženje za odštetno parvo, Institut za uporedno pravo i Pravosudna akademija, 2017, str. 133 – 147.
24. Čović, A, Usvojenje dece sa posebnim potrebama i izazovi u postadativnom periodu, *Zbornik za kriminološka i sociološka istraživanja*, 2/2012, 205 – 215.
25. Čović, A, Čović, D, Izbor koncepta usvojenja sa aspekta zaštite prava deteta na saznanje svog porekla, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br.4/2013, str. 635-652.
26. Damian Constantin Iulian, Abortion from the perspective of eastern religions: Hinduism and Buddhism, *Romanian Journal of Bioethics*, br. 1/2010, str. 124-136.
27. Davidson Julia at all. *Online Abuse: Literature Review and Policy Context*, 2001, str. 6, <http://www.europeanonlinegroomingproject.com/wp-content/file/uploads/EOGP-Literature-Review.pdf>
28. Delattre Edwin, *Victims and Victimizer*s, When Drug Addicts Have Children, Washington: Child Welfare League of America: American Enterprise Institute. 1994.
29. Donley, K.S, *Understanding Survival Behaviors: System Children in Adoption*, Presentation sponsored by Four Oaks, Inc., Cedar Rapids, IA, September 6 – 7, 1990.

30. Duraković, A, *Ostvarivanje izdržavanja djeteta u prekograničnim predmetima*, <http://eprints.ibu.edu.ba/2995/2/010> Ana Duraković - ZRM.pdf
31. Elonen, A. S, Schwartz, E. M, A Longitudinal Study of Emotional, Social and Academic Functioning of Adopted Children, *Child Welfare*, 1969, 42, 72-78.
32. *Facts on Abortion in Latin America and the Caribbean*, Guttmacher Institute, January 2012. http://www.guttmacher.org/pubs/IB_AWW-Latin-America.pdf
33. Female genital mutilation, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en>
34. File sharing programs – Peer to Peer Networks Provide Ready Access to Child Pornography, 2003, http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/USGAO_2003_childporn.pdf
35. Gartrell, N, et al, Adolescents with Lesbian Mothers Describe Their Own Lives, *Journal of Homosexuality*, 59, 2012, 1211–1229, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/nllfs-adolescents-with-lesbian-mothers-2012.pdf>
36. Gates, G, *LGBT Parenting in the United States*, 2013, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/LGBT-Parenting.pdf>
37. Gasmī, G, Lutovac, M, Prija, S, International Norms Protecting Children's Human Rights – Case Study of Serbia, *Fiat Iustitia*, No. 1/2017, str. 116 – 128.
38. Glumbić, N, Etičke dileme u prevenciji i tretmanu ometenosti, u zborniku *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, Beograd, 2007, 187 - 212.
39. Goldberg Abbie et al, Lesbian, Gay, and Heterosexual Adoptive Parents' Perceptions of Parental Bonding During Early Parenthood, Couple and Family Psychology: Research and Practice, *American Psychological Association*, Vol. 2, No. 2, 2013, 146–162, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Goldberg-Moyer-Kinkler-Jul-2013-CFPRP.pdf>, 10.11.2015.
40. Goldberg, A, *Lesbian and gay parents and their children: research on the family life cycle*. Washington, DC: American Psychological Association, 2010.
41. Goldberg, A. E, Lesbian parents and their families: Complexity and intersectionality from a feminist perspective. In S. Lloyd, A. Few, & K. R. Allen (Eds.), *Feminist theory, methods and praxis in family studies* (pp. 108-120). Thousand Oaks, CA: Sage. 2009.

-
42. Goldberg, A, Allen, K, R, Lesbian mothers' ideas and intentions about male involvement across the transition to parenthood. *Journal of marriage and Family*69, 2007, str. 352-365.
43. Goldberg, A., et al., *Research Report on LGB-Parent Families*, Los Angeles, The Williams Institute, UCLA School of Law 2014, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/lgb-parent-families-july-2014.pdf>,
44. Groza Victor, *Successful Adoptive Families*, Westport: Greenwood Press, 1996.
45. Grupa autora, Čitanka od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima, Beograd: Labris, 2006.
46. Henny Boss et al, Adolescents of the U.S. national longitudinal lesbian family study :male role models, gender Role traits, and Psychological Adjustment, *Gender & Society*, 2012, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Bos-Goldberg-VanGelder-Gartell-Gender-Society-June-2012.pdf>,
47. Hrabar, D, Posvojenje na razmeđi interesa posvojitelja i posvojenika, Univerzitet u Zagrebu: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 5 / 2008.
48. Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San Josi, Costa Rica, 22 November 1969.
49. Izveštaj Generalnog sekretara UN o smrtnoj kazni u 2012. godini,<http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/MedjunarodniPropisi/Izve%C5%A1taj%20GS%20UN%20o%20smrtnoj%20kazni%2002.07.2012.pdf>
50. Keck, G, Diagnosing and treating attachment and bonding issues, *The Post* (Parent Network for the Post Institutionalised Child – PNPI – newsletter). (3), 1997.
51. Khan, Khalid. Child pornography on the internet, *The Police Journal*, http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/Kahn_2000.pdf
52. Krone, Tony, ATypology of Online Child Pornography Offending. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice* 279,2004,http://www.popcenter.org/problems/child_pornography/PDFs/Krone_2004.pdf.
53. Marjanović, S, Međunarodna nadležnost za sporove o izdržavanju u međunarodnom privatnom pravu Srbije de lege lata i de lege ferenda, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 65/2013.
54. Marjanović, S, Uticaj Haških konvencija o međunarodnom privatnom pravu na usklađivanje prava Srbije sa pravom EU u materiji zaštiti dece, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 68/2014.

55. Mitchell et al. The Internet and Sexual Abuse. *Child Maltreatment* 10, (1) 2005, <http://www.unh.edu/ccrc/pdf/jvq/CV93.pdf>
56. Mijalković, S, Krivično delo trgovine decom radi usvojenja, *Pravni život*, br. 9/2006.
57. Milosavljević, B, Popović, D, Ustavno pravo, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union: Službeni glasnik, 2008.
58. Mršević, Z., *Registrovano partnerstvo kao neophodna civilna opcija i deo feminističke agende*, preuzeto sa <http://www.zenskestudie.edu.rs/>
59. Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara UN, http://www.unicef.org-serbia/SGs_studija_o_nasilju_nad_decom.pdf
60. Nešić, Snežana, Jović, Natasa, *Izveštaj Zaštitnika građana i panela mlađih savetnika – Zaštita dece od nasilja u školama*, Beograd: Zaštitnik građana, 2011.
61. New Evidence Regarding China's One-Child PolicyForced Abortion, Involuntary Sterilization, Infanticide and Coercive Family Planning, 2009, <http://www.pearlsofchina-thefilm.com/littlejohn1.pdf>
62. *Odluke i presude Evropskog suda za ljudska prava donete u odnosu na Republiku Srbiju za period mart 2004.-mart 2008.*, Služba za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije, Savet Evrope, 2008.
63. Popadić, D, *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009.
64. Počuća, M, Šarkić, N, *Porodično pravo i porodično pravna zaštita*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union: Službeni glasnik, 2011.
65. Rašević Mirjana, Da li je evidentirani broj abortusa u Srbiji realan, *Stavovi*, 2/2008, str. 7 – 21.
66. Smolin, D, Intercountry adopting as child trafficking, *Valparaiso University Law Review*, br. 2/2004, str. 323 – 325.
67. *Specijalno izvješće - Djeca u konfliktnim razvodima*, Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka, 2013.
68. Stanley Janet, *Child Abuse and the Internet*. Australian Institute of Family Studies 15, 2001, <http://aifs.org.au/nch/pubs/issues/issues15/issues15.pdf>
69. Šarkić, N, Nikolić, M, Procesni položaj centara za socijalni rad, *Sistem porodičnopravne zaštite u Srbiji – Zbornik radova*, Glosarijum, Beograd, 2009.
70. Taylor Max, Holland Gemma, and Quayle Ethel. Typology of Paedophile Picture Collections. *The Police Journal* 74,2001 http://www.pop-center.org/problems/child_pornography/PDFs/Taylor_et_al_2001.pdf
71. Triseliotis, J, Shireman, J, Hundleby, M, *Adoption: theory, policy and practice*, London: Cassell, 1997.
72. UNICEF International Child Development Centre, *Intercountry adoption*, str. 8, <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest4e.pdf>

73. United States Department of State, *2013 Trafficking in Persons Report - Serbia*, 19 June 2013, <http://www.refworld.org/docid/51c2f39149.html>
74. *Univerzalni dokumenti o ljudskim pravima*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2005.
75. Van Gelderen, L, et al, Quality of Life of Adolescents Raised from Birth by Lesbian Mothers: The US National Longitudinal Family Study, *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, vol 33, 2012, 17-23. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Loes-Bos-Gartrell-Hermanns-Perrin-Article-Jan-2012.pdf>
76. Vlaović – Vasiljević, D, *Zlostavljana i zanemarena deca i domski i porodični smeštaj, od grupe do tima – Multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Centar za brak i porodicu, 2001.
77. Vučković-Šahović, N, Međunarodno usvojenje i Srbija, *Pravni zapisi*, br. 1/2011.
78. Vučković – Šahović, N, *Prava deteta i međunarodno pravo*, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd 2000.
79. Ward, J, Schneider, B, The reaches of heteronormativity: An introduction. *Gender & Society* 23, 2009, 433-439.
80. Westhues, A, Cohen, J. S, Preventing disruption of Special needs Adoptions, *Child Welfare* 69 (2), 1990, 141 - 155.
81. What Is Violence Against Children? <http://www.gov.nl.ca/VPI/facts/ViolenceAgainstChildren.pdf>
82. World Abortion Policies 2011, United Nations, Department of Economic and Social Affairs: Population division, <http://www.un.org/esa/population/publications/2011abortion/2011wallchart.pdf>
83. World Health Organization (WHO), (2007), *Unsafe Abortion: Global and Regional Estimates of the Incidence of Unsafe Abortion and Associated Mortality in 2003*.
84. Wortley, Richard, Stephen Smallbone. *Child Pornography on the Internet*. Guide 41, 2006, <http://www.cops.usdoj.gov/files/RIC/Publications/e04062000.pdf>
85. Zloupotreba djece putem interneta – Istraživanje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Podgorica, 2013,http://www.ombudsman.co.me/djeca/docs/zloupotreba_djece_putem_interneta.pdf
86. 26th International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 3-7 December 1995, *War victims and respect for international humanitarian law*, International Review of the Red Cross, No.310/96.

II PRAVNI PROPISI

1. Code civil, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721>
2. Code du travail, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006072050>
3. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008. on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations, OJ L 7, 10.1.2009.
4. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Savet Evrope, 1950. (Sl. List SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/03).
5. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, UN, 2000. godine (“Sl. List SCG – Međunarodni ugovori”, br. 22/2002).
6. Haška konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava za izdržavanje deteta i drugim oblicima izdržavanja porodice
7. Human Rights Council Resolution on the Rights of the Child(A/HRC/RES/19/37),http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A-HRC-RES-19-37_ENG.pdf
8. Konvencija o nadležnosti i zakonu koji se primenjuje u oblasti ličnog i porodičnog prava između SFRJ i Francuske Republike, “Sl. list SFRJ”, br. 55/72.
9. Konvencija o pravima deteta, UN, 1989. godine („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/1990 i „Sl. list SRJ“, br. 4/96 i 2/97).
10. Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention_en.asp
11. Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, (“Službeni list SRJ” - Međunarodni ugovori, br. 6/2001).
12. Konvenciju o usvojenju dece, Savet Evrope, Strazbur. 1967.
13. Krivični zakonik, „Sl. list SFRJ“, br. 15/65, 15/67, 20/69 i 6/73.
14. Krivični zakonik Republike Srbije, “Službeni glasnik RS” br. 85/05, 88/05 и 107/2005, 72/09, 111/09, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016.
15. Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja
16. Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja,<http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>

17. Porodični zakon Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011, 6/2015.
18. Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno – vaspitnim ustanovama, http://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovnovaspitnim_ustanovama.html
19. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, "Službeni list SCG", br. 6/2003.
20. Pravilnik o broju, sastavu i načinu rada etičkog odbora u zdravstvenoj ustanovi, "Službeni glasnik RS", br. 30/ 95.
21. Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, ("Službeni list SRJ" - Međunarodni ugovori, br. 6/2001).
22. Revidirana Evropska konvencija o usvojenju, Savet Evrope, Strazbur, 2008.
23. Rezolucija Evropskog parlamenta br. A5-0050/2000. od 16. marta 2000.
24. *Семейный Кодекс Российской Федерации*, <http://www.consultant.ru/popular/family/>
25. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, „Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 1/2013.
26. Ugovor o pravnoj pomoći između FNRJ i Rumunske Narodne Republike, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 8/1961.
27. Ugovor o pravnoj pomoći u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima između FNRJ i SSSR, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 5/1963.
28. Ugovor o pravnom saobraćaju u građanskim i krivičnim stvarima između FNRJ i NR Poljske, "Sl. list FNRJ – dodatak", br. 5/1963.
29. Ugovor o pružanju pravne pomoći u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima između SFRJ i Mongolske Narodne Republike, "Sl. list SFRJ – međunarodni ugovori", br. 7/1982.
30. Ugovor o regulisanju pravnih odnosa u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima između SFRJ i Čehoslovačke, "Sl. list SFRJ – dodatak", br. 13/1964.
31. Ustav Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", br. 98/2006.
32. Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 1/1990.
33. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005.
34. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, "Službeni glasnik RS" br. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 – autentično tumačenje, 68/15 i 62/16-US.

35. Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima „Sl. glasnik RS”, br. 32/2013.
36. Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 16/95.
37. Zakon o potvrđivanju Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada i preporuke MOR 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgoreg oblika dečijeg rada (“Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 2/2003).
38. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (“Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br.1/2010).
39. Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti dece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja (“Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 12/2013).
40. Zakon o radu, „Sl. Glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014 i 13/2017.
41. Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja, Sl. list SFRJ 43/82, 72/82 i Sl. list SFRJ 46/96.
42. Zakon o vanparničnom postupku, „Službeni glasnik SRS”, br.25/1982,48/1988 i „Službeni glasnik RS”, br.46/95, 18/2005, 85/2012, 45/2013.
43. Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik RS”, br. 22/2009.

III PRAVNI PROPISI (SAD I AUSTRALIJA)

1. Arizona Revised Statute, dostupno na <http://www.azleg.gov/ArizonaRevisedStatutes.asp>
2. California Family Code, <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=FAM>
3. California Welfare And Institutions Code, dostupno na <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=wic>
4. Connecticut General Statutes, dostupno na <http://www.cslib.org/psaindex.htm>
5. Delaware Code, dostupno na <http://delcode.delaware.gov/>
6. District of Columbia Official Code, dostupno na <http://government.westlaw.com/linkedslice/default.asp?SP=DCC-1000>
7. Florida Statutes, dostupno na <http://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/?CFID=38662896&CFTOKEN=57361077>
8. Indiana Code, dostupno na <http://www.in.gov/legislative/ic/2010/>
9. Louisiana Children's code, dostupno na <http://legis.la.gov/lss/lss.asp?folder=71>
10. Maryland Code-Family Law, dostupno na <http://law.justia.com/codes/maryland/2010/family-law/>
11. Massachusetts General Laws, dostupno na <http://www.malegislature.gov/Laws/GeneralLaws/>
12. Minnesota Statutes, dostupno na <https://www.revisor.leg.state.mn.us/statutes/>
13. Missouri Revised Statutes, dostupno na <http://www.moga.mo.gov/statutes/statutes.htm>
14. Montana Code Annotated, dostupno na http://data.opi.mt.gov/bills/mca/..%5Cmca_toc%5Cindex.htm
15. Nebraska Revised Statutes, dostupno na <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=ccflpubs>
16. Nevada Revised Statutes, dostupno na <http://www.leg.state.nv.us/nrs/>
17. New South Wales Adoption Act,
http://www.austlii.edu.au/au/legis/nsw/consol_act/aa2000107/
18. New Hampshire Revised Statutes, dostupno na <http://www.gencourt.state.nh.us/rsa/html/indexes/default.htm>
19. New Mexico Statutes Annotated, dostupno na <http://www.adoption-institute.org/policy/polopen5.html#newmex>
20. New York Social Services Law, dostupno na http://law.onecle.com/new-york/social-services/SOS0383-C_383-C.html
21. NY Code - Domestic Relations, <http://codes.lp.findlaw.com/nycode/DOM>

24. North Carolina General Statutes, <http://www.ncleg.net/gascripts/Statutes/StatutesTOC.pl>
25. Ohio Revised Code, <http://codes.ohio.gov/orc>
26. Oklahoma Statutes, <http://www.oklegislature.gov/osstatuestitle.html>
27. Oregon Revised Statutes, <http://www.leg.state.or.us/ors/>
28. Pennsylvania Cons. Statutes, доступно на <http://www.legis.state.pa.us/WU01/LI/LI/CT/PDF/23/23.PDF>
29. Queensland Adoption Act 2009, <http://www.legislation.qld.gov.au/LEGISLTN/ACTS/2009/09AC029.pdf>
30. Revised Code of Washington, <http://apps.leg.wa.gov/RCW/>
31. South Australia Adoption Act 1988, доступно на <http://www.legislation.sa.gov.au/LZ/C/A/ADOPTION%20ACT%201988/CURRENT/1988.90.UN.PDF>
32. South Dakota Codified Laws, доступно на <http://legis.state.sd.us/statutes/DisplayStatute.aspx?Statute=25-6&Type=Statute>
33. South Carolina, *Семейный Кодекс Российской Федерации*, <http://www.consultant.ru/popular/family/http://www.scstatehouse.gov/code/statmast.php>
34. State of Rhode Island General Laws, <http://www.rilin.state.ri.us/statutes/>
35. Tennessee Annotated Code, <http://www.lexisnexis.com/hottopics/tncode/>
36. Texas Family Code, <http://law.onecle.com/texas/family/chapter161.html>
37. The Alaska Statutes, доступно на <http://www.legis.state.ak.us/basis/folioproxy.asp?url=http://www.legis.state.ak.us/cgi-bin/folioisa.dll/stattx10>
38. Uniform Adoption Act, <http://www.law.upenn.edu/bll/archives/ulc/fn-act99/1990s/uaa94.htm>
39. Vermont Statutes, <http://www.leg.state.vt.us/statutes/chapters.cfm?title=15>
40. Victoria Adoption Act 1984, доступно на <http://www.findandconnect.gov.au/vic/objects/pdfs/1984%20Adoption%20Act.pdf>
41. West Virginia Code, <http://www.legis.state.wv.us/WVCODE/Code.cfm>
42. Wisconsin Ann. Statutes, <https://docs.legis.wisconsin.gov/statutes/statutes/48/XIX/925>
43. Western Australia Adoption Act 1994, доступно на http://corrigan.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/aa1994107/

IV SUDSKA PRAKSA

1. Case of E.B. v. France, No. 43546/02 od 22. 01. 2008.
2. Case of Gas and Dubois v. France, No. 25951/07 od 15.03.2012.
3. Case of A v. United Kingdom, No. 25594/94 od 23. 09. 1998.
4. Case of Bosco v. Italy, No. 50490/99 od 05. 09. 2002.
5. Case of C. v. Finland, No. 18249/02 od 09. 05. 2006.
6. Case of E. B. v. France, No. 43546/02 od 22. 01. 2008.
7. Case of Frette v. France, No. 36515/97 od 26. 02. 2002.
8. Case of Gaskin v. UK, No. 10454/ 83 od 07. 07. 1989.
9. Case of K. A.v. Finland, No. 27751/ 95 od 14. 01. 2003.
10. Case of K. and T v. Finland, No.25702/94 od 12.07.2001.
11. Case of K. v. Ireland, No. 16969/ 90 od 26. 05. 1994.
12. Case of Kearns v. France, No. 35991/04 od 10. 01. 2008.
13. Case of Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark, No. 5093/71, 5920/72 и 5926/72 od 05. 11. 1976.
14. Case of McMichael v. UK, No. 16424/90 od 24. 02.1995.
15. Case of Nowacka v. Sweden, No. 12805/07 od 13.03.1989.
16. Case of Odievre v. France, No. 42326/98 od 13. 02. 2003.
17. Case of P, C and S v. UK, No. 56547/ 00 od 16. 07. 2002.
18. Case of Paton v. UK, No. 8416/78 od 13. 05. 1980
19. Case of Paula and Alexandra Marckx v. Belgium, No. 6833/74 od 24.10.1978.
20. Case of Pini and Bertani v. Romania, No. 78030/01 od 22. 06. 2004.
21. Case of R.H. v. Norway, No. 17004/90 od 19. 05. 1992.
22. Case of S. v. Sweden, No. 24484/ 97 od 28. 10. 1998.
23. Case of Sophia Gudrun Hansen v. Turkey, No. 36141/97 od 23.12.2003.
24. Case of Tysiak v. Poland, No. 5410/03 od 20. 03. 2007.
25. Case of W. v. United Kingdom, No. 10 EHRR 29 od 1987.
26. Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg, No. 76240/01 od 28. 06. 2007.
27. Case X. v. the United Kingdom, od 09.05.1977.
28. Case Z. J. v. Serbia (21794/08)
29. Cour de cassation, N° 04-17090, 24 February 2006.
30. Cour de cassation, N°.04-15676, 20 February 2007.
31. Kearns v. France, No. 35991/04 od 10. 01. 2008.
32. Lawrence v. Texas, 539 U. S. 558 (2003)
33. Third District Court of Appeal State of Florida, No. 3D08-3044, Lower Tribunal No. 06-33881 from 22. September 2010.
34. Vrhovni sud RS, Gž. 1913/79.

PRILOZI

PRILOG 1

ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE UN O PRAVIMA DETETA

Član 6

1. Države članice priznaju da svako dete samim rođenjem ima pravo na život.
2. Države članice obezbeđuju u najvećoj mogućoj meri opstanak i razvoj deteta.

Član 7

1. Dete se prijavljuje odmah nakon rođenja i od rođenja ima pravo na ime, pravo na staranje, državljanstvo i, ako je to moguće, pravo da zna ko su mu roditelji i pravo na njihovo staranje.
2. Države članice obezbeđuju ostvarivanje ovih prava u skladu s nacionalnim zakonom i svojim obavezama u skladu s odgovarajućim međunarodnim instrumentima iz ove oblasti, posebno u slučajevima u kojima bi dete inače bilo apatrid.

Član 8

1. Države članice se obavezuju da poštuju pravo deteta na očuvanje svog identiteta, uključujući državljanstvo, ime i porodične veze, kako je to priznato zakonom, bez nezakonitog mešanja.
2. U slučajevima kada je dete nelegalno lišeno nekih ili svih elemenata svog identiteta, države članice pružaju odgovarajuću pomoć i zaštitu kako bi mu što brže bio vraćen identitet.

Član 9

1. Države članice obezbeđuju da nijedno dete ne bude odvojeno od svojih roditelja protiv njihove volje, osim kada nadležni organi na osnovu sudskog uvida odluče, u skladu s odgovarajućim zakonom i procedurama, da je takvo razdvajanje neophodno i u najboljem interesu deteta. Takva odluka može biti neophodna u određenom slučaju, kao npr. ako roditelji zlostavljaju ili zanemaruju dete ili ako žive odvojeno pa se mora doneti odluka o mestu stanovanja deteta.
2. U svakom postupku, u skladu sa tačkom 1, sve zainteresovane strane dobiće priliku da učestvuju u postupku i da iznesu svoje mišljenje.
3. Države članice poštuju pravo deteta koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja da održava lične odnose i neposredne kontakte sa oba roditelja na stalnoj osnovi, osim ako je to u suprotnosti sa najboljim interesima deteta.
4. U slučajevima kada je razdvajanje posledica mere koju je preduzela država članica, kao što su pritvor, zatvor, izgnanstvo, deportacija ili smrt (uključujući smrt koja iz bilo kog razloga nastupi dok je na brizi države) jednog ili oba roditelja ili deteta, država članica će, na zahtev, roditeljima, detetu ili, ako je takav slučaj, drugom članu porodice obezbediti osnovne informacije o mestu boravka odsutnog člana/članova porodice ako davanje takve informacije ne ide na štetu dobrobiti deteta. Države članice se nadalje staraju da podnošenje takvog zahteva samo po sebi ne povlači nikakve štetne posledice za zainteresovano lice/lica.

Član 10

1. U skladu sa obavezom država članica, shodno članu 9. tačka 1, zahteve deteta ili njegovih roditelja da uđe u državu članicu ili je napusti radi spajanja porodice države članice rešavaju na pozitivan, human i ekspeditivan način. Države članice, takođe, obezbeđuju da podnošenje takvog zahteva ne povlači nikakve štetne posledice za podnosioce zahteva i članove njihove porodice.
2. Dete čiji roditelji žive u različitim državama ima pravo da održava lične veze i neposredne kontakte sa oba roditelja na stalnoj osnovi, osim pod izuzetnim okolnostima. U tom cilju i u skladu sa obavezom država članica, shodno

članu 9. tačka 2, države članice poštuju pravo deteta i njegovih roditelja da napuste svaku zemlju, uključujući i sopstvenu, kao i da uđu u svoju zemlju. Pravo na napuštanje svake zemlje podleže samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda (ordre public), javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih i koja su u skladu sa ostalim pravima priznatim u ovoj konvenciji.

Član 11

1. Države članice preuzimaju mere za borbu protiv nelegalnog transfera i nevraćanje dece iz inostranstva.
2. U tom cilju, države članice podstiču zaključivanje bilateralnih ili multilateralnih sporazuma ili pristupanje postojećim sporazumima.

Član 12

1. Države članice obezbeđuju detetu koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta.
2. U tu svrhu, detetu se posebno daje prilika da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se odnose na njega, bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu sa proceduralnim pravilima nacionalnog zakona.

Član 13

1. Dete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvata i slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pisменно ili preko štampe, umetnosti ili nekog drugog medija po izboru deteta.
2. Ostvarivanje ovog prava može da podleže izvesnim ograničenjima, ali samo onim koja su određena zakonom i koja su neophodna:
  - (a) radi poštovanja prava ili ugleda drugih; ili

- (b) radi zaštite nacionalne bezbednosti, ili javnog reda (ordre public), ili javnog zdravlja ili morala.

Član 14

1. Države članice poštuju pravo deteta na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti.
2. Države članice poštuju prava i dužnosti roditelja i, ako je takav slučaj, zakonitih staratelja da usmeravaju dete u ostvarivanju njegovog prava na način koji je u skladu sa razvojem njegovih sposobnosti.
3. Sloboda ispoljavanja veroispovesti ili ubedjenja može da podleže samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su neophodna radi zaštite javne sigurnosti, reda, zdravlja ili morala ili osnovnih prava i sloboda drugih.

Član 15

1. Države članice priznaju prava deteta na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja.
2. Ne mogu se nametnuti nikakva ograničenja na ostvarivanje ovih prava, osim onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, javnog reda (ordre public), zaštite javnog zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.

Član 16

1. Ni jedno dete ne sme biti izloženo samovoljnom ili nezakonitom mešanju u njegov privatni i porodični život, dom ili ličnu prepisku, kao ni nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.
2. Dete ima pravo na zaštitu zakona od takvog mešanja ili napada.

Član 17

Države članice priznaju značajnu ulogu sredstava javnog informisanja i omogućavaju pristup deteta informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, posebno onih čiji je cilj unapređenje njegovog socijalnog, duhovnog i moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja. U tom cilju, države članice:

- (a) podstiču sredstva javnog informisanja da šire informacije i materijale od socijalnog i kulturnog interesa za dete i u skladu sa članom 29;
- (b) podstiču međunarodnu saradnju u proizvodnji, razmeni i širenju takvih informacija i materijala iz različitih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora;
- (c) podstiču objavljivanje i širenje dečjih knjiga;
- (d) podstiču sredstva javnog informisanja da posvete posebnu pažnju lingvističkim potrebama deteta koje pripada manjinskoj grupi ili koje je autohtonog porekla;
- (e) podstiču razvoj odgovarajućih smernica za zaštitu deteta od informacija i materijala koji štete njegovom dobru, imajući u vidu odredbe čl. 13. i 18.

Član 18

1. Države članice će uložiti sve napore, kako bi se uvažavalo načelo da oba roditelja imaju zajedničku odgovornost u podizanju i razvoju deteta. Roditelji ili, u zavisnosti od slučaja, zakoniti staratelji imaju glavnu odgovornost za podizanje i razvoj deteta. Interesi deteta su njihova osnovna briga.
2. Radi garantovanja i unapređivanja prava sadržanih u ovoj konvenciji, države članice pružaju roditeljima i zakonitim starateljima odgovarajuću pomoć u obavljanju dužnosti vaspitanja deteta i obezbeđuju razvoj institucija, objekata i službi za brigu o deci.
3. Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da se deca zaposlenih roditelja koriste uslugama dečjih ustanova i objekata.

Član 19

1. Države članice preuzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere radi zaštite deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploracije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je poverena briga o detetu.
2. Takve zaštitne mere treba da obuhvate, po potrebi, efikasne postupke za ustanovljavanje socijalnih programa za obezbeđenje podrške neophodne detetu i onima kojima je poverena briga o detetu, kao i ostale oblike sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosleđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovde navedenog zlostavljanja deteta i, po potrebi, obraćanja sudu.

Član 20

1. Dete koje je privremene ili trajno lišeno porodične sredine ili kome, u njegovom najboljem interesu, nije dozvoljeno da ostane u tom krugu ima pravo na posebnu zaštitu i pomoći države.
2. Države članice, u skladu sa svojim nacionalnim zakonima, obezbeđuju alternativno staranje za takvo dete.
3. Takvo staranje treba da obuhvata, između ostalog, smeštaj u drugu porodicu, kafalah prema islamskom pravu, usvojenje ili, ako je neophodno, smeštaj u odgovarajuće ustanove za brigu o deci. Pri razmatranju rešenja, treba obratiti dužnu pažnju i na činjenicu da je poželjan kontinuitet u podizanju deteta, kao i na etničko, versko, kulturno i lingvističko poreklo deteta.

Član 21

Države članice koje priznaju i/ili dozvoljavaju sistem usvojenja obezbeđuju da najbolji interesi deteta budu odlučujući i:

- (a) obezbeđuju da usvojenje deteta odobrava samo nadležni organ koji utvrđuje, u skladu sa odnosnim zakonom i procedurama i na osnovu svih

relevantnih i pouzdanih informacija, da se usvojenje dozvoljava s obzirom na položaj deteta u vezi sa roditeljima, rođacima i zakonitim starateljima i, po potrebi, da su zainteresovana lica svesno dala saglasnost za usvojenje na osnovu takvog saveta koji može biti potreban;

- (b) priznaju da se međudržavno usvojenje može smatrati alternativnom mogućnošću brige o detetu ako se dete ne može smestiti u drugu porodicu ili biti usvojeno ili ako se o njemu ne može voditi briga na pogodan način u zemlji njegovog porekla;
- (c) obezbeđuju da dete na koje se odnosi međudržavno usvojenje uživa zaštitu i standarde jednake onima koji postoje u slučaju usvojenja u okviru jedne zemlje;
- (d) preduzimaju sve odgovarajuće mere kako u slučaju međudržavnog usvojenja smeštaj ne bi imao za posledicu neopravданu finansijsku korist za one koji u tome ne učestvuju;
- (e) unapređuju, gde je to pogodno, ciljeve ovog člana zaključivanjem bilateralnih ili multilateralnih aranžmana ili sporazuma i nastoje, u tom okviru, da smeštaj deteta u drugoj zemlji izvrše nadležni organi ili tela.

Član 22

1. Države članice preduzimaju odgovarajuće mere kako bi detetu koje traži status izbeglice ili koje se smatra izbeglicom, u skladu sa odgovarajućim međunarodnim ili nacionalnim zakonom i procedurama, bez obzira na to da li je dete u pratinji svojih roditelja ili nekog drugog lica ili ne, omogućile da dobije odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć u ostvarivanju prava sadržanih u ovoj konvenciji i u drugim međunarodnim instrumentima o pravima čoveka ili o humanitarnim pitanjima čije su članice pomenute države.
2. U tom cilju, države članice, ako smatraju za shodno, učestvuju u svim naporima Ujedinjenih nacija i drugih nadležnih međuvladinih ili nevladinih organizacija koje sarađuju sa Ujedinjenim nacijama, u cilju zaštite i pružanja pomoći takvom detetu i nalaženja roditelja ili drugih članova porodice deteta izbeglice radi pribavljanja informacija neophodnih za spajanje sa njegovom porodicom. U slučajevima kada se ne mogu pronaći roditelji niti

ostali članovi porodice, detetu se pruža jednaka zaštita kao i svoj drugoj deci koja su stalno ili privremeno lišena porodičnog kruga iz bilo kog razloga, kako je to navedeno u ovoj Konvenciji.

Član 23

1. Države članice priznaju da mentalno zaostalo ili fizički invalidno dete treba da uživa pun i dostojan život, u uslovima kojima se obezbeđuje njegovo dostojanstvo, podstiče samostalnost i olakšava aktivno učešće deteta u zajednici.
2. Države članice uvažavaju pravo invalidnog deteta na posebnu negu i podsticaje i obezbeđivati pomoć detetu koje za to ispunjava uslove i onima koji su odgovorni za staranje o njemu, a za koju je podnesen zahtev, zavisno od raspoloživih sredstava, i koja odgovara stanju deteta i uslovi ma roditelja ili drugih lica koja se staraju o detetu.
3. Uvažavajući posebne potrebe invalidnog deteta, pomoć u skladu s tačkom 2. pruža se besplatno uvek kad je to moguće, imajući u vidu finansijska sredstva roditelja ili drugih lica koja se staraju o detetu, i koja je tako osmišljena da invalidno dete ima efikasan pristup i dobija obrazovanje, obuku, usluge zdravstvene zaštite i rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnost rekreacije na način koji doprinosi ostvarivanju što potpunije društvene integracije i ličnog razvoja deteta, uključujući kulturni i duhovni razvoj.
4. Države članice unapređuju, u duhu međunarodne saradnje, razmenu odgovarajućih informacija u oblasti preventivne zaštite zdravlja i medicinskog, psihološkog i funkcionalnog lečenja invalidnog deteta, uključujući širenje i dostupnost informacija u vezi sa metodama obuke u cilju rehabilitacije i stručnog ospozobljavanja, kako bi se državama članicama omogućilo da poboljšaju svoje mogućnosti i veste i prošire svoja iskustva u tim oblastima. U tom cilju, posebna pažnja poklanja se potrebama zemalja u razvoju.

Član 24

1. Države članice priznaju pravo deteta na najviši nivo zdravstvene i medicinske zaštite i na rehabilitaciju. Države članice će nastojati da ni jednom detetu ne bude uskraćeno pravo na takvu zdravstvenu zaštitu.

2. Države članice će se zalagati za potpuno ostvarivanje ovog prava i, posebno, preduzimati odgovarajuće mere za:
  - (a) smanjenje smrtnosti odojčadi i dece;
  - (b) obezbeđenje neophodne medicinske pomoći i zdravstvene zaštite svoj deci, s naglaskom na razvoj primarne zdravstvene zaštite;
  - (c) suzbijanje bolesti i pothranjenosti, uključujući u okviru primarne zdravstvene zaštite, između ostalog primenu lako dostupne tehnologije i obezbeđujući adekvatne hranljive namirnice i čistu vodu za piće, uzimajući u obzir opasnosti i rizik zagađenja životne sredine;
  - (d) obezbeđenje odgovarajuće zaštite majke pre i posle rođenja deteta;
  - (e) omogućavanje svim segmentima društva, posebno roditeljima i deci, da budu informisani i da im se pruži podrška u korišćenju osnovnih znanja o zdravlju, ishrani deteta, prednostima dojenja, higijeni i higijenskim uslovima životne sredine, kao i sprečavanju nesreća;
  - (f) razvoj preventivne zdravstvene zaštite, savete roditeljima i obrazovanje i pružanje usluga u vezi s planiranjem porodice.
3. Države članice preduzimaju sve efikasne i odgovarajuće mere za ukinjanje tradicionalne prakse koja šteti zdravlju dece.
4. Države članice preuzimaju na sebe obavezu da unapređuju i podstiču međunarodnu saradnju u cilju postepenog postizanja potpune realizacije prava iz ovog člana. U tom pogledu, posebno će se uzeti u obzir potrebe zemalja u razvoju.

Član 25

Države članice uvažavaju pravo deteta, koje su nadležni organi zbrinuli radi staranja, zaštite ili lečenja njegovog fizičkog ili mentalnog zdravlja, na periodične provere lečenja koje se obezbeđuje detetu i svih ostalih okolnosti od značaja za njegovo zbrinjavanje.

Član 26

1. Države članice uvažavaju pravo svakog deteta da koristi socijalnu zaštitu, uključujući socijalno osiguranje, i preduzimaju sve mere neophodne za puno ostvarivanje tog prava u skladu s nacionalnim zakonima.
2. Ove povlastice treba da budu priznate, ako to odgovara, uzimajući u obzir sredstva i uslove deteta i lica koja su odgovorna za izdržavanje deteta, kao i sve ostale uslove značajne za zahteve za povlastice koje podnese dete ili koji se podnesu u njegovo ime.

Član 27

1. Države članice priznaju pravo svakog deteta na životni standard primeren fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju deteta.
2. Roditelj(i) ili druga lica odgovorna za dete imaju prvenstveno odgovornost da, u okviru svojih sposobnosti i finansijskih mogućnosti, obezbede životne uslove potrebne za razvoj deteta.
3. Države članice, u skladu s nacionalnim uslovima i svojim mogućnostima, preduzimaju odgovarajuće mere za pomoć roditeljima i drugim licima odgovornim za dete, radi ostvarivanja ovog prava i, u slučaju potrebe, obezbeđuju materijalnu pomoć i programe potpore, posebno u pogledu ishrane, odeće i stanovanja.
4. Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da dete dobija izdržavanje od roditelja ili drugih lica koja su finansijski odgovorna za dete, kako u okviru države članice tako i iz inostranstva. Posebno, ako lice koje je finansijski odgovorno za dete ne živi u istoj državi u kojoj i dete, države članice podstiču pristupanje međunarodnim sporazumima, odnosno zaključenje takvih sporazuma, kao i drugih odgovarajućih aranžmana.

Član 28

1. Države članice priznaju pravo deteta na obrazovanje i, radi postepenog ostvarenja tog prava na osnovu jednakih mogućnosti, posebno:

- (a) proglašavaju osnovno obrazovanje obaveznim i besplatnim za sve;
  - (b) podstiču razvoj različitih oblika srednjoškolskog obrazovanja, uključujući opšte i stručno obrazovanje, koje je dostupno svoj deci i preduzimaju odgovarajuće mere kako su uvođenje besplatnog obrazovanja i pružanje finansijske pomoći u slučaju potrebe;
  - (c) svima omogućavaju sticanje visokog obrazovanja na osnovu sposobnosti, koristeći prikladna sredstva;
  - (d) svoj deci stavlju na raspolaganje obrazovne i stručne informacije i usluge profesionalne orijentacije;
  - (e) preduzimaju mere za podsticanje redovnog pohađanja škole i smanjenje ispisivanja iz škole.
2. Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mera kako bi se disciplina u školama mogla sprovoditi na način koji je u skladu sa ljudskim dosta-janstvom deteta i ovom konvencijom.
3. Države članice unapređuju i podstiču međunarodnu saradnju o pitanjima koja se odnose na obrazovanje, posebno radi doprinosa eliminaciji neznanja i nepismenosti u svetu i olakšanja pristupa nauci, tehničkom znanju i sa-vremenim metodama nastave. U tom pogledu, posebna pažnja se poklanja potrebama zemalja u razvoju.

Član 29

1. Države članice saglasne su da obrazovanje deteta treba da bude usmereno na:
- (a) razvoj ličnosti deteta i razvoj obdarenosti i mentalnih i fizičkih sposob-nosti do krajnjih granica;
  - (b) razvoj poštovanja prava čoveka i osnovnih sloboda, kao i poštovanje principa sadržanih u Povelji Ujedinjenih nacija;
  - (c) razvoj poštovanja roditelja deteta, njegovog kulturnog identiteta, jezika i vrednosti, nacionalnih vrednosti zemlje u kojoj dete živi i zemlje iz koje ono potiče, kao i civilizacija koje su različite od njegove;

- (d) pripremu deteta za odgovoran život u slobodnom društvu, u duhu razumevanja, mira, tolerancije, jednakosti polova i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i verskim grupama i licima autohtonog porekla;
- (e) razvoj poštovanja prirodne sredine.
2. Ni jedna odredba ovog člana, kao ni člana 28. ne sme se tumačiti tako da se ograničava sloboda pojedinaca i tela da osnivaju i upravljaju obrazovnim ustanovama, imajući uvek u vidu poštovanje principa izloženih u tački 1. ovog člana i pod uslovom da je obrazovanje u takvim institucijama u skladu sa minimalnim standardima koje može propisati država.

Član 30

U onim državama u kojima postoje etničke, verske ili jezičke manjine ili lica autohtonog porekla, dete koje pripada takvoj manjini ili je autohtonog porekla ne sme biti lišeno prava, u zajednici sa ostalim pripadnicima grupe, na svoju kulturu, ispovedanje svoje vere i vršenje verskih obreda ili upotrebu svog jezika.

Član 31

1. Države članice priznaju pravo deteta na odmor i slobodno vreme, na igru i rekreaciju koja odgovara uzrastu deteta i slobodno učešće u kulturnom životu i umetnosti.
2. Države članice poštuju i unapređuju pravo deteta na puno učešće u kulturnom i umetničkom životu i podstiču pružanje odgovarajućih i jednakih mogućnosti za kulturne, umetničke, rekreativne i slobodne aktivnosti.

Član 32

1. Države članice priznaju pravo deteta na zaštitu od ekonomске eksploracije i rada na poslu koji može biti opasan ili ometati obrazovanje deteta ili štetiti zdravlju deteta, odnosno njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom ili socijalnom razvoju.

2. Države članice preduzimaju zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere za primenu odredaba ovog člana. U tom cilju, a imajući u vidu odgovarajuće odredbe drugih međunarodnih instrumenata, države članice posebno:

- (a) određuju minimalnu starost za zapošljavanje;
- (b) obezbeđuju regulisanje radnog vremena i uslova rada;
- (c) određuju odgovarajuće kazne ili druge sankcije kako bi se osigurala efikasna primena odredaba ovog člana.

Član 33

Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere, uključujući zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere, za zaštitu dece od nelegalne upotrebe opojnih droga i psihotropskih supstanci, kako je definisano odgovarajućim međunarodnim ugovorima, i za sprečavanje korišćenja dece u nelegalnoj proizvodnji i trgovini tim supstancama.

Član 34

Države članice obavezuju se da zaštite dete od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zloupotrebe. U tom cilju, države članice posebno preuzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje:

- (a) navođenja ili prisiljavanja deteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima;
- (b) eksplotatorskog korišćenja dece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama;
- (c) eksplotatorskog korišćenja dece u pornografskim predstavama i časopisima.

Član 35

Države članice preuzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje nasilnog odvođenja, prodaje ili trgovine decom u bilo kom cilju i u bilo kom obliku.

Član 36

Države članice štite dete od svih drugih oblika eksploracije štetne za dete.

Član 37

Države članice obezbeđuju da:

- (a) ni jedno dete ne bude izloženo mučenju ili drugim okrutnim neljudskim ili ponižavajućim postupcima ili kazni. Smrtna kazna i doživotna robija bez mogućnosti puštanja na slobodu ne može se izreći za krivična dela koja su učinila lica mlađa od osamnaest godina;
- (b) ni jedno dete ne može biti lišeno slobode nezakonito ili samovoljno. Hapšenje, pritvor ili zatvor za dete mora biti u skladu sa zakonom i koristiti se samo kao poslednja moguća mera i za najkraće moguće vreme;
- (c) sa detetom lišenim slobode postupa se tako što se poštuje dostojanstvo ljudske ličnosti, kao i na način kojim se uzimaju u obzir potrebe lica njegovih godina. Svako dete lišeno slobode odvaja se od odraslih, osim ako se ne smatra da je to u najboljem interesu deteta i ima pravo da održava kontakt sa svojom porodicom preko pisama i poseta, osim u izuzetnim slučajevima;
- (d) svako dete lišeno slobode ima pravo na hitnu pravnu i drugu odgovarajuću pomoć, pravo da pred sudom ili drugim nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim organom postavi pitanje zakonitosti lišavanja slobode, kao i pravo na hitnu odluku o tom pitanju.

Član 38

1. Države članice obavezuju se da poštuju i obezbede poštovanje pravila međunarodnog humanitarnog prava koja se primenjuju na njih u oružanim sukobima, a koja se odnose na dete.
2. Države članice preduzimaju sve praktično izvodljive mere kako lica koja još nisu navršila petnaest godina života ne bi neposredno učestvovala u sukobima.
3. Države članice se uzdržavaju od regrutovanja u oružane snage lica koja još nisu navršila petnaest godina života.
Pri regrutovanju onih lica koja su navršila petnaest godina života ali ne osamnaest države članice nastoje da daju prednost najstarijima.
4. U skladu sa obavezama na osnovu međunarodnog humanitarnog prava da štite civilno stanovništvo u oružanim sukobima, države članice preduzimaju sve praktično izvodljive mere kako bi obezbedile zaštitu i brigu o deci pogodenoj oružanim sukobom.

Član 39

Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere za bolji fizički i psihički oporavak i socijalnu reintegraciju deteta koje je žrtva nekog oblika zanemarivanja, eksploracije, zloupotrebe, mučenja ili nekog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili oružanih sukoba. Takav oporavak i reintegracija se odvijaju u sredini koja podstiče zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta.

PRILOG 2**ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE SAVETA EVROPE
O SPREČAVANJU I BORBI PROTIV NASILJA NAD ŽENAMA I
NASILJA U PORODICI****Član 31.****Starateljstvo, pravo na posetu i bezbednost**

1. Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da, prilikom dodele starateljstva i prava na posetu dece, slučajevi nasilja obuhvaćeni ovom konvencijom budu uzeti u obzir.
2. Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da ostvarivanje svakog prava na posetu, odnosno starateljstvo ne ugrožava prava i bezbednost žrtve ili dece.

Član 32.**Gradanske posledice prinudnih brakova**

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da se brakovi sklopljeni pod prinudom mogu smatrati ništavnim ili predmetom poništenja, odnosno razvoda bez nepotrebnog finansijskog ili administrativnog opterećivanja žrtve.

Član 33.**Psihičko nasilje**

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namerno ponašanje, koje ozbiljno narušava psihički integritet nekog lica prinudom, odnosno pretnjama bude inkriminisano.

Član 34. Proganjanje

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namerno ponašanje ponavljanjem pretnji upućenih drugom licu, koje uzrokuju da se lice plaši za svoju bezbednost, bude inkriminisano.

Član 35. Fizičko nasilje

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namerno počinjena dela fizičkog nasilja nad drugim licem budu inkriminisana.

Član 36. Seksualno nasilje, uključujući silovanje

- 1) Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da sledeći vidovi namernog ponašanja budu inkriminisani:
  - a) vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode na telu drugog lica bez njenog, odnosno njegovog pristanka, korišćenjem bilo kog dela tela, odnosno predmeta;
  - b) druge seksualne radnje sa licem bez njenog, odnosno njegovog pristanka;
  - c) navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji sa trećim licem bez njenog, odnosno njegovog pristanka.
- 2) Pristanak mora da bude dobrovoljan i nastao kao ishod slobodne volje lica procenjene u kontekstu datih okolnosti.
- 3) Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da se odredbe iz stava 1. ovog člana, takođe, prime- njuju na dela počinjena nad bivšim, odnosno sadašnjim supružnicama ili partnerkama u skladu sa domaćim propisima.

Član 37.
Prinudni brak

1) Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da prisiljavanje odraslog lica ili deteta da stupi u brak bude inkriminisano. 2) Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namamljivanje odraslog lica, odnosno deteta na teritoriju strane ili države, koja nije njena država boravišta, s ciljem prinude tog odraslog lica ili deteta da stupi u brak bude inkriminisano.

Član 38.
Genitalno sakacanje žena

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da se sledeći vidovi namernog ponašanja inkriminišu:

- a) obrezivanje, infibulacija ili bilo kakvo drugo sakacanje celih, odnosno bilo kog dela ženskih malih i velikih usmina ili klitorisa;
- b) prinuda i navođenje žena da se podvrgnu nekoj od radnji navedenih pod tačkom a) ovog člana;
- c) podsticanje, prinuda, odnosno navođenje devojčice na neku od radnji navedenih pod tačkom a) ovog člana.

Član 39.
Prinudni abortus i prinudna sterilizacija

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da se inkriminišu sledeće namerne radnje:

- a) abortus žene bez njenog prethodnog i informativnog pristanka;
- b) operacija u svrhu ili uz ishod onemogućavanja prirodne reprodukcije kod žene bez njenog informativnog pristanka ili razumevanja procedure.

Član 40.
Seksualno uz nemiravanje

Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode u svrhu ili uz ishod povrede doslovanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera bude predmet krivične ili druge pravne sankcije

PRILOG 3**ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE SAVETA EVROPE O
SAJBER KRIMINALU****Član 9
Dela u vezi sa dečijom pornografijom**

1. Svaka Strana ugovornica treba da usvoji zakonodavne i druge mere, neophodne da bi se kao krivično delo u domaćem pravu propisale sledeće radnje, kada su učinjene sa namerom i protivpravno:
  - a) proizvodnja dečije pornografije, u svrhu njene distribucije preko računarskog sistema;
  - b) nuđenje ili činjenje dostupnim dečije pornografije preko računarskog sistema;
  - v) distribucija ili prenošenje dečije pornografije preko računarskog sistema;
  - g) nabavljanje dečije pornografije preko računarskog sistema, za sebe ili za drugo lice;
  - d) posedovanje dečije pornografije u računarskom sistemu ili na medijumima za čuvanje računarskih podataka.
2. U smislu stava 1. ovog člana izraz “dečija pornografija” obuhvata pornografski materijal koji vizuelno prikazuje:
  - a) maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji;
  - b) lice koje izgleda kao maloletnik, koje učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji;
  - v) realistične slike, koje predstavljaju maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji.
3. U smislu stava 2. ovog člana, izraz “maloletnik” obuhvata sva lica mlađa od 18 godina. Strana ugovornica može da postavi nižu starosnu granicu, koja nije manja od 16 godina.

-
4. Svaka Strana ugovornica može da zadrži pravo da ne primenjuje, u celini ili delimično, stav 1. tačka g) i d) i stav 2. tačka b) i v).

PRILOG 4**ODABRANE ODREDBE IZ KONVENCIJE SAVETA EVROPE
O ZAŠTITI DECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA I
SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA****Član 1.
Svrha**

1. Svrha ove konvencije jeste sledeće:

- a) Sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece;
  - b) Zaštita prava dece-žrtava seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja;
  - v) Unapređenje nacionalne i međunarodne saradnje u borbi protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece.
2. Kako bi se obezbedilo da strane delotvorno primenjuju odredbe Konvencije. Konvencijom se uspostavlja konkretni mehanizam za nadzor.

Član 5.**Upošljavanje, obuka i podizanje nivoa svesti lica koja rade u kontaktu sa decom**

1. Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne i druge mere da bi probudila i podstakla svest o zaštiti dece i prava dece među licima koja su redovno u kontaktu sa decom u oblasti obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, pravosuđa i policijskog delovanja, kao i u svim područjima koja su u vezi sa sportom, kulturom i aktivnostima vezanim za odmor.
2. Svaka strana preduzeće neophodne zakonodavne i druge mere da bi obezbedila da lica o kojima je reč u stavu 1. imaju odgovarajuće znanje o seksualnom iskorišćavanju i seksualnom zlostavljanju dece, o sredstvima za identifikaciju seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece i o mogućnosti koja se pominje u članu 12. stav 1.

3. Svaka strana preduzeće neophodne zakonodavne ili druge mere, u skladu sa svojim unutrašnjim pravom, kako bi obezbedila da uslovi za bavljenje svim onim profesijama čije obavljanje podrazumeva redovne kontakte sa decom budu takvi da se osigura da kandidati za stupanje u redove onih koji se bave tim profesijama nisu nikada bili osuđeni za dela seksualnog iskorišćavanja ili seksualnog zlostavljanja dece.

Član 6. Obrazovanje za decu

Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da deca, tokom osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, dobiju informacije o opasnostima od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, kao i o sredstvima da se sama zaštite, u skladu sa sopstvenim moćima koje se vremenom razvijaju. Te informacije koje će, tamo gde je to primereno, biti date u saradnji s roditeljima, biće iznete u jednom opštijem kontekstu informacija o seksualnosti i tom prilikom će biti posvećena posebna pažnja onim situacijama koje podrazumevaju rizike, posebno ukoliko se te situacije odnose na korišćenje nove informacione i komunikacione tehnologije.

Član 7. Programi ili mere za preventivnu intervenciju

Svaka strana obezbediće licima za koja postoji bojazan da bi mogla da počine neko od krivičnih dela utvrđenih u skladu sa ovom konvencijom pristup, gde god je to moguće, delotvornim programima ili merama za intervenciju koji su kreirani u cilju procene i sprečavanja opasnosti od izvršenja takvih krivičnih dela.

Član 8. Mere za šиру javnost

1. Svaka strana podsticaće ili će voditi kampanje za podizanje nivoa svesti koje su namenjene široj javnosti i u kojima se iznose informacije o pojavi seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece i o preventivnim merama koje mogu biti preduzete.

2. Svaka strana preuzeće neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi sprečila ili zabranila širenje materijala u kojima se propagiraju krivična dela utvrđena u skladu sa ovom konvencijom.

Član 9.

Učešće dece, privatnog sektora, medija i civilnog društva

1. Svaka strana podsticaće učešće dece, u skladu sa njihovim sposobnostima koje se neprestano uvećavanju, u razvoju i sprovođenju državne politike, programa ili dmgih inicijativa koje se odnose na borbu protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece.
2. Svaka strana podsticaće privatni sektor, posebno sektor informacione i komunikacione tehnologije, privrednu granu turizma i putovanja i bankarski i finansijski sektor, kao i civilno društvo, da učestvuju u razradi i sprovođenju sektorskih politika čiji je cilj sprečavanje seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece i da primenjuju interne norme kroz autoregulativu i koregulativu.
3. Svaka strana podsticaće medije da pružaju odgovarajuće informacije u vezi sa svim aspektima seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece, uz posvećivanje dužne pažnje prema nezavisnosti medija i slobodi štampe.
4. Svaka strana podsticaće finansiranje projekata i programa, uključujući tu, gde god je to mogućno, i osnivanje odgovarajućih fondova, koje sprovodi civilno društvo u cilju sprečavanja seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece i zaštite dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.

Član 12.

Prijavljivanje sumnji o postojanju seksualnog iskorišćavanja ili seksualnog zlostavljanja

1. Svaka strana preuzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da pravila poverljivosti koja se unutrašnjim pravom nameću pripadnicima nekih profesija, koji u svome radu imaju kontakt sa decom, ne predstavljaju prepreku mogućnosti da ti profe-

sionalci obavestite službe nadležne za zaštitu deteta o svakoj situaciji u kojoj postoje razumni osnovi za verovanje da je dete o kome je reč žrtva seksualnog iskorišćavanja ili seksualnog zlostavljanja.

2. Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi podstakla svako lice koje zna ili u dobroj veri sumnja da (u nekom slučaju) postoji seksualno iskorišćavanje ili seksualno zlostavljanje dece, o tim činjenicama izvesti nadležne službe.

Član 13. Linije za pružanje pomoći (SOS linije)

Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi podstakla i podržala uspostavljanje informativnih službi, kao što su telefonske ili internet linije za pomoć, da bi se na taj način mogli davati saveti onima koji pozovu telefonom, čak i ako to učine anonimno, i uz dužno poštovanje njihove anonimnosti.

Član 14. Pomoć žrtvama

1. Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne i druge mere da bi pružila pomoć žrtvama, na kratkoročnom i na dugoročnom planu, u njihovom fizičkom i psihosocijalnom oporavku. Prilikom preuzimanja mera u skladu sa ovim stavom odgovarajuća pažnja se posvećuje mišljenjima, potrebama i zabrinutostima samog deteta.
2. Svaka strana preduzeće mere, u skladu sa uslovima propisanim u okviru sopstvenog unutrašnjeg pravnog poretku, za saradnju sa nevladim organizacijama, drugim relevantnim organizacijama ili drugim elementima civilnog društva koji se bave pružanjem pomoći žrtvama.
3. Kada su roditelji ili lica koja se staraju o detetu uključeni u seksualno iskorišćavanje ili seksualno zlostavljanje samog tog deteta, postupak intervencije koji se preduzima u skladu sa članom 11. stav 1. obuhvatiće sledeće: - mogućnost sklanjanja navodnog počinioca (iz okruženja žrtve); - mogućnost izmeštanja žrtve iz porodičnog okruženja. Uslovi i trajanje

takvog uklanjanja, odnosno izmeštanja biće određeni u skladu sa najboljim interesima samog deteta.

4. Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi osigurala da lica koja su bliska žrtvi, tamo gde je to mogućno, imaju koristi od terapeutske pomoći, pre svega od hitne psihološke pomoći.

Član 18. Seksualno zlostavljanje

1. Svaka strana preduzeće neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da sledeći vidovi namernog ponašanja budu kriminalizovani:
  - a) bavljenje seksualnim aktivnostima sa detetom koje, shodno odgovarajućim odredbama unutrašnjeg prava, nije navršilo pravni uzrast u kome su seksualne aktivnosti dopuštene;
  - b) stupanje u seksualne aktivnosti sa detetom kada je pritom: - primenjena prinuda, sila ili pretnja; ili - zloupotrebljen priznati položaj poverenja, autoriteta ili uticaja nad detetom, uključujući tu i položaj u porodici; ili - zloupotrebljena posebno osetljiva situacija u kojoj se dete nalazi, njegov ranjivi položaj, prvenstveno zbog mentalnog ili fizičkog hendikepa ili zavisnosti.
2. U smislu člana 1. ovog stava, svaka strana odrediće starosni uzrast ispod koga je забранено bavljenje seksualnim aktivnostima sa detetom.
3. Odredbe člana 18, stav 1.a) nemaju za cilj uređivanje seksualnih aktivnosti među maloletnicima koje se odvijaju uz obostrani pristanak.

Član 19. Krivična dela u vezi sa dečjom prostitutuacijom

1. Svaka strana preduzeće neophodne zakonodavne i druge mere kako bi obezbedila da sledeći vidovi namernog ponašanja budu kriminalizovani (svrstani u krivična dela):
  - a) angažovanje deteta za bavljenje prostitutuacijom ili navođenje deteta da učestvuje u prostitutuaciji;

- b) primoravanje deteta na prostituciju ili ostvarivanje zarade od nekog drugog vida iskoriščavanja deteta u takve svrhe;
- v) korišćenje usluga dečje prostitucije.
2. U smislu ovog člana, pojam “dečja prostitucija” označava činjenicu da se dete koristi za seksualne aktivnosti za koje se kao naknada daje ili se obećava da će se dati novac ili neki drugi vid nadoknade ili uzvraćanja, bez obzira na to da li je ta isplata, obećanje ili uzvraćanje dato, odnosno učinjeno detetu ili trećem licu.

Član 20. Krivična dela u vezi sa dečjom pornografijom

1. Svaka strana preduzeće neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da sledeći vidovi namernog ponašanja, kada su bespravno počinjeni, budu kriminalizovani:
- a) proizvodnja dečje pornografije;
- b) nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dečje pornografije;
- v) distribuiranje ili prenos dečje pornografije;
- g) pribavljanje dečje pornografije za sebe ili za neku drugu osobu;
- d) posedovanje dečje pornografije;
- đ) svesno pribavljanje mogućnosti pristupa pomoću informacione ili komunikacione tehnologije, dečjoj pornografiji.
2. U smislu ovog člana pojam “dečja pornografija” označava svaki materijal koji vizuelno prikazuje dete koje se bavi stvarnim ili simuliranim seksualnim eksplicitnim ponašanjem, i svako prikazivanje polnih organa deteta u prvenstveno seksualne svrhe.
3. Svaka strana može zadržati pravo da ne primenjuje, u celini ili delimično, stav 1.a) i d) kada je reč o proizvodnji i posedovanju pornografskog materijala.

jala koji: - se sastoji isključivo od simuliranih predstava ili realističnih slika nepostojećeg deteta; - obuhvata decu koja su navršila uzраст одређен saglasno primeni člana 18. stav 2. kada su te slike proizvedene uz njihov pristanak i predmet su posedovanja isključivo za sopstvenu privatnu upotrebu.

4. Svaka strana može rezervisati pravo da ne primenjuje, u celini ili delimično, stav 1.đ).

Član 21.

Krivična dela u vezi sa učešćem deteta u pornografskim predstavama

1. Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi obezbedila da sledeći vidovi namernog ponašanja budu kriminalizovani:
  - a) angažovanje deteta da učestvuje u pornografskim predstavama ili navođenje deteta da učestvuje u takvim predstavama;
  - b) primoravanje deteta da učestvuje u pornografskim predstavama ili ostvarivanje zarade ili neki drugi vid iskorišćavanja deteta u takve svrhe;
  - v) svesno prisustvovanje pornografskim predstavama u kojima učestuju deca.
2. Svaka strana može rezervisati pravo da ograniči primenu stava 1.v) na one slučajevе u kojima su deca angažovana ili primorana u skladu sa stavom 1.a) ili b).

Član 22.

Korumpiranje dece

Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi kriminalizovala namerno navođenje, u seksualne svrhe, deteta koje još nije u uzrastu navedenom u smislu primene člana 18. stav 2, da bude svedok seksualnog zlostavljanja ili seksualnih aktivnosti, čak i ukoliko ono samo ne mora da učestvuje u tome.

Član 23.

Nagovaranje dece u seksualne svrhe

Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi kriminalizovala predlog koji odraslo lice s namerom uputi koristeći

informacionu i komunikacionu tehnologiju detetu koje još nije doseglo uzrast naveden u primeni člana 18. stav 2, radi izvršenja bilo kog krivičnog dela određenog u skladu sa članom 18. stav 1.a) ili člana 20. stav 1.a) protiv njega ili nje, ako je taj predlog propraćen i materijalnim radnjama koje vode ka održavanju takvog sastanka.

Član 24. Pomaganje ili odobravanje i pokušaj

1. Svaka strana preuzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi proglašila krivičnim delima, onda kada su učinjeni sa umišljajem, pomaganje ili odobravanje izvršenja bilo kog krivičnog dela ustanovljenog u skladu sa ovom konvencijom.
2. Svaka strana preuzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi ustanovila kao krivična dela, onda kada su izvršena sa umišljajem, pokušaj da se izvrše krivična dela ustanovljena u skladu sa ovom konvencijom.
3. Svaka strana može zadržati pravo da ne primeni, u celini ili delimično, stav 2. na krivična dela ustanovljena u skladu sa članom 20, stav 1.b), g), d) i đ), član 21. stav 1.v), član 22. i član 23.

СИР - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

342.726-053.2

347.61/.64

347.634

ЧОВИЋ, Ана, 1980-

Права детета : еволуција, реализација и заштита / Ана Ћовић. - Београд
: Институт за упоредно право, 2017 (Београд : Dosije studio). - 175 str.; 25 cm

Тираž 300. - Прлоzi: str. 147-175. - Напомене и библиографске reference уз
текст. - Библиографија. str. 132-143.

ISBN 978-86-80186-29-0

а) Права детета б) Породично право с) Право на родитељство
COBISS.SR-ID 252579596ЦИП

Iako je oblast zaštite prava dece izuzetno široka, autorka je uspela da predstavi trenutno najvažnija pitanja koja se tiču dečijih prava, načina i posledica njihove povrede, preventivnog delovanja i postupaka koji se mogu pokrenuti onda kada je do povrede već došlo. Verujem da ova knjiga može biti od koristi kako predstavnicima pravne struke koji su direktno ili indirektno uključeni u proces realizacije i zaštite prava dece, tako i svim relevantnim subjektima u oblasti socijalne zaštite i socijalnog rada, a posebno zaposlenima u centrima za socijalni rad, imajući u vidu da su njihova uloga i odgovornost u ovoj oblasti veliki.

Prof. dr Gordana Gasmi

Prilagođavanje zakonodavstva Republike Srbije pravu Evropske unije jedan je od osnovnih ciljeva koje treba postići u narednom periodu do članstva naše zemlje u toj organizaciji. Monografija dr Ane Čović "Prava deteta – evolucija, realizacija i zaštita" pokazuje da je zaštita prava najmlađih jedan od najvećih izazova i prioritetna obaveza koja se stavlja pred naše nadležne organe. Prikazom relevantnih međunarodnih konvencija, zakona naše države i drugih država i najvažnijih presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, u knjizi je dat pregled trenutnog stanja u oblasti zaštite i realizacije prava deteta, sa predlozima za moguća unapređenja postojećih rešenja.

Prof. dr Nebojša Šarkic

Monografija kojom se autorka predstavlja stručnoj javnosti i koja nosi naziv „Prava deteta-evolucija realizacija i zaštita“ dolazi u vreme značajnih napora svih elemenata društva da deci obezbede kvalitetan, jasan i pravno zaštićen prostor za odrastanje i školovanje. Međunarodna zajednica jedinstvena je u stvaranju pravnog, socijalnog, kulturnog i svakog drugog okvira koji će pomoći u ovom zaista značajnom i važnom zadatku. Hronološki posmatrano, Ana Čović je svojom monografijom obuhvatila normativnu zaštitu kroz gotovo 30 godina počev od 1989. do današnjih dana. Analizirani su gotovo svi relevantni međunarodni i nacionalni pravni akti kojima štitimo prava dece. Veliki broj relevantnih autora na koje se naslanja tekst, međunarodnih akata, zakona i presuda ESLJP govori o kvalitetu monografije Ane Čović koju izdavaču i čitalačkoj publici od srca preporučujem.

Prof. dr Milan Počuča

